

ODSJEK: POLITOLOGIJA/UPRAVLJANJE DRŽAVOM

**Posljedice implementiranja politike strukturalnog
prilagođavanja u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini**

-magistarski rad-

Kandidatkinja:

Aldina Rovčanin
Broj indeksa: 7/II

Mentor:

Prof. dr. Elvis Fejzić

Sarajevo, oktobar 2022. godine

Sadržaj

Uvod	3
1. Teorijsko - metodološki okvir istraživanja	4
1.1. Predmet istraživanja	6
1.2. Problem istraživanja	7
1.3. Značaj i opravdanost istraživanja	8
1.4. Ciljevi istraživanja	9
1.5. Sistem hipoteza	9
1.6. Metode i tehnike istraživanja	10
1.7. Vremensko - prostorni okvir istraživanja	11
2. Neoliberalizam i politika strukturalnog prilagođavanja	12
2.1. Pojmovno određenje i teorijska obilježja neoliberalizma	14
2.2. Teorijsko određivanje i primarni ciljevi pol. strukturalnog prilagođavanja	23
3. Ograničenja i mogućnosti regulatora pol. procesa u Bosni i Hercegovini.....	34
3.1. Kapacitet i sposobnost političkih institucija u Bosni i Hercegovini	37
3.2. Spremnost političkih aktera za saradnju	49
4. Implementacija pol. strukturalnog prilagođavanja u Bosni i Hercegovini	59
4.1. „Mehanizam koordinacije“ u provedbi reformi u Bosni i Hercegovini	65
4.2. „Reformska agenda“ za Bosnu i Hercegovinu: Sadržaj i intencije „Pisma namjere MMF-u“	74
5. Posljedice provođenja politike strukturalnog prilagođavanja u Bosni i Hercegovini	84
5.1. Društveno - ekonomske implikacije „neoliberalnih reformi“	85
5.2. Političke konsekvene implementacije „strukturalnih reformi“	96
6. Demokratski kapaciteti politike strukturalnog prilagođavanja	105
6.1. Nedemokratske i protivustavne prakse odlučivanja	107
6.2. Korporacijski imperijalizam kao protivnik demokratije	116
Zaključna razmatranja	125
Prilozi	128
Prilog 1: Intervju - prof.dr. Esad Zgodić	128

Prilog 2: Intervju - prof. dr. Matej Živković	131
Bibliografija	137

Uvod

Implementacija politike strukturalnog prilagođavanja zajedno sa neoliberalnom globalizacijom dovelo je do brojnih društveno-političkih promjena koje su danas predmet istraživanja i intelektualnih rasprava. Neoliberalizam spada u novije društvene fenomene koji se u političkom javnom diskursu javlja krajem sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Svoj vrhunac je doživio početkom osamdesetih godina, nakon čega se neoliberalizam počinje primjenjivati putem vanjske politike Sjedinjenih Američkih Država (SAD-a) i Velike Britanije. Neoliberalna politika strukturalnog prilagođavanja sa implementacijom započinje uz podršku međunarodnih finansijskih institucija kao što su Međunarodni monetarni fond (MMF) i Svjetska banka te uz pomoć Sjevernoameričkog sporazuma o slobodnoj trgovini, engl. North American Free Trade Agreement (NAFT-a). Implementiranje neoliberalne politike koja se temelji na „Washingtonskom konsenzusu“, dovelo je do restrukturiranja tradicionalnih odnosa moći u politici i društvu, gdje ekonomija nastoji uzeti prevlast nad politikom. S tim u vezi, otvaraju se brojna pitanja koja polaze od toga; Da li neoliberalizam ugrožava demokratska načela države? Da li je neoliberalna politika krivac za brojne nejednakosti u društvu, siromaštvo, neadekvatan položaj radnika, ekonomoske krize te brojne druge društvene probleme sa kojima se susrećemo? Neoliberalizam pokretačku snagu crpi isključivo u profitu, dok na politiku gleda kao na tehničko pitanje o tome kako i na koji način obezbijediti sredstva. Sprovođenju neoliberalizma ili implementaciji politike strukturalnog prilagođavanja bezrezervno doprinosi globalizacija i ekomska internacionalizacija. I kako to Heywood objašnjava, na taj način moguće je najefikasnije uticati na inkorporiranje nacionalnih ekonomija u globalnu ekonomiju gdje je, recimo, proizvodnja internacionalizirana i uvjetovana politikom slobodne trgovine. Međutim, ono što se nerijetko zanemaruje od strane neoliberalnih protagonisti je činjenica da dugotrajno prakticiranje neoliberalne politike istovremeno producira i političku nestabilnost, socijalne napetosti i ekonomsko nezadovoljstvo u demokratskim režimima vlasti, što ćemo vidjeti i na primjeru Bosne i Hercegovine. Savremena demokratija doživjela je radikalnu preobrazbu i postala ortodoksna neoliberalna demokratija. Posebno interesantno za ovo istraživanje je posljedica neoliberalizma koja se odnosi na to da je uticaj neoliberalne politike i globalne ekonomije dovelo do vrlo ograničene sposobnosti nacionalnih vlada da upravljaju sopstvenim politikama i ekonomijama. Na praktičnim primjerima posljedica primjene neoliberalne politike strukturalnog prilagođavanja u postdejtonskom periodu Bosne i Hercegovine, uvidjet ćemo kako su tradicionalni odnosi moći u politici redefinirani te kako je model upravljanja države minimiziran i marginaliziran. U vezi s tim, posebno će biti interesantno analizirati uticaj

međunarodnih i planetarnih političkih, nepolitičkih, državnih i nedržavnih organizacija kao što su Svjetska banka, MMF, Svjetska trgovinska organizacija, multinacionalne korporacije, ali i države poput Sjedinjenih Američkih Država - na unutrašnja politička pitanja države. Na primjeru Bosne i Hercegovine uvidjet ćemo kako međunarodne organizacije, međunarodne finansijske institucije i multinacionalne korporacije imaju mogućnost da diskriminiraju i izopćavaju države i nacije tako što, na primjer, ne žele investirati u državama koje još uvijek nisu prihvatile neoliberalnu dogmatiku. Poseban izazov bit će nam i odgovoriti na brojna pitanja koja se tiču implementacije politike strukturalnog prilagođavanja u odnosu na kompleksnost samog političkog upravljanja u Bosni i Hercegovini te spremnost političkih aktera za saradnju. Uz to vršit ćemo analizu veoma značajnih dokumenata i to: Mechanizam koordinacije procesa Evropskih integracija u Bosni i Hercegovini, Reformska agenda za Bosnu i Hercegovinu koja se odnosila na period 2015 - 2018 te sadržaj i intencije Pisma namjere upućeno od strane bh. institucija MMF-u.

1. Teorijsko-metodološki okvir istraživanja

Savremeno društvo sa aspekta nadležnosti u okvirima nacionalne države nakon Drugog svjetskog rata posve se promijenilo. Nakon što su se komunističke diktature počele shvatati većom prijetnjom liberalano - demokratskih sistema od desničarskih tiranija, neoliberalizam je djelovao kao privlačniji svjetonazor koji treba slijediti. Prihvatanje neoliberalizma kao političkog koncepta dovelo je do restrukturiranja tradicionalnih odnosa moći u politici, ekonomiji te društvu općenito. Kako to navodi Ravlić u djelu „Svetovi ideologija“, značajnu prevratničku ulogu smjene sistema odigrala je knjiga F. A. Hayeka „Road to Serfdom“ koja je objavljena 1944. godine. Tom knjigom zastupana je teza o socijalističkim izvorima nacizma te shvatanju svake socijalističke politike kao potencijalno totalitarne, ističući da je jedino pravo rješenje povratak klasičnom liberalizmu - slobodnom tržištu, vladavini zakona i ograničenoj vlasti. Nakon toga Hayek je objavio i svoje djelo „The Constitution of Liberty“ koje je bilo posebno važno za dalju obnovu ideje. Tek dvije godine nakon toga Milton Friedman objavio je knjigu „Capitalism and Freedom“ koja odnavlja klasičnu predmilovsku shemu odnosa vlasništva i slobode. Ideje individualizma i „laissez-fairea“, slobodnog tržišta i minimalne države zavladale su intelektualnim prostorom zapadnih zemalja. Obnavlja se neoliberalni nauk o odnosu slobode i vlasništva, rehabilitira se ideja društva kao umne samoregulirajuće sfere tržištem povezanih pojedinaca koji, težeći postizanju svojih privatnih ciljeva, proizvode opću harmoniju. Prihvata se Smithova nevidljiva ruka tržišta, dok se sa druge strane, napada savremena socijalna država, njen položaj i funkcije u ekonomskom i političkom životu. Ideje neoliberalnih misilaca, ponajprije Hayeka i Friedmana, tako su nadahnule moderne konzervativne politike, nakon čega su uslijedile strategije demontiranja do tada prihvaćenog modela organizacije društva i socijalne države. Jedna od značajnih promjena koja je uslijedila nakon prihvatanja neoliberalizma dovila je do disperzije moći i upravljačkih struktura države. Time dolazimo do toga da neoliberalizam kao opšteprihvaćen politički model, valja posmatrati i sa aspekta deficita demokratske legitimacije, što je svojstveno menadžerima golemyih korporacija, ali i određenim političkim integracijama. Kako to Fejzić navodi u svom djelu „Transformacija upravljanja državom“, transnacionalne finansijske organizacije kao što su MMF, Svjetska banka, Svjetska trgovinska organizacija itd., zajedno sa multinacionalnim kompanijama, najodanije su pristalice i zagovornici neoliberalnog svjetonazora u politici i ekonomiji. Njihovo djelovanje, međutim, ne počiva na temeljima demokratskog procesa kao legitimacijskog temelja odlučivanja, što na globalnom nivou državu dovodi u prevladavanje. Upravljanje društvenim procesima države postaje

upitno i to tako što država gubi svoju suverenost unutar transdržavnih intergracija, ali i unutar sopstvenih granica. Nacionalna država tako prestaje biti temeljni faktor međunarodnog vladavinskog sistema i jamac obavezujućih politika. Politika strukturalnog prilagođavanja omogućava da se takve politike i sprovode. Bosna i Hercegovina, devedesetih godina, uz podršku međunarodnih finansijskih institucija i procesa globalizacije svjetske privrede, sprovedla je sistemske reforme prihvatanjem neoliberalnog koncepta. Nakon toga uslijedila je politika strukturalnog prilagođavanja države, dok određeni procesi još uvijek traju. Pod budnim okom moćnih transnacionalnih finansijskih organizacija, prvenstveno Svjetske banke, MMF-a, Svjetske trgovinske organizacije i dr., Bosna i Hercegovina se i dalje nalazi u fazi implementiranja neoliberalne politike strukturalnog prilagođavanja. Značajni dokumenti u ovom procesu koji su aktuelni, a koje obrađujemo su „Mehanizam koordinacije procesa EU integracija u Bosni i Hercegovini“, dokument koji je na prijedlog Direkcije za europske integracije Bosne i Hercegovine, Vijeće ministara Bosne i Hercegovine usvojilo 26. januara 2016. godine, potom „Reformska agenda za Bosnu i Hercegovinu za period od 2015. do 2018. godine“ čiji je predlagač EU, dok je ista usvojena od strane Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, vlada entiteta i Vlade Brčko Distrikta te „Pismo namjere“ koje je od strane bh. institucija upućeno MMF-u.

1.1. Predmet istraživanja

Politika neoliberalizma dovela je do pojave novih društvenih promjena koje su danas predmet izučavanja. Proces upravljanja državom promijenio je svoj tok, te se može reći da je komplikovaniji nego što je to bilo ranije. To se prvenstveno odnosi na strukturu samog upravljanja i na centre moći kojih je danas mnogo više. U ovome radu istražujemo u kojoj mjeri je u Bosni i Hercegovini primijenjen neoliberalni koncept, šta su posljedice njegove primjene te na koji način se manifestuje na državu i društvo. Istraživanjem ćemo analizirati osnovne principe neoliberalnog političkog koncepta, ko su glavni akteri i zagovornici neoliberalne politike, te sagledati efekte primjene neoliberalizma sa fokusom na posljedice implementiranja politike strukturalnog prilagođavanja u postdejonskoj Bosni i Hercegovini. Poseban izazov u okviru predmeta istraživanja je izučavanje nedostatka demokratije kao legitimacijskog temelja odlučivanja posredstvom uticaja moćnih transnacionalnih finansijskih organizacija kao što su MMF, Svjetska banka, Svjetska trgovinska organizacija i dr.. S tim u vezi analiziramo značajne dokumente koji predstavljaju implementaciju politike strukturalnog

prilagođavanja u Bosni i Hercegovini – „crno na bijelo“. Svakako to se odnosi na „Mehanizam koordinacije procesa Europskih integracija u Bosni i Hercegovini“ (dokument koji je na prijedlog Direkcije za europske integracije Bosne i Hercegovine, Vijeće ministara Bosne i Hercegovine usvojilo 26. januara 2016. godine), „Reformsku agendu za Bosnu i Hercegovinu za period od 2015. do 2018. godine“ čiji je predlagač Europska unija, dok je ista usvojena od strane Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, vlada entiteta i Vlade Brčko Distrikta te „Pismo namjere“ koje je od strane bh. institucija upućeno MMF-u, te niz drugih značajnih dokumenata koji će nam pomoći da na što adekvatniji način ustanovimo koje su to posljedice strukturalnog prilagođavanja u Bosni i Hercegovini.

1.2. *Problem istraživanja*

Implementacija neoliberalne politike strukturalnog prilagođavanja u Bosni i Hercegovini, pod patronažom moćnih transnacionalnih finansijskih organizacija kao što su MMF, Svjetska banka, Svjetska trgovinska organizacija i dr., dovodi do detroniziranja demokratskog procesa kao legitimacijskog temelja političkog odlučivanja. Na taj način država Bosna i Hercegovina gubi dio svoje političke i ekonomске suverenosti, pri čemu prestaje biti temeljni faktor međunarodnog vladavinskog sistema i jamac obavezujućih odluka na teritoriju na kojem je uspostavljena. Odluke koje se donose u cilju implementacije „neoliberalnog projekta“ u Bosni i Hercegovini nije potrebno samo beskompromisno usvajati, kako to moćne transnacione finansijske organizacije obično i nalažu. Naprotiv, iste je prije njihove primjene potrebno analizirati, kako s aspekta politike odlučivanja, tako i u kontekstu posljedica i stvarnog doprinosa društvenom, političkom i ekonomskom razvoju.

Nakon što su početkom 1990-ih godina, zemlje zapadnog Balkana (Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija i Srbija) prihvatile neoliberalni koncept, uslijedilo je i sprovođenje sistemskih reformi koje su se odnosile na uspostavu privatizacije, deregulaciju ekonomskih aktivnosti, liberalizaciju međunarodnih ekonomskih tokova i sistematsko smanjivanje državnih funkcija u gotovo svim oblastima, posebno u ekonomiji. Zbog nedostatka strategija i ekomske politike ove zemlje su, među kojima i Bosna i Hercegovina, bile primorane da prihvate strategije međunarodnih finansijskih institucija (MMF, Svetske banke, i dr). Glavni cilj je bio da se na neoliberalnim temeljima uspostavi najbrža prečica u kapitalizam. Međutim, mjere koje su uspostavljene nisu doprinijele izgradnji demokratskog društva, niti su dovele do pravednijeg društvenog poretku, ekonomskog razvoja ili racionalnije

kontrole nad kapitalizmom, što je potrebno kritički analizirati i promatrati. Među najznačajnijim dokumentima - neoliberalizma na djelu - koje obrađujemo su „Mehanizam koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini“, „Reformska agenda za Bosnu i Hercegovinu za period od 2015. do 2018. godine“ čiji je predlagač Evropska unija te „Pismo namjere“ bh. institucija MMF-u. Sva ova tri dokumenta odraz su demokratskog deficita koji se ponajviše ogleda u procedurama rada mehanizama te institucionalnih razina. Na djelu je preobrazba nacionalne države u neoliberalističku uz pomoć implementacije politike strukturalnog prilagođavanja. Uz to zemlje u tranziciji, kao što je slučaj sa Bosnom i Hercegovinom, veoma često se uslovjavaju prijetnjom oduzimanja kreditnih aranžmana, s jedne, te stalnim nadziranjem uspješnosti sprovođenja politika strukturalnog prilagođavanja prije svega tržišne, s druge strane. Posebno je naglasiti da se donošenje ovih strateški važnih dokumenata za državu Bosnu i Hercegovinu, odvijalo iza zatvorenih vrata, daleko od očiju javnosti i građanki i građana, a čija implementacija ujedno nije donijela dobro ni po pitanju samog prosperiteta države.

1.3. Značaj i opravdanost istraživanja

Značaj i opravdanost istraživanja nastojat ćeemo dokazati time što ćemo utvrditi koji je to odnos između neoliberalizma i uspostave političkog sistema i sistema upravljanja u Bosni i Hercegovini, na koji način se vrši politika strukturalnog prilagođavanja u našoj zemlji, te koje posljedice proizilaze iz toga. Ovo istraživanje je posebno značajno jer ćemo nastojati razumjeti aktuelne društveno-političke procese koji nas se direktno tiču. Na taj način ukazat ćemo na propuste kojima svjedočimo prilikom donošenja značajnih odluka za državu Bosnu i Hercegovinu. Na konkretnim primjerima uvidjet ćemo kako implementacija politike strukturalnog prilagođavanja u postdejonskoj Bosni i Hercegovini nije donijela željene rezultate koji su od interesa za sam razvoj države. To ukazuje na činjenicu da je nužno preispitivanje i kritički osvrt u politološkom diskursu naspram odluka koje se donose, ali i sprovode u cilju realizacije „neoliberalnog projekta“, kako bi buduće generacije mogle uvidjeti stvarno stanje i graditi prosperitetnije društvo, kako u političkom, tako i u ekonomskom smislu.

1.4. Ciljevi istraživanja

Cilj ovog rada bit će istražiti kako i na koji način implementiranje politike strukturalnog prilagođavanja u postdejtonskoj Bosni i Hercegovina utiče na sveukupno stanje društva, kako se to odražava na suverenost države Bosne i Hercegovine, ekonomiju te demokratski proces, kao legitimacijski temelj političkog odlučivanja. Posebno nam je u interesu ukazati na uticaj moćnih transnacionalnih finansijskih organizacija kao što su MMF, Svjetska banka, Svjetska trgovinska organizacija i dr. na političke tokove unutar države Bosne i Hercegovine, kao i posljedice njihovog djelovanja. Također, važno je ustanoviti kapacitet i sposobnost političkih institucija i aktera u Bosni i Hercegovini da odgovore na društveno-političke zahtjeve koji su stavljeni pred njih.

1.5. Sistem hipoteza

Generalna hipoteza

Putem implementiranja neoliberalne politike strukturalnog prilagođavanja država Bosna i Hercegovina gubi dio svoje političke i ekonomske suverenosti, što detronizira demokratski proces kao legitimacijski temelj političkog odlučivanja.

Pomoćne hipoteze

- Bosna i Hercegovina kao tranzicijska država i ekonomija primorana je da ulazi u kreditnu saradnju sa transnacionalnim finansijskim organizacijama, bez prethodne analize posljedica zaduženja, što se negativno odražava na njenu sveukupnu političku i ekonomsku situaciju.
- Instistencialno uređenje države Bosne i Hercegovine i bh. politički akteri uzrokuju negativne posljedice implementiranja „neoliberalnog projekta“ u Bosni i Hercegovini.
- Proces implementiranja politike strukturalnog prilagođavanja u Bosni i Hercegovini ima karakter konspirativne i nedemokratske politike.
- Implementacija politike strukturalnog prilagođavanja stvara negativne društvene, ekonomske i političke posljedice u Bosni i Hercegovini.

- Aktivitet transnacionalnih finansijskih organizacija nema demokratski legitimitet jer se njihov rad ne zasniva na demokratskim načelima i procedurama.

1.6. Metode i tehnike istraživanja

Metode istraživanja koje ćemo koristiti su: Historijska metoda, deskriptivna metoda i metoda klasifikacije, analiza sadržaja, statistička metoda, metoda kompilacije i intervju.

Historijska metoda istraživanja

Historijska metoda istraživanja predstavlja značajan segmenat ovog rada jer ćemo na osnovu različitih i relevantnih izvora osvrnuti se i na historijski razvoj, teorijski okvir i tokove događaja koji su bitni za određivanje i razumijevanje politika strukturalnog prilagođavanja u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini. Također, primjena historijske metode pomoći će nam prilikom određivanja teorijskog okvira neoliberalizma, okolnosti pod kojima nastaje, kao i daljeg razumijevanje uticaja na nacionalnu državu.

Deskriptivna metoda i metoda klasifikacije

Navedene metode će se koristiti tokom cijelog istraživanja. Uz pomoć ove metode moći ćemo obrazložili empirijska potvrđivanja i naučne činjenice. Ova metoda najviše će se koristiti radi same definicije značajnih pojmove. Također, radi boljeg definisanja korisit ćemo se i metodom klasifikacije.

Analiza sadržaja

Najvažnija metoda koju ćemo koristiti u cilju našeg istraživanja je metoda analize ili analiza sadržaja. Ova metoda korisiti će se u cilju prikupljanja, otkrivanja, definisanja i analize podataka kako bi se moglo dalje pristupiti istraživanju.

Statistička metoda

Istraživanje politika strukturalnog prilagođavanja bez statističkih podataka ne bi imalo svrhe, te je i ova metoda zasigurno jedna od posebno značajnih za istražovanje. Zaključci i analize koje budemo vršili, vršit ćemo uz pomoć statističkih podataka koji budu relevantni za istraživanje.

Metoda kompilacije

U cilju našeg istraživanja neophodno je osvrnuti se na već postojeća opažanja, stavove, mišljenja, spoznaje i zaključke, kako bismo bili što objektivniji.

Komparativna metoda

Komparativna metoda je jedna također značajna metoda koju ćemo primjenjivati prilikom izrade ovog magistarskog rada. U cilju je ispitivanje sličnosti i razlika između komparativnih pojava radi dalje klasifikacije i zaključaka.

Intervju

Tehnika kojom ćemo se koristiti u cilju istraživanja je intervju. Intervjue ćemo raditi sa stručnim osobama, koji će nam sa političkog i ekonomskog aspekta dati odgovore na pripremljena pitanja. Dobiveni odgovori najviše će nam služit za zaključna razmatranja.

1.7. Vremensko i prostorno određenje istraživanja

Iako ćemo se u određenim dijelovima osvrnuti i na historijski kontekst kako bismo bolje razumjeli suštinu istraživanja i donijeli bolje zaključke, ključni vremensko određenje koje je obuhvaćeno istraživanjem je postdejtonski period Bosne i Hercegovine tj. od 1995. godine pa sve do danas. U prostornom kontekstu istraživanje obuhvata prostor Bosne i Hercegovine.

2. Neoliberalizam i politika strukturalnog prilagodavanja

Neoliberalizam predstavlja doktrinu koja je predmet mnogih rasprava u intelektualnim i političkim krugovima. Prihvatanje neoliberalizma kao političkog koncepta i primjena politike strukturanog prilagođavanja dovelo je do restrukturiranja tradicionalnih odnosa moći u politici,

ekonomiji te društvu općenito. U svakodnevnom diskursu neoliberalizam se odnosi na neprihvatanje Keynesove socijalne države, njenog položaja i funkcije u ekonomskom i političkom životu, dok sa druge strane, ideje Hayeka i Friedmana, bivaju inspiracija pri kreiranju novih neoliberalnih politika. Wendy Brown u svome tekstu „Neoliberalizam i kraj liberalne demokratije“ navodi: „Neoliberalizam se obično izjednačava s radikalno slobodnim tržištem - neograničenom tržišnom kompetencijom, ostvarenom deregulacijom, slobodnom trgovinom, eliminacijom carina te različitim monetarnim i socijalnim postupcima neosjetljivim na siromaštvo, društvenu dislokaciju, uništenje kulture, dugoročno iscprijljivanje prirodnih resursa i uništenje okoliša.“ (Brown, 2012: 54)

Kako bismo na samom početku ilustrirali o kakvoj političko - ekonomskoj doktrini je riječ navest ćemo prvi eksperiment stvaranja neoliberalne države zabilježen 70-tih godina u Čileu, od 11. septembra 1973. godine, referirajući se na djelo David Harvey-a „Kratka historija neoliberalizma“. Tada je lokalna poslovna elita predvođena Pinočem (Augusto Pinochet), uz podršku američke korporacije, CIA-e i državnog sekretara SAD-a Henrika Kisindžera (Henry Kissinger), izvršila državni udar protiv demokratski izabrane vlade Salvador-a Aljendea (Salvador Guillermo Allende Gossens). Ključni problem bile su Aljendeove preferencije socijalističkim mjerama, što se ideoški nije uklapalo sa novim mjerama politika neoliberalizma. U tom kontekstu Harvey će navesti: „On je nasilno ugušio sve društvene pokrete i političke organizacije ljevice, demontirajući sve forme narodnog organizovanja (poput javnih centara zdravstvene zaštite u siromašnjim državama u susjedstvu). Tržište radne snage je bilo 'oslobođeno' regulatornih ili institucionalnih ograničenja (na primjer od moći sindikata).“ (Harvey, 2012: 22, 23) Međutim, ključno pitanje je bilo kako i na koji način obnoviti ekonomiju? Sve do 1973. godine ekonomija Čilea se razvijala na temeljima politike supstitucije uvoza, koja podrazumijeva podršku nacionalnim industrijama kroz državne subvencije i zaštitne carine, što novoj ideologiji koja se pojavila nije bilo u interesu, u odnosu na politike koje su nastojali implementirati. U procesu implementacije neoliberalnih ideja značajnu ulogu imali su ekonomisti sa Univerziteta u Čikagu, koji su bili privrženi neoliberalnim teorijama Miltona Friedmana. Nakon što je državni udar izvršen, Pinoč je te ekonomiste doveo u vladu, gdje im je prvi zadatak bio da dogovore aranžmane sa MMF-om. Posebno je interesantna priča o načinu na koji su tzv. „čikaški momci“ izabrani: „Sjedinjene Države su finansirale obuku čileanskih ekonomista na Čikaškom univerzitetu još od 1950-ih, kao dio programa hladnog rata, koji je vođen kao protivmjera ljevičarskim tendencijama u Latinskoj Americi. Ekonomisti koji su bili obučavani u Čikagu počeli su da dominiraju na privatnom Katoličkom univerzitetu u Santjagu. Tokom ranih 1970-ih godina poslovne elite su

organizovale opoziciju Aljendeu kroz organizovanje grupe pod nazivom 'Klub pondjeljkom', koja je razvijala poslovne odnose sa ovim ekonomistima, finansirajući njihov rad preko istraživačkih instituta. Nakon uklanjanja generala Gusatava Lija (Leigh), koji je bio Pinočeov rival u borbi za vlast 1975. godine, Pinoče je ove ekonomiste uveo u vladu, gdje je njihov prvi zadatak bio da pregovaraju sa MMF-om o zajmovima.“ (Harvey, 2012: 23) U skladu sa neoliberalnim teorijama, ekonomija Čilea je potom i reformisana prema instrukcijama MMF-a: poništена je nacionalizacija i privatizirana javna imovina, otvoreni su prirodni resursi (ribarski fond, šume i sl.) privatnoj i nereguliranoj eksploraciji, privatizirane su institucije socijalne zaštite, poticala su se direktna strana ulaganja te slobodna trgovina. Također, stranim kompanijama zajamčeno je pravo na repatrijaciju profita iz čileanskih poslovanja. Jedini sektor koji je ostao pod državnom kontrolom bio je strateški resurs - bakar, čiji su prihodi od prodaje tekli isključivo u državni budžet. Nedugo nakon nasilno sprovedenih reformi u Čileu, država je dovedena do ozbiljne ekonomске krize, kao i destabilizacije, uništenja institucija, ali i ljudskih života. U periodu od 1982. do 1983. godine neoliberalne prakse dovele su do pada domećeg bruto proizvoda¹. Ipak, to nije sprječilo da dođe do zaštite korporativnih profita čileanskih kompanija i njihovih veza sa američkim kompanijama, što je neoliberalnim protagonistima bilo u interesu. Surova dešavanja u Čileu poslužila su kao koristan eksperiment za dalja dešavanja i prodor neoliberalizma kako u Britaniji pod vodstvom Margaret Thatcher, tako i u SAD-u za vrijeme Reaganeve vlasti 1980.-ih godina. Nakon toga će protagonisti neoliberalizma i njihovo vjerovanje u djelotvornost slobodnog tržišta obilježiti političku ekonomiju u posljednje tri decenije. Već na prvom primjeru, možemo uvidjeti da je riječ o političko-ekonomskoj doktrini koja se u svojoj prirodi isključivo zalaže za tržišni fundamentalizam, ali i predstavlja posve antidemokratsku i antiliberalnu doktrinu.

2.1. *Pojmovno određenje i teorijska obilježja neoliberalizma*

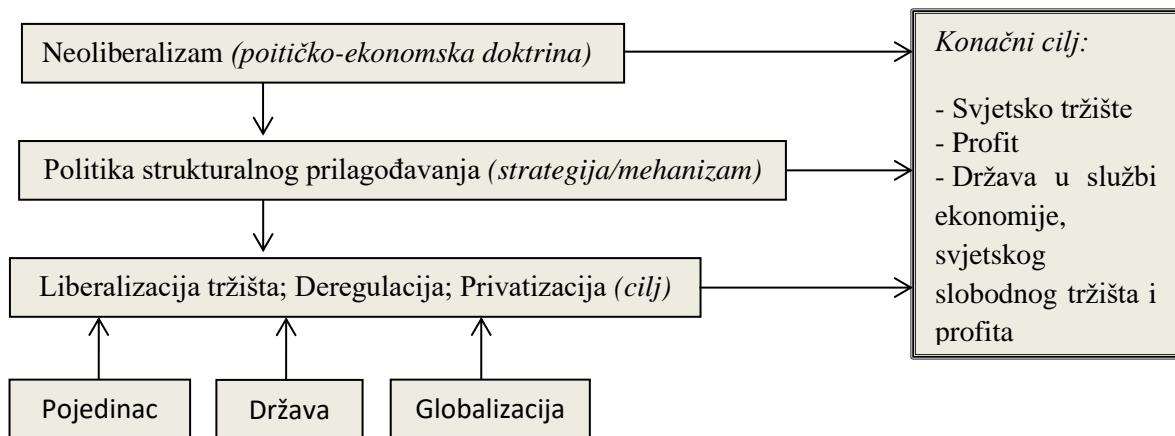
Pojam neoliberalizma koji je tema ovog rada u javnom diskursu se javlja krajem sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Mnogi teretičari po pitanju poimanja neoliberalizma saglasni su u tome da neoliberalizam počiva na slobodnom tržištu i trgovini, decentralizaciji te snažnim pravima privatne svojine tj. privatizaciji. U tom kontekstu Harvey uočava da „... od 1970-ih

---

¹ Harvey navodi da je bruto proizvod pao za oko 14 %, dok je istovremeno zabilježena i pojava nezaposlenosti koja je za samo jednu godinu dostigla čak 20 %. (Harvey, 2012)

godina na ovom svuda vidimo naglašeno skretanje prema neoliberalizmu, kako u političko - ekonomskim aktivnostima tako i u mišljenju. Deregulacija, privatizacija i povlačenje države iz mnogih područja socijalne potpore umnogome su opšta karakteristika.“ (Harvey, 2012: 15)

Rezimirajući pojmovno određenje i torijska obilježja neoliberalizma, dolazimo do shematskog prikaza i pretpostavki neoliberalizma koju ćemo u nastavku i obrazložiti.

Shema 1: Prepostavke neoliberalizma

Kao što to možemo uočiti neoliberalizam poimamo kao političko-ekonomsku doktrinu. Glavno oružje, strategija ili mehanizam kojim se neoliberalizam služi da bi ostvario svoje ciljeve je dobro razrađena, ali ni malo humana politika strukturalnog prilagođavanja. Prvobitni ciljevi kojima neoliberalizam teži je liberalizacija tržišta tj. slobodna trgovina, deregulacija i privatizacija. Ono što je posebno interesantno, odnosi se na to da je čovjek kao pojedinac, država, ali i globalizacija isključivo u službi neoliberalizma kao doktrine i sredstvo koje služi da bi se primjena politike strukturalnog prilagođavanja sprovela u djelo. Dakle, vidimo kako neoliberalizam politička doktrina državu posmatra kao sredstvo koje podupire strategiju kako bi neoliberalizam kao ekonomija ostvario profit. Sam profit, svjetsko tržište i država u službi ekonomije, svjetskog slobodnog tržišta i profita, zapravo smo u navedenoj shemi predstavili kao konačni cilj neoliberalizma.

Poseban revolucionarni zaokret u društvenoj i ekonomskoj historiji, kako to Harvey navodi u svojoj knjizi „Kratka istorija neoliberalizma“, odnosi se na period 1978-1980. godine kada su se odigrali značajni koraci koji su dali doprinos razvoju neoliberalizma. Uvidjet ćemo da je „... godine 1978. Deng Sjaoping preuzeo prve značajne korake prema liberalizaciji

komunističke uređene ekonomije u zemlji koja je obuhvatala petinu svjetskog stanovništva. Put koji je Deng definisao bio je da se Kina u toku dvije decenije transformiše iz zatvorenog mrvila u otvoreno središte kapitalističkog dinamizma, sa održivim stopama rasta bez presedana u čitavoj ljudskoj historiji.“ (Harvey, 2012: 13) S druge strane, u julu 1979. godine, u Sjedinjenim Američkim Državama, Poul Volcker je preuzeo vođenje američkih rezervi (US Federal Reserse - FED) i u roku od nekoliko mjeseci dramatično izmijenio monetarnu politiku. FED je otada počeo da predvodi borbu protiv inflacije ne obazirući se na posljedice (naročito u pogledu brige o nezaposlenosti). U tom periodu, Margaret Thatcher je bila izabrana za premijerku Britanije (maja 1979. godine), sa mandatom da ograniči moć sindikata i stavi tačku na inflatornu stagnaciju koja je neprestano ometala zemlju tokom čitave prethodne decenije. Godine 1980. Ronald Reagan je izabran za predsjednika SAD-a, kada je odlučio da državu usmjeri u novom pravcu. Namjera mu je bila da ekonomiju SAD-a revitalizuje podržavanjem Volkerovih aktivnosti u FED-u, dodajući tome svoju vlastitu specifičnost u mješavinu različitih političkih mjera kako bi suzbio moć radne snage, izveo deregulaciju industrije, poljoprivrede i eksploatacije prirodnih resursa, i oslobođio finansijske snage, kako interno tako i na svjetskoj sceni. (Harvey, 2012) U takvim okolnostima Thatcher i Volcker neoliberalizam, koji se zasnivao na pravo privatne svojine, slobodno tržište i slobodnu trgovinu, pretvorili su u rukovodeći princip ekonomске misli i menadžmenta, dok je uloga države u tim okolnostima bila da sačuva ili obezbijedi institucionalni okvir pod kojim će se ove prakse i sprovesti. Izučavajući političke ideologije, Heywood primjećuje da je neoliberalizam kontrarevolucionaran: „Njegov cilj je da zaustavi i ako je moguće, obrne trend ka 'velikoj' vladi i državnoj intervenciji, po kojoj je bio karakterističan veliki dio 20. stoljeća. Najveći je početni uticaj neoliberalizam imao u dvije države, u kojima su u 19. stoljeću najčvršće bili uspostavljeni ekonomski principi slobodnog tržišta, Velikoj Britaniji i SAD.“ (Heywood, 2005: 56) Neoliberalizam u prvi plan stavlja tržište, ali istovremeno neoliberalizam nije isključivo vezan za ekonomiju. U praksi vidimo kako ekonomija pokušava ili nastoji uzeti prevlast nad politikom i to u kontekstu da, kako to Brown uočava, “... uključuje širenje tržišnih vrijednosti na sve institucije i društvene akcije dok samo tržište zadržava svoj odvojeni položaj.” (Brown, 2012: 55) Nakon što se politika neoliberalizma počinje primjenjivati i kroz vanjsku politiku SAD-a i Velike Britanije, sve veću ulogu u tome imaju svjetske finansijske institucije poput MMF-a, Svjetske banke, NAFTA-e ili Svjetske trgovinske organizacije. No, prije nego se osvrnemo na ove, kako ćemo ih nazvati - glavne protagoniste neoliberalizma, potrebno je znati na kojim se to principima zasniva neoliberalizam ili koji je to dokument koji predstavlja osnovno polazište ove doktrine.

Zajednički stavovi neoliberalista koji su okupljeni pod nazivom „Washingtonski konsenzus“ danas se kritikuju za, kako to Tomka navodi, „... uspjehe ekonomskih politika (glorificuje za neuspjehe) koje su sproveđene i sprovode se u zemljama u razvoju, a pod uticajem eksternih faktora (strane vlade, međunarodne institucije).“ (Tomka G., 2004: 216) „Washingtonski konsenzus“ često se smatra sinonimom za neoliberalizam. Nastao je 1980-ih godina kada je John Williamson, 1989. godine pripremio tekst u kojem je objasnio deset reformi za koje se smatralo da čine minimum koji vlade zemalja trebaju realizovati. U tom periodu trajala je dužnička kriza u Latinskoj Americi, te su pozvani brojni autori da predstave svoje prijedloge koji će pomoći da se ekonomski problemi u ovim zemljama riješi. Dakle, „Washingtonski konsenzus“ odnosi se na skup tržišnih reformi koje su trebale biti od pomoći stagnirajućoj privredi Latinske Amerike, a kasnije se njegova primjena odnosila i na brojne druge zemlje. Politika „Washingtonskog konsenzusa“, prema Stiglitzu se prvenstveno odnosila na „... minimiziranje uloge države, naglašavanje privatizacije (prodaju državnih poduzeća privatnom sektoru), liberalizaciju trgovine i tržište kapitala (uklanjanje trgovinskih prepreka i smetnji slobodnom toku kapitala) i deregulaciju (uklanjanje propisa o vođenju poslovanja).“ (Stiglitz, 2009: 49) Devedesetih godina kasnije deset „zapovijedi“ ovog dokumenta postale su globalni okvir za „ispravan“ ekonomski razvoj. Manfred B. Steger i Ravi K. Roy, u svome radu „Neoliberalism - A Very Short Introduction“, navode kako su u zamjenu za prijeko potrebne kredite i sheme restrukturiranja duga, vlade država u razvoju morale pridržavati svih deset tačaka „Washingtonskog konsenzusa“ i to kako slijedi: 1) Fiskalna disciplina i obuzdavanje proračunskog deficit-a, 2) Smanjenje ili preusmjerenje javnih rashoda, 3) Porezna reforma, s ciljem stvaranja sistema sa širokom osnovicom i umjerenim graničnim poreznim stopama, 4) Liberalizacija kamatahkih stopa, 5) Konkurentski tečaj koji osigurava konkurentnost izvoza, 6) Liberalizacija trgovine, 7) Promicanje izravnih stranih investicija, 8) Privatizacija državnih poduzeća, 9) Deregulacija i 10) Vlasnička prava. (Steger, Roy, 2010) Iako su se navedena pravila, kao što smo to naveli, prvenstveno odnosila na rješavanje krize u Latinskoj Americi, ubrzo su se ta pravila počela primjenjivati kao zapovjedničke mjere ekonomskih politika u svijetu općenito. Stoga se „Washingtonski konsenzus“ smatra tipičnim primjerom neoliberalnih, slobodnotržišnih ekonomskih ideja. Međutim, potrebno je istaći kako i sama primjena mjera politika koje su proizilazile iz „Washingtonskog konsezusa“ u Latinskoj Americi nisu dale željene rezultete. Istina jeste da su proračuni postali više uravnoteženi, kratkoročno se smanjila zaduženost, ali je u brojnim zemljama nezaposlenost i siromaštvo poraslo. O „Washingtonskom konsenzusu“ i posljedicama primjene politika Stiglitz će navesti: „Država je imala ulogu u održavanju makrostabilnosti, ali je pozornost bila

usredotočena na stabilnost cijena, a ne na stabilnost proizvodnje, zaposlenost ili rast. Postojaо je veliki skup preporuka i zabrana: preporuka da se privatizira sve, od tvornice do socijalnog osiguranja; zabrana da se država uključi u promicanje pojedinih gospodarskih grana; preporuka jačanja vlasničkih prava; zabrana korupcije. Smanjivanje uloge države značilo je snižavanje poreza, ali i održavanje proračuna u ravnoteži. 'Washingtonski konsenzus' u praksi nije naglašavao pravednost.² (Stiglitz, 2009: 49) Prema Manfred B. Steger i Ravi K. Roy, neoliberalizam predstavlja širok pojam koji se odnosi na ekonomski model i političku doktrinu koja se intenzivno počinje razvijati 1980-ih godina. Izgrađen na klasičnom liberalnom idealu samoregulacije tržišta, neoliberalizam proizilazi iz nekoliko smjerova koji se međusobno prepliću i to: a) *neoliberalizam kao ideologija*, b) *neoliberalizam kao način upravljanja* i c) *neoliberalizam kao mjere politika*. (Steger , Roy, 2010) Referirajući se na navedene autore i njihovo djelo "Neoliberalism - A Very Short Introduction", u nastavku ćemo obrazložiti poimanje neoliberalizma putem ova tri smijera. *Neoliberalizam kao ideologija*, prema Steger i Roy, polazi od toga da ideologija predstavlja sistem široko podijeljenih ideja i vjerovanja koje određene grupe u društvu prihvataju kao istinu. One služe kao nezamjenjive konceptualne mape jer ljudi vode kroz složenost njihovih političkih uvjerenja i osim toga što ljudima nude složenu sliku svijeta kakva i jeste, nude i sliku svijeta kakva bi trebala biti. Pritom kreatori ideologija nastoje svojim djelovanjem legitimirati određene političke interese i braniti ih sa jedne, ili osporiti dominantne strukture moći, sa druge strane, ukoliko se iste kose sa datom političkom ideologijom koju zastupaju. Protagonisti neoliberalizma koji predstavljaju globalne elite moći uključuju rukovodioce velikih transnacionalnih korporacija, korporativne lobiste, utjecajne novinare i stručnjake za odnose s javnošću, intelektualce, slavne osobe, ali i birokrate i političare, koji svojim djelovanjem idealiziraju potrošački svijet i svijet slobodnog tržišta. U interakciji sa medijima, potpomognuti globalizacijom, nastoje prezentirati svoju verziju jedinstvenog globalnog tržišta u posve pozitivnom svjetlu i kao nezamjenjiv alat za ostvarenje boljeg svijeta. To ukazuje na to da su ideoške tvrdnje neoliberalaca prožete time da je globalno ekonomski međuzavisnost ukorijenjena u načelima slobodnog tržišta kapitalizma. Upravo zbog toga, kako to tvrde Steger i Roy, neoliberalizam je moguće posmatrati i s aspekta ekonomске ideologije, koja za razliku od marksizma, proizvodnju i razmjenu materijalnih dobara stavlja u srce ljudskog roda. (Steger, Roy, 2010) *Neoliberalizam kao način upravljanja* predstavlja drugu dimenziju neoliberalizma i odnosi se

---

² U svojim dodanim pojašnjenima, Stiglitz navodi da su zagovornici neoliberalizma „... vjerovali u ekonomiju po kojoj siromašnima postupno postaje bolje povećanjem bogatstva bogatih, po kojoj će svi nekako imati koristi - iako nije bilo dokaza koji bi potkrijepili takav zaključak. Drugi su vjerovali da je pravednost u nadležnosti politike, a ne ekonomije: ekonomisti bi se trebali usredotočiti na efikasnost, a nju bi, vjerovali su, politika 'Washingtonskog konsezusa' donijela.“ (Stiglitz, 2009: 49)

na vladavinu vlasti i način upravljanja koji se temelji na određenim prepostavkama, logici i odnosima moći. Neoliberalna vladavina prema Steger i Roy ukorijenjena je u poduzetničke vrijednosti kao što su konkurentnost, vlastiti interes i decentralizacija. Neoliberalizam kao način upravljanja na strani je individualnog osnaživanja i prenošenja središnje državne vlasti na manje lokalizirane jedinice, usvajajući samoregulirajuće slobodno tržiste kao model za ispravnu vladu. U vezi sa tim, Steger i Roy će istaći: „Umjesto da radi uz tradicionalnije linije praćenja javnog dobra (radije nego profit) jačanjem civilnog društva i socijalne pravde, neoliberali pozivaju na korištenje vladinih tehnologija koji su preuzeti iz svijeta poslovanja i trgovine: obavezni razvoj 'strateških planova' i 'upravljanja rizicima'; sheme usmjerene na stvaranje 'viškova'; isplativost analize i drugi izračuni učinkovitosti; smanjenje političkog upravljanja; postavka kvantitativni ciljeva; stvaranje visoko individualiziranih planova rada koji se temelje na učinku; uvođenje modela 'racionalnog izbora' koji internaliziraju i tržišno orijentisano ponašanje.“ (Steger, Roy, 2010: 12) Naizad, Steger i Roy navode da je početkom 1980-ih uočen je novi model javne uprave poznat kao „novi javni menadžment“ koji je zauzeo novo mjesto svjetske državne birokratije. „Novi javni menadžment“ državne službenike doveo je do operacionaliziranja neoliberalnog načina upravljanja javnih službenika, redefinirao je građane kao „kupce“ ili „klijente“ i potaknuo administratore da njeguju „poduzetnički duh“. Vodeći se time da je potrebno da državni službenici prihvate neoliberalne ideale pod izgovorom poboljšanja javnog sektora, američki potpredsjednik Al Gore, iskoristio je priliku i plasirao nova načela javnog upravljanja 1990-ih. Nova načela javnog upravljanja nametnuta su tada raznim vladinim agencijama, kako bi se smanjio „državni gubitak“ te povećala administrativna učinkovitost, djelotvornost i odgovornost. (Steger, Roy, 2010)

Neoliberalizam kao mjere politika - treći je način na koji se može posmatrati neoliberalizam. Odnosi se na sprovođenje mjera politika - „D-L-P Formula“ koja proizilazi iz „Washingtonskog konsenzusa“ jer obuhvata primjenu mjera politika koje se odnose na deregulaciju (gdje je fokus na ekonomiju), liberalizaciju (trgovine i industrije) i privatizaciju (državnih preduzeća). Mjere politika neoliberalizma u ovom dijelu uključuju i masovno smanjenje poreza (posebno za preduzeća); smanjenje socijalnih usluga i programa scijalne zaštite; korištenje kamatnih stopa centralne banke kako bi držale inflaciju pod kontrolom (čak i na rizik od povećanja nezaposlenosti); smanjenje vladinih ovlasti; porezne olakšice za domaće i strane korporacije koje su spremne za ulaganja; oblikovani novi komercijalni urbani prostori po tržišnim imperativima; antisindikalni programi u ime povećanja produktivnosti i „fleksibilnosti rada“; uklanjanje kontrole u globalnim finansijskim i trgovinskim tokovima; regionalne i globalne integracije nacionalnog tržišta i stvaranje novih političkih institucija i

prakse koje pospješuju razvoj neoliberalizma. (Steger, Roy, 2010) I zapravo, kao što ćemo to uvidjeti nešto kasnije, treći način na koji Steger i Roy posmatraju neoliberalizam, odnosi se na mjere politika strukturalnog prilagođavanja, što je ujedno i težište ovog istraživačkog rada. Uočavamo da - usvajanjem određenih neoliberalnih mjera politika, neoliberalizam kao ideologija nastoji osnažiti svoju moć, i kao ideologija i kao način upravljanja.

Referirajući se na autoricu Wendy Brown i njen tekst „Neoliberalizam i kraj liberalne demokratije“, uviđamo da neoliberalizam predstavlja model ekonomsko - tržišne racionalnosti koji nastoji da se instalira u sve sfere društvenog života. Shodno tome, Brown će navesti da „... neoliberalizam nije samo skup ekonomskih politika; on se ne bavi samo olakšavanjem slobodne trgovine, maksimiziranjem korporativnih profita i smanjivanjem važnosti socijalne države. Tačnije bi bilo reći da neoliberalizam podrazumijeva socijalnu analizu koja, kada se koristi kao oblik upravljanja, obuhvata sve od duše građanina - subjekta do obrazovnih politika i prakse upravljanja carstvom. Neoliberalna racionalnost, iako stavlja u prvi plan tržište, nije prvenstveno niti isključivo fokusirana na ekonomiju; ona uključuje širenje tržišnih vrijednosti na sve institucije i društvene akcije dok samo tržište zadržava svoj odvojeni položaj.“ (Brown, 2012: 54) Sama interpretacija neoliberalizma najbolje se demonstrira putem njegovog odnosa prema tržištu koji se odvija prvenstveno pod nadzorom MMF-a. S tim u vezi, profesor Esad Zgodić, pozivajući se na autora Ulrick Becka navodi kako početkom 21. stoljeća MMF nadzire gospodarsku politiku barem svake treće „suverene“ države na zemlji. Prepoznajemo u tome da je država neoliberalizma, država tržišta i natjecanja gdje država umjesto da slijedi politiku, posve slijedi logiku kapitala. (Zgodić, 2015) Po pitanju države i neoliberalizma Zgodić će navesti: „U tome se 'ogleda paradoksalno priznanje neophodnosti i nezamjenjivosti vlade, države i politike: u svojoj dvostrukoj ulozi, kao domovina i gostoprimeč aktera i pothvata svjetskog gospodarstva vlade igraju odlučujuću, čak sve važniju ulogu pri provedbi svjetskih gospodarskih interesa. Samo zbog toga postaje potrebnim i nužnim prenijeti neoliberalnu ortodoksnost u neoliberalnu reformsku politiku, politiku neoliberalne države.' (Beck, 2004: 217) Samo tako država od krotitelja i protivnika može posmatrati suigračem svjetskog gospodarstva. Država premodelirana u neoliberalnu državu, dakle, jeste, kako kaže Beck, 'svjetskogospodarstveno usmjerena država - država uključena u svjetsku tržišnu utakmicu.' (Beck, 2004: 217)“ (Zgodić, 2015: 239) Kako bi se implementirale reforme neophodne za uspostavljanje slobodne tržišne ekonomije, na djelu je primjena strategije naziva „šok terapija“ koja iziskuje poseban osvrt. Autorica Naomi Klein u svome poznatom djelu „Doktrina šoka“ iznijela je brojne i vrlo oštре kritike na račun primjene šok terapije i njenih zagovornika. Shodno tome, ona će, a što smo mogli uočiti i na provibitnom

eksperimentalnom primjeru primjene neoliberalizma u Čileu, šok terapiju okarakterizirati kao „... izvornu katastrofu, državni udar, teroristički napad, slom tržišta, rat, tsunami, uragan - cjelokupno stanovništvo baca u stanje kolektivnog šoka. Baćene bombe, teroristički ispad, zapusi vjetra služe da omekšaju društva kao cjelinu, baš kao što treštava glazba i udarci u sobama za mučenje omekšavaju zatvorenike.“ (Klein, 2008: 25) Pored toga, Klein kapitalizam i slobodno tržište pod patronažom neoliberalizma karakterizira „fundamentalističkim“, ističući da neoliberalizam održava najokrutnije vidove prisile koji se primjenjuju na politiku kolektivnog tijela, jednako kao i na tijela bezbrojnih pojedinaca.

Ono što danas posebno ide u prilog neoliberalizmu jeste proces globalizacije koji je u svojim osnovama inspirisan i utemeljen na neoliberalnoj dogmatici. Taj proces odnosi se na društveno i ekonomsko povezivanje, prožimanje različitih država, društava, samim tim i privreda. Heywood navodi da „... globalizaciju je teško prikazivati kao ideološki neutralnu“ (Heywood, 2005: 340) i to prvenstveno vezujući je za neoliberalni globalizam. Za neoliberalni globalizam Haywood će navesti da se „...vezuje za širenje ekonomskih struktura i vrijednosti, zasnovanih na tržištu. Iz ove perspektive, suština globalizacije je u izgradnji globalne kapitalističke ekonomije koja je u funkciji interesa transnacionalnih korporacija i koja znatno smjenjuje moć države, posebno njenu sposobnost da transformiše društvenu strukturu.“ (Heywood, 2005: 340) Nadovezujući se na značaj transnacionalnih korporacija u savremenom procesu upravljanja državom, Fejzić će navesti: „Potrebno je demaskirati proces upravljanja državom u savremenoj politici koji svojim uticajem, pritiscima, lobiranjem i involviranjem u upravljačke strukture države u osnovi, reguliraju i multinacionalne korporacije kao komercijalni akteri u procesu stvaranja donošenja politika. Proces upravljanja državom u savremenoj politici svojim permanentnim uticajem, pritiscima, lobiranjem i involviranjem u upravljačke strukture države, u osnovi, reguliraju i multinacionalne korporacije kao komercijalni akteri u procesu stvaranja i donošenja politika. Upravljanje državom u doba neoliberalne globalizacije i korporacijskog imperijalizma, zapravo, utemeljeno je na surovoj politici što u suštini, markira egzistenciju političkog u ortodoksnim realpolitičkim režimima vlasti.“ (Fejzić, 2016: 9) Shodno tome, globalizacija olakšava politici neoliberalizma, putem koje neoliberalna politika promovira ekonomsku i političku relevantnost privatizacije, reducirane javne potrošnje i deregulacije u poslovima upravljanja državom. Veza između neoliberalne politike i globalizacije je neraskidiva te se savršeno nadopunjaju i oslanjaju jedna na drugu u mnogim aspektima. Sa druge strane, posredstvom globalizacije, Fejzić navodi kako „... socijaldarvinistička, imperijalistička i fundamentalistička priroda neoliberalizma, u osnovi, producira politički radikalizam, nestabilnost i nezadovoljstvo zato što je indiferentna

na socijalnu i ekonomsku dobrobit građanstva. Zbog toga se neoliberalizam - samouvjereno tvrdi Pjer Burdije - postepeno pretvara u ekonomski fatalizam koji ne nudi nikakvu alternativnu, odnosno u profiterski svjetonazor indiferentan na socijalne nejednakosti.“ (Fejzić, 2016: 47) Proces u kojem neoliberalizam ide ruku pod ruku sa globalizacijom, svoj vrhunac dosegao je 90-tih godina 20. stoljeća i to putem rekonstrukcije ekonomija u tržišno zasnovane ekonomije. Danas se kao glavna pogonska snaga neoliberalnih ideja smatra ekonomска globalizacija, čija je proizvodnja internacionalizovana, dok je tok kapitala između zemalja slobodan i nerijetko trenutan. Shodno tome, Heywood će istaći: „Philip Bobbit zastupa tezu da je ovo doprinijelo zamjeni nacijske - države 'tržišnom državom', čija uloga je nešto šira od pokušaja da se maksimalno povećaju izbori dostupni pojedincima. Uslovi za širenje globalizacije uspostavljeni su početkom 70 - tih godina, propašću Breton - Vudskog sporazuma, sistema fiksnih deviznih kurseva, koji je od 1945. omogućavao stabilnost međunarodne ekonomije. Kao rezultat toga, institucije globalne ekonomске vlasti, MMF, Svjetska banka i od 1995. godine, Svjetska trgovinska organizacija (GATT), bile su prilagođene ideji neoliberalnog ekonomskog poretka, zasnovanog na principima slobodnog tržišta i slobodne trgovine.“ (Heywood, 2004: 57) Novo doba globalizacije u neposrednoj vezi sa neoliberalizmom kao dominantnim političkim konceptom 21. stoljeća sa sobom je donijelo i novi koncept upravljanja države. I kako to Fejzić navodi - donošenje važnih odluka u doba globalizacije i neoliberalizma, iako se tiču date države, nerijetko se donose daleko od same države, što je posljedica izuzetno složene mreže međuvisnosti i načina upravljanja političkim procesima. (Fejzić, 2016) No, to je i razumljivo, ako znamo da globalizacija i globalitet podrazumijeva ne-svjetsku državu. Međutim, Beck smatra kako uslijed nedostatka hegemonijalne moći ili internacionalnog režima nastaje i globalno dezorganizirani kapitalizam, što sa sobom nosi negativne posljedice za cijelo društvo. Shodno tome, Beck će istaći: „U neoliberalnoj ideologiji globalizma mora se otkriti ono što zaista jest oglašeni primat i diktat svjetskog tržišta za sve dimenzije društva: to je u divovske razmjere projiciran, antikvirani ekonomizam, odnova povijesne metafizike, glumljeno nepolitička društvena revolucija odozgo. To je sjaj u očima neoliberalnih 'svjetsko (tržišnih) popravljača', koji može utjerati strah u kosti.“ (Beck, 2003: 270) U konačnici, možemo ustanoviti da neoliberalizam označava političko-ekonomsku doktrinu koja svoju najveću snagu crpi u primjeni politike strukturalnog prilagođavanja. Neoliberalizam ultimativno teži liberalizaciji tržišta tj. slobodnoj trgovini, deregulaciji i privatizaciji, dok je država, u očima neoliberalnih protagonisti, samo sredstvo za ostvarivanje neoliberalnih težnji. Ekonomija, naročito ako se posmatra u liku tržišnog fundamentalizma, nastoji preuzeti prevlast nad politikom, što dovodi

do negativnih posljedica. Osim toga, kao što ćemo to vidjeti, neoliberalizam uz pomoć politike strukturalnog prilagođavanja nastoji izvršiti dekonstrukciju države - po svojoj mjeri - izostavljajući da na taj način može doći do dekonstrukcije cjelokupnog društva, što može imati krajnje destruktivne konsekvene.

2.2. Teorijsko određivanje i primarni ciljevi politike strukturalnog prilagođavanja

Objašnjavajući kako je nastala era strukturalnog prilagođavanja, Harvey će svoje izlaganje započeti ovako: „U oktobru 1979. godine, Pol Volker, predsjednik Američke centralne banke - Federalnih rezervi, za vrijeme mandata predsjednika Kartera osmislio je drakonsku promjenu u američkoj monetarnoj politici. Dugoročna posvećenost američke liberalne demokratske države na principima New Deal-a, koji je podrazumijevao široku primjenu kejnjizjankse fiskalne i monetarne politike uz punu zaposlenost kao ključni cilj, odbačena je u korist politike nemijenjene obuzdavanju inflacije ne obazirući se na posljedice koje bi ona mogla imati po zaposlenost. Realna kamatna stopa, koja je često bila negativna za vrijeme dvocifrenog inflatornog komešanja tokom 1970 - ih godina pretvorena je u pozitivnu po

nalogu Federalnih rezervi. Nominalna kamatna stopa podignuta je preko noći i nakon nekoliko uspona i padova, do jula 1981. ostala je na nivou od blizu 20 %. Tako je započela duga, duboka recesija, koja će isprazniti fabrike i sindikate u SAD i dovesti zemlje dužnike do ivice nesolventnosti, čime je započela era strukturalnog prilagođavanja.“ (Harvey, 2012: 40 - 41) Nakon što je Ronald Regan pobjedio na izborima u SAD-u, to je bilo presudno da Valker dobije punu podršku, što je dokazano i time što je ponovo izabran na mjesto predsjednika Federalnih rezervi. Regan je zajedno sa svojom administracijom obezbijedio neophodnu političku podršku za dalju deregulaciju, smanjenje poreza i budžeta te napad na sindikate i vlast. Uslijedilo je Reganovo postavljanje nove vlasti u oblastima kao što su regulisanje životne sredine, zdravstvena zaštita i sl., a potom i derigulisanje na polju finansija, telekomunikacija, avio-saobraćaja itd., što je dovelo, kako to Harvey uočava, do novih neograničenih tržišnih sloboda za korporativne interese. Mjere neoliberalnih politika strukturalnog prilagođavanja svoj najveći uspon su doživjele upravo u periodu dužničke krize i posljedično povećane ranjivosti siromašnih zemalja, što je olakšalo širenje ekonomске revolucije Thatcher - Reagan iz perioda kasnih 1970-ih i 1980-ih godina. MMF je tada nametnuo strogu fiskalnu i monetarnu politiku zaduženim zemljama kao uslov za dobivanje kredita. Te su politike bile osmišljene da generiraju štednju i devize kojima su se unutarnji i vanjski računi zemalja trebali dovesti u ravnotežu i olakšati otplatu njihovih stranih kredita. Kada su troškovi hrane, goriva i transporta porasli s ukidanjem državnih subvencija, a ulični nerdi i protesti posljedično izbili u brojnim zemljama, Svjetska banka je ponudila sredstva pomoći, koja su bila uslovljena strukturalnim i institucionalnim promjenama koje su imale manji učinak od mjera štednje koje je zahtjevalo MMF. Promjene koje je Svjetska banka tražila da se realizuju bile su osmišljene tako da se otvoriti tržiste i smanji uloga države. Druga polovina 1980-ih godina dovela je do toga da se jedna četvrta ukupnog kreditiranja Svjetske banke odnosila na podršku projektima strukturalnog prilagođavanja, u vrijeme kada ti programi još uvijek nisu bili u značajnoj mjeri nametnuti kako azijskim, tako ni srednjoeuropskim zemljama. Dok su se programi prilagođavanja u to vrijeme opravdavali kao način na koji će se ekomska situacija promijeniti, pokazalo se da dugoročni, jednoobrazni programi strukturalnog prilagođavanja koji su bili nametnuti zemljama, nisu dali očekivane rezultate. Dvogodišnji vremenski okviri za uspjeh pretvorili su se u petogodišnje, desetogodišnje i, u većini slučajeva, dvodecenijske projekte bez održivog ekonomskog razvoja. U tom kontekstu Harvey će uočiti: „Poreske olakšice na investicije su djelotvorno potpomogle preusmjeravanje kapitala od sindikalizovanog Sjeveroistoka i Srednjeg Zapada prema nesindikalnim i slabo regulisanom Jugu i Zapadu. Finansijski kapital se sve više

okretao prema inostranstvu u potrazi na višim stopama prinosa. Deindustrijalizacija kod kuće i nastojanja da se proizvodnja izmjesti u inostranstvo postali su sve uobičajnija praksa. Tržište, ideološki opisano kao način unapređivanja konkurenčije i inovacije, postajalo je sredstvo za konsolidaciju monopolističke moći. Porezi na korporacije su se dramatično smanjili, a najviša stopa poreza na lična primanja smanjena je sa 70 na 28 procenata, što je označeno kao 'najviše smanjenje poreza u historiji'. I tako je počela historijska promjena koja je rezultirala većom društvenom nejednakosti i obnovom ekonomski moći više klase.“ (Harvey, 2012: 43-44) Dakle, politiku strukturalnog prilagođavanja koja je tema ovog rada, posmatrat ćemo kao neoliberalnu strategiju koja polazi od nekoliko ključnih tačaka i to: liberalizacije tržišta i trgovine, deregulacije ekonomije i privatizacije državnih preduzeća, čiji je zajednički cilj nametanje neoliberalnog političkog koncepta, uspostavljanje slobodnog tržišta te minimiziranje uloge države. *Liberalizacija tržišta i trgovine* sastavni je dio paketa strukturalnih prilagođavanja koje podstiču institucije Bretton Woodsa. Kako to neoliberali tvrde, liberalizacija tržišta kao i liberalizacija trgovine, poboljšava dobrobit potrošača i smanjuje siromaštvo, jer potrošači pronalaze mogućnost izbora između širokog spektra kvalitetne robe i jeftinijeg uvoza. Međutim, realnost je sasvim drugačija, bez podsticanja domaće proizvodnje, domaći raspoloživi resursi se obezvrijedeju, stanovništvo postaje biti ovisno o uvozu, dok se nezaposlenost i siromaštvo povećava. Pored toga, svjetsko trgovinsko okruženje krajnje je neujednačeno i karakterizira ga nejednaka razmjena, praksa transfernih cijena, manipulacija cijenama, monopolji, nesavršena konkurenčija itd.. Pod takvim okolnostima, Stiglitz će navesti da bi „... liberalizacija tržišta kapitala mogla dovesti do nestabilnosti, ali ne i do rasta.“ (Stiglitz. 2009: 299) U nedostatku politika i institucija, liberalizacija trgovine rezultira teškoćama te pored povećanja siromaštva i nezaposlenosti, dolazi do pojave nejednakosti. Upravo nejednakost, tačnije dinamikom raspodjele bogatstva u svijetu, bavi se i Thomas Piketty u knjizi „Kapital u 21. vijeku“, koji sa fokusom na nekolicinu država, iznosi veoma značajna istraživanja. Piketty najviše govori o osam najbogatijih zemalja svijeta i to o SAD-u, Japanu, Njemačkoj, Francuskoj, Britaniji, Italiji, Kanadi, Australiji, njihovim ekonomijama te o tome koliko su njihove politike uticale na ekonomsko porobljavanje ili tačnije neujednačavanje u odnosu na ostatak svijeta. S druge strane, Piketty ne izostavlja ni analizu u Švedskoj, Južnoj Africi, Indoneziji, Kini i Subsaharskoj Africi tražeći odgovore o preraspodjeli bogatstva te političkim, ekonomskim, socijalnim i obrazovnim uzrocima za način preraspodjele. Primjera radi, zanimljivost koja svjedoči uzurpaciji tuđih bogastava jesu i platni bilansi kojima raspolažu MMF, Ujedinjeni narodi i Svjetska banka, koje ujedno označavamo glavnim akterima sproveđenja politike

strukturalnog prilagođavanja. Podaci govore o tome da stanovnici afričkog kontinenta imaju nacionalni dohodak manji za 5% od njihove domaće proizvodnje. Kada se na to nadoveže i 30% stranog udjela u afričkoj proizvodnji, dolazi se do podatka da stranci imaju vlasništvo nad 20% afričkog kapitala radi čega je nivo siromaštva afrikanaca manji od njihovog stvarnog bogatstva, a nivo bogatstva „ulagača“ u njihovu zemlju, daleko veći od bogatstva zemalja iz kojih dolaze. Međutim, to nije kraj, jer kako to Piketi objašnjava, nejednakost bogatstva u 21. stoljeću, teži daljem bezgraničnom povećavanju tj. nejednakostima.³ (Piketty, 2015) Liberalizacija trgovine i tržišta, kao jedan od segmenata neoliberalne politike strukturalnog prilagođavanja, insistira na uklanjanju carina, ali i određenih poreza, ukoliko je to nužno, tačnije ako na tome insistiraju međunarodne finansijske organizacije. Smanjivanjem poreza i carina istovremeno podrazumijeva i smanjenje javnih prihoda. S tim u vezi, Stiglitz će istaći: „Liberalizacija ne samo da zahtijeva uklanjanje carina, koje su manje razvijenim zemljama važan izvor javnih prihoda, nego, da bi konkurirala, neka zemlja možda mora smanjiti i ostale poreze. Kako se smanjuju porezi, smanjuju se i javni prihodi, što prisiljava na smanjenje rashoda za obrazovanje i infrastrukturu i rashoda za sigurnosne mreže kao što je osiguranje protiv nezaposlenosti u trenutku kad su važniji nego ikad, kako bi se reagiralo na konkurenciju i pomoglo ljudima da se nose s posljedicama liberalizacije.“ (Stiglitz, 2009: 88) Kada je u pitanju *privatizacija*, ista se provodi radi, kako to neoliberali tvrde, „povećanja efikasnosti“ državnih preduzeća i to na način da se preduzeća koja su u državnom vlasništvu stavljuju u ruke privatnih vlasnika. Brown će za privatizaciju istaći: „Privatizacija predstavlja karakterističnu tehniku neoliberalnog upravljanja, kod koje racionalno ekonomsko djelovanje u društvu zamjenjuje direktnu državnu vlast.“ (Brown, 2012: 58) Referirajući se na Hebermara, Zgodić u svome djelu „O državama“ za privatizaciju navodi: „Tamo gdje je ozbiljena privatizacija svega bivstvujućeg - tamo na djelu jeste 'šteta, materijalna i moralna, društvena i kulturna.' Pored toga, sveopšta privatizacija 'ima malo veze sa principima jednakosti socijalne i demokratske pravne države.' S njom, s tom panprivatizacijom, još jednom se pokazuje da, kao što je to bilo oduvijek, 'postoji napetost između kapitalizma i demokratije, jer tržište i politika stoje na suprotnim i suprotstavljenim principima.' U kritičkom problematiziranju neoliberalizma valja, dakle, polaziti od temeljnog stanovišta kako politika 'treba da je odgovorna za opšte dobro građana, a ne kapitalizam.' Istina, po Hebermasovom mišljenju, od 1990. godine 'kapitalizam nema alternativu, jer je postao

---

³ To je Piketty zaključio i analizirajući statistike američkog časopisa Forbes, te će navesti da je „... povećan broj kapitala u rukama milijardera. Prema Forbes 1987. godine na Zemlji je bilo 140 milijardera - danas ih ima 1.400, dok je njihovo bogatstvo poraslo još više: sa 300 milijardi dolara 1987. godine, 2012. godine imaju 5.400 milijardi dolara ili dvadeset puta više.“ (Piketty, 2015: 464-465)

univerzalna, globalna pojava. Zato danas možemo samo da govorimo o pokušaju da se kapitalizam civilizuje, pripitomi, urazumi i to iznutra, dakle, od strane samog kapitalističkog sistema.“ (Zgodić, 2015: 243) Zapravo, s privatizacijom se nastoji „... eliminirati koncepat javnog dobra ili pretpostavka zajednice s konceptom individualne odgovornosti.“ (Čakardić, 2006: 855) *Deregulacija* se uglavnom odnosi na smanjivanje uticaja države prvenstveno na ekonomski pitanja i to uglavnom preko zakonskih normi i propisa koje se državama nameću putem primjene politike strukturalnog prilagođavanja. Deregulacija podrazumijeva smanjivanje svih zakonskih regulativa koje bi mogle da ugroze profit, bez obzira na posljedice. U kontekstu smanjenja uloge države koje se nastoje sprovesti primjenom politike strukturalnog prilagođavanja, nailazimo na koncept minimalne države koji je prisutan u ideologiji neoliberalizma. Fridrik fon Hajek i Milton Friedman tako „... državnu intervenciju vide kao 'mrtvu ruku' koja smanjuje konkurentnost i produktivnost.“ (Heywood, 2004: 188) Zagovornici politike strukturalnog prilagođavanja ili neoliberali smatraju da država može negativno uticati na liberalizaciju slobodnog tržišta, čime opravdavaju minimalnu ulogu države koju nastoje uspostaviti. Prema njima, uloga države je da stvori i očuva institucionalni okvir samog neoliberalizma, dok politika strukturalnog prilagođavanja predstavlja strategiju koja vodi ka ostvarenju tog cilja. Objasnjavajući ulogu neoliberalne države Harvey će istaći: „Država, na primjer, mora da garantuje kvalitet i integritet novca. Ona, također, mora da uspostavi one vojne, odbrambene, policijske i pravosudne strukture i funkcije neophodne za osiguranje prava privatne svojine i da garantuje, i silom ako je to neophodno, odgovarajuće funkcionisanje tržišta. Pored toga, tamo gdje tržišta ne egzistiraju (u oblastima kao što su, recimo, uređenje zemljišta, vode, obrazovanje, zdravstvena zaštita, socijalna sigurnost ili zagađanje životne sredine) ona moraju biti stvorena, i akcijom države ako je neophodno. Državne intervencije na tržištima (kada su jednom stvorena) moraju se držati na minimalnom nivou, s obzirom na to da, prema teoriji, država sigurno ne može da posjeduje dovoljno informacija da bi predvidjela tržišne signale (cijene), kao i zbog toga što moćne interesne grupe neizbjegno izvrću i zloupotrebljavaju državne intervencije u sopstvenu korist.“ (Harvey, 2012: 15) Međutim, politika strukturalnog prilagođavanja odvija se na posve nedemokratski način, a što s druge strane ostavlja negativne posljedice na datu državu, kako u političkom tako i u ekonomskom aspektu.

Transnacionalne finansijske organizacije kao što su MMF, Svjetska banka i Svjetska trgovinska organizacija, zajedno sa multinacionalnim kompanijama i organizacijama, najodanije su pristalice i zagovornici neoliberalnog svjetonazora. Samim tim, ove organizacije predstavljaju ključne aktere pri sproveđenju politike strukturalnog prilagođavanja. Međutim,

njihovo djelovanje ne počiva na temeljima demokratskog procesa kao legitimacijskog temelja odlučivanja, što na globalnom nivou državu dovodi u prevladavanje. Međunarodne finansijske institucije nemaju demokratski legitimitet da reduciraju ili organičavaju nezavisnost države ili ekonomski suvernitet, ali se zato direktno upliću u ekonomske i političke poslove države i to putem sprovođenja politike strukturalnog prilagođavanja. S tim u vezi, Fejzić će istaći: „Drugim riječima, nakon što nerazvijene i slabije države prihvate politiku strukturalnog prilagođavanja koju im obavezno serviraju međunarodne finansijske organizacije - uz aklamacijsko odobravanje velikih korporacija - obično postaju dezorientirani i bezperspektivni ekonomski znanstvenici sa okrunjenim ekonomskim suveritetom.“ (Fejzić, 2016: 101) Djelovanjem međunarodnih finansijskih institucija u cilju sprovođenja neoliberalne politike strukturalnog prilagođavanja, upravljenje državnim procesima biva dovedeno u pitanje i to tako što država gubi svoju suverenost unutar transdržavnih intergracija, ali i unutar sopstvenih granica. Nacionalna država tako prestaje biti temeljni faktor međunarodnog vladavinskog sistema i jamac obavezujućih politika na teritoriju na kojem je uspostavljena. I iako, kako to Prpić navodi, bez sumnje nije važno samo svjetsko tržište, nego i nacionalne potrebe, neliberalizam omogućava da se politika strukturalnog prilagođavanja odvija ne potežući za stvarne potrebe datog društva. (Prpić, 2004) Do sredine 1990-ih, svijet je već svjedočio gotovo dvadeset godina štrajkova, mobilizacija i drugih oblika protesta širom zemalja juga kao reakcija na ekonomsku politiku ovih institucija. Međunarodne finansijske institucije smatrali su da ljudi koji su najviše pogodjeni tim politikama, nemaju dovoljno znanja i uticaja da pridonosu raspravama o ekonomskoj politici u svojim zemljama. Međutim, neoliberalna politika strukturalnog prilagođavanja postala je jedina prihvatljiva strategija za SAD, međunarodne finansijske institucije poput MMF-a, Svjetske banke, Svjetske trgovinske organizacije kao univerzalna formula koju su nastojali primijeniti diljem svijeta.

Međutim, danas se suočavamo sa tim da je stvarnost u suprotnosti sa onim što je neoliberalna politika obećavala, jer ulaganja i ekonomski rast nisu evidentni. I dok su strani ulagači ili nacionalne elite dobro zarađivali, velika većina ostala je nezadovoljna zbog porasta siromaštva, povećanja nezaposlenosti, stvaranja nejednakosti te jaza između bogatih i siromašnih. Neuspjehe strukturalnog prilagođavanja neoliberali su obično objašnjavali tvrdnjama da je problem u nedostataku potpune usklađenosti vlada u provedbi ekonomskih reformi. Ipak, većinu potrebnih mjera, naročito one koje se odnose na ukidanje trgovinskih barijera, usvojene su jer su vlade bile na to prisiljene pod prijetnjom da će im sredstva međunarodnog finansiranja biti uskraćena. S druge strane, te politike negativno su se odrazile i na egzistenciju malih poljoprivrednika i razvoj domaće industrije. Na temeljima neoliberalne

strategije, tzv. šok terapije, neoklasične ekonomске misli i „Washingtonskog konsenzusa“, a u cilju uspostave slobodnog tržišta, međunarodne transnacionalne organizacije, ukidale su dosadašnje ekonomске politike zemalja i nametali svoje mjere. U tom kontekstu Pikkety će istaći: „Nametenje neoliberalnih mjera i politika u mnogim zemljama je uspostavljeno kroz državne udare, ratove i slom dotadašnjeg tržišta što je impliciralo stanje šoka. Cjelokupan splet događaja iniciran neoliberalnom primjenom doveo je do imovinske nejednakosti u cijelom svijetu, koja danas predstavlja veliki izazov. Prevelika raspodjela dohotka i koncentracija bogatstva dovila je do negativnih ekonomskih i socijalnih posljedica u kojima kapitalizam ne može da funkcioniše.“ (Pikkety, 2014). Joseph Stiglitz u periodu od 1993. do 1997. godine proveo je u Svjetskoj banci i u Bijeloj kući gdje je bio član, a potom i predsjedatelj Vijeća ekonomskih savjetnika pod predsjednikom Williamom Jeffersonom Clintonom. Kako ističe, to su bile veoma burne godine, kada je istočnoazijska kriza u period od 1997 - 1998. godine neke od najuspješnijih zemalja dovila do neviđene recesije i depresije, upravo primjenom neoliberalne strategije - politike strukturalnog prilagođavanja. Govoreći o implikacijama tranzicije na bivši Sovjetski Savez Stiglitz će navesti: „U bivšem Sovjetskom Savezu tranzicija s komunizma na tržište donijela je, umjesto očekivanog novog prosperiteta, pad dohotka i životnog standarda od čak 70 posto. Postao sam uvjeren da razvijene industrijske zemlje, posredstvom međunarodnih organizacija kao što su MMF, Svjetska trgovinska organizacija i Svjetska banka, ne samo da nisu činile sve što je bilo u njihovoj moći kako bi pomogle tim zemljema, nego su im katkada i otežavale život. MMF-ovi programi očito su pogoršavali istočnoazijsku krizu, a 'šok terapija' koju je on poticao u bivšem Sovjetskom savezu i njegovim satelitima imala je važnu ulogu u neuspjehu tranzicije.“ (Stiglitz, 2009: 9) Time dolazimo do toga da su multinacionalne korporacije u stanju kolonizirati druge zemlje kako bi imali prevlast na tržištu, služeći se, kako to uočavaju Burnett i Games „...okrutnošću koja je bila uobičajena u staro doba izgradnje carstva. Oni su u stanju djelovati u svim područjima trgovine i nadzirati sve razine distribucije, od jeftine manufakture u zemljama u razvoju, koja je nalik robovlasničkom sustavu, do tržišta Zapada, koja pokreće potrošački mentalitet. Te su korporacije često veće od zemalja koje izrabljuju.“ (Burnett, Games, 2006: 242). Kao što smo mogli uočiti, brojne su posljedice primjene neoliberalne politike strukturalnog prilagođavanja, a jedna od njih se odnosi i na proces donošenja odluka. Pored izabranih političkih predstavnika određene države u kojoj se sprovodi politika strukturalnog prilagođavanja, proces donošenja odluka ostvaruju i brojni nepolitički akteri, što ukazuje na to da je proces političkog odlučivanja poprimio multietapni karakter. Donošenje određenih odluka koje se tiču date države, nerijetko nisu ishod isključivo

unutardržavnih organa, nego se samo odlučivanje odvija posredstvom i uticajem drugih centara moći. Država više nema ulogu suverenog aktera u donošenju odluka i kreiranju politika, što znači da višedimenzionalno upravljanje umnogome određuje politiku neoliberalizma danas. O novim dimenzijama upravljanja piše Fejzić u svome djelu „Transformacija upravljanja državom“ te će s tim u vezi navesti da je „... proces upravljanja državom u savremenoj politici svojim permanentnim uticajem, pritiscima, lobiranjem i involviranjem u upravljačke strukture države, u osnovi, reguliraju i multinacionalne korporacije kao komercijalni akteri u procesu stvaranja i donošenja politika. Upravljanje državom u doba neoliberalne globalizacije i korporacijskog imperijalizma, zapravo, utemeljeno je na surovoj politici što u suštini, markira egzistenciju političkog u ortodoksnim realpolitičkim režimima vlasti.“ (Fejzić, 2016: 9) Dakle, pored međunarodnih finansijskih organizacija koje smo spomenuli i naveli kao glavne protagoniste neoliberalizma, potrebno je spomenuti i korporacije. U savremenoj politici korparacije se javljaju u ulozi privatiziranog političkog upravljanja: „Transnacionalne korporacije stekle su veliku ekonomsku moć i politički uticaj uz asistenciju internacionalnih finansijskih, političkih i humanitarnih institucija - poput Svjetske banke, Međunarodnog monetarnog fonda, Svjetske trgovačke organizacije, Ujedinjenih nacija ili recimo, Američke agencije za međunarodni razvoj - ali uz to, i kroz saradnju sa različitim makroregionalnim organizacijama u doba globalizacije. Oni su najvažniji akteri komercijaliziranog upravljanja koje je, zapravo, vrsta višedimenzionalnog upravljanja u savremenoj politici.“ (Fejzić, 2016: 100) Međutim, ono što se nerijetko zanemaruje od strane neoliberalnih protagonisti je činjenica da dugotrajno prakticiranje neoliberalne politike strukturalnog prilagođavanja istovremeno producira i političku nestabilnost, socijalnu napetost i ekonomsko nezadovoljstvo u demokratskim režimima vlasti. Savremena demokratija doživjela je radikalnu preobrazbu i postala ortodoksna neoliberalna demokratija. Ipak, protagonisti neoliberalne politike nisu zabrinuti posljedicama koje rastuća moć transnacionalnih aktera ima po demokratiju. (Heywood, 2005) Zatim, jedna od izraženijih posljedica primjene politike strukturalnog prilagođavanja dovode do veoma ograničene sposobnosti nacionalnih vlada da upravljuju sopstvenim ekonomijama. Izražena je nesposobnost nacionalnih vlada da se suprotstave restrukturiranju koje je inspirisano idejom slobodnog tržišta. Shodno tome, niti jedna nacionalna privreda više nije autarhična, jer su sve one u određenoj mjeri integrirane u globalnu ekonomiju. Tradicionalni odnosi u politici su redefinirani i to tako što je model upravljanja kojim je država raspolažala, minimiziran i marginaliziran, a što je, kako smo to vidjeli, ujedno i jedan od ciljeva politike strukturalnog prilagođavanja. Neoliberalna politika strukturalnog prilagođavanja doveća je do toga da „...“

država više nije absolutni gospodar javnih poslova. Ona sve više odlučuje u kooperaciji s drugim subjektima policentrčnog upravljanja, a sve manje samostalno, o javnim politikama i državnim poslovima. Takvu državu moguće je označiti kao kooperativnu državu zato što nije u stanju da autonomno upravlja svojim poslovima.“ (Fejzić, 2016: 26-27) Smanjena autonomija odlučivanja do koje dolazi primjenom politike strukturalnog prilagođavanja, utiče na, kako će Ravlić uočiti, „... svijest nemoći demokratskih institucija (vlade, parlamenta, političkih stranaka, sindikata), pa je, u uslovima neuspjeha vladinih politika (nezaposlenost) već prisutno nezadovoljstvo vodećim elitama preraslo u nezadovoljstvo institucijama. Predstavnička demokratija postaje sve više predstavnička, a sve manje demokratija, jer gubi svoj temelj - kontrolu nad vlastitim poslovima, a politička elita se pretvara u oligarhiju koja vlada nad onima koji bi je trebali birati i kontrolisati. Moć prelazi na globalne institucije i organizacije, te na glavne aktere u regionalnim poltičkim zajednicama, a oni nisu podvrgnuti demokratskoj kontroli.,, (Ravlić, 2013: 353) U nastavku ćemo se referirati na publikaciju “Strukturalno prilagođavanje, izvještaj globalne mreže 'SAPRIN', korijeni politike ekonomskog krize, siromaštva i nejednakosti“⁴. Pored toga što „SAPRIN“ daje odgovore na to šta politika strukturalnog prilagođavanja podrazumijeva, obrađuje i uticaj neliberalnih politika na nekoliko ključnih područja i to: Politika liberalizacije trgovine i njen uticaj na proizvodni sektor; Liberalizacija finansijskog sektora: efekti na proizvodnju i sektor malih preduzeća; Zapošljavanje pod strukturalnim prilagođavanjem i efekti reforme tržišta rada; Ekonomski i društveni uticaj privatizacije; Uticaj politika strukturalnog prilagođavanja na poljoprivredni sektor, male poljoprivrednike i ispravnost hrane; Socioekonomski i ekološki uticaj reformi rudarskog sektora; Učinci politika javne potrošnje na obrazovanje i zdravstvo u okviru strukturalnog prilagođavanja i posebno poglavlje koje se bavi time kako strukturalno prilagođavanje utiče na povećanje siromaštva i nejednakosti u društvu. Referirajući se na navedeni izvještaj i praktične primjere navedenih zemalja, uvidjet ćemo kako je politika strukturalnog prilagođavanja ostavila trajne posljedice kako na same države, tako i na društvo. Bez demokratske kontrole nad ključnim ekonomskim pitanjima, koji su direktno uticali na njihove živote, velika većina građana uvidjela je da politika neoliberalizma služi drugim interesima, dok su se interesi velike većine građana pogoršavali. Unutar publikacije na koju

---

⁴ Knjiga koju potpisuje globalna mreža civilnog društva zemalja Argentine, Bangladeša, Ekvadora, El Salvador, Gane, Mađarske, Meksika, Filipina, Ugande, Zimbabvea te nevladinih organizacija iz Europe, Kanade i Sjedinjenih Američkih Država. Ova mreža koja ubraja sindikate, mala poslovna udruženja, udruženja poljoprivrednika, grupe žena, zajednica, vjerske organizacije, organizacije koje se bave ljudskim pravima, zaštitom okoliša, istraživačke institute, udruženja mladih, penzionera i sl., okupila se kako bi se kritički osvrnuli na ekonomске politike i programe strukturalnog prilagođavanja koji su se sprovodili u ovim zemljama.

se referiramo, pored ostalog analiziran je i uticaj liberalizacije trgovine na Bangladeš, Ekvador, Ganu, Zimbabve, Mađarsku, Meksiku i Filipine. Politika liberalizacije trgovine koja je primijenjena u ovim zemljama, proizašla je iz usvajanja strukturne prilagodbe i makroekonomskog pristupa 1980-ih, koji se oslanjao na tržišne snage i privatno poduzetništvo. Uvidom u analizu SAPRIN-a, politika strukturalnog prilagođavanja u vidu liberalizacije trgovine i tržišta nije poboljšala nivo ekonomske učinkovitosti. U nastavku su dijelovi zaključaka o uticaju primjene liberalizacije trgovine i tržišta na navedene zemlje, koje je iznijela autorica Debapriya Bhattacharya: Stopa zaduživanja u odnosu na stopu štednje je povećana, što je ukazivalo na neadekvatno poslovanje od strane banaka koje su povećavale svoje operativne troškove, ali nisu nudile bolju uslugu, niti mogućnosti, posebno za kompanije sa malim ili ograničenim kapitalom. Pored toga, korupcija i mito su nedvosmisleno bili u porastu zbog nastojanja da se utiče na javne i privatne finansijske posrednike. Liberalizacija finansijskog sektora sa druge strane dovela je do toga da su kratkoročna ulaganja u neproizvodne djelatnosti podržani, dok su resursi usmjereni što je moguće dalje od proizvodnog sektora. Reforme koje su sprovedene negativno su se odrazila na nacionalnu privredu, jer su omogućile da se finansijski kapital bude koncentrisana u privatni sektor. Umjesto da se pomaže proizvođačima kojima je to potrebno radi održavanja ili proširivanja poslovanja, finansijski posrednici usmjereni su na nekolicinu moćnih privatnih privrednih subjekata. To se negativno odrazilo na razvoj srednjeg i malog poduzetništva i na povećanje nezaposlenosti. (Bhattacharya, 2004) Neuspjeh politike prilagođavanja, posebno se negativno odrazila na siromašne jer je liberalizacija trgovina i novo prilagođavanje sa sobom donijelo i loš redoslijed sektorskih politika. Nekonkurentnim privatnim elitama dopušteno je da „zarobe“ profit i proces reformi okrenu u svoju korist. Kada je u pitanju privatizacija, primijenjeno na navedenim zemljama, u pogledu postizanja ekonomskih ciljeva mogu se različito posmatrati, dok su posljedice iz ugla društvenog aspekta nedvosmisleno razočaravajući. Istraživanje koje je sproveo SAPRIN dovele su do slijedećih zaključka, a iste iznosi autor Károly Lóránt: Privatizacija je dala veoma različite rezultate, ovisno o vrsti preduzeća koje je bilo privatizirano i o načinu upravljanja samim procesom. Ipak, sveukupno gledano, ekonomije datih zemalja nisu imale korist u cjelini, dok se sama privatizacija negativno odrazila na većinski dio stanovništva. Jedan od glavnih ciljeva privatizacije, kako se to navodilo u reformama, bilo je povećanje zaposlenosti, ali u većini slučajeva privatizacijom javnih preduzeća nije došlo do ispunjenja predviđenog cilja - stvaranja više radnih mesta. U gotovo svim navedenim državama, nakon što su javna poduzeća privatizirana, došlo je do otpuštanja zaposlenih. Privatizacija je povećala potražnju radnika sa

specijaliziranim vještinama, ali sa druge strane nije nudila obuku za radnike niti usavršavanje. Osim što je to dovelo do povećanja nezaposlenosti, došlo je do još većeg smanjenja mogućnosti zaposlenja radnika koji su nekvalificirani ili koji nemaju specijalizirane vještine. Samo u Bangladešu je u periodu od 1995. do 1997. godine otpušteno oko 89.000 radnika dok je određeni broj zaposlenika čekao otkaz zbog najavljenih novih privatizacija. U Mađarskoj je privatizacija također smanjila broj zaposlenih. Izravna strana ulaganja otvarila su vrlo ograničen broj radnih mesta i to za samo 2-3 % radne snage. Ono što se navodi na primjeru Ugande, jeste da je racionalizacija privatiziranih poduzeća negativno uticala na raspodjelu prihoda. Najranjivijim skupinama, oni sa niskim stepenom obrazovanja i niskim plaćama, od kojih su većina žene, u procesu privatizacije prihodi su bili znatno smanjeni. Sa druge strane, iako su prihodi bili smanjeni, obim posla se povećao, što je izazvalo nezadovoljstvo. (Lóránt, 2004) Lorant na osnovu istraživanja koje je izvršeno, također uočava i posljedice privatizacije komunalnih djelatnosti ili produžeća koja pružaju osnovne usluge stanovništvu kao što su struja i voda. U tom dijelu Lóránt navodi: Povećanje stope komunalnih usluga nakon privatizacije stvorilo je dodatne poteškoće za siromašne, kao i za dio stanovništva koje ima niske prihode. Privatizacijom su smanjeni porezi koji su dijelom bili usmjereni institucijama koje su se bavile socijalnim pitanjima, pomoć siromašnim, penzionerima i drugim ugroženim grupacijama. Iako je to predviđala, privatizacija nije povećala učinkovitosti komunalnih preduzeća,. Naprotiv, omjer od prihoda u odnosu na rashode su porasli, dok je slabljenjem državnih regulatornih mehanizama uslijedilo i povećanje cijena. To znači da su građani za istu uslugu, nakon sprovedbe procesa privatizacije, plaćali veću cijenu, ali nisu dobijali niti bolji prozvod, niti bolju uslugu. Poslovi i usluge koji su od strateškog značaja za date države, privatizacija je uglavnom stavila pod inozemnu kontrolu. Većinu privatizirane imovine u datim zemljama kupile su strane firme, od kojih su pojedine i javna preduzeća. Kao rezultat toga, pružanje usluga kao što su struja, voda i telekomunikacije u tim zemljama sada odgovara interesima stranog kapitala, a ne lokalnim potrebama. (Lóránt, 2004: 129)

Naizad, možemo ustanoviti da; korist od neoliberalne politike strukturalnog prilagođavanja, uglavnom imaju oni koji upravljaju samim procesom, a što se može uočiti na osnovu podataka o akumuliranju kapitala/bogatstva na koje ukazuje Piketty. Za pojavu povećanja nezaposlenosti, siromaštva, nepravilne raspodjele bogatstva, nejednakosti, dužničke krize, posebno zemalja u razvoju, nedemokratske prakse jedne posve antiliberalne i antidemokratske doktrine neoliberalizma, s druge strane, niko ne odgovara. Izostajanje odgovornosti dovelo je

do stvaranja globalne „organizovane neodgovornosti“⁵ na negativne posljedice koje su uslijedile nakon sprovođenja politike strukturalnog prilagođavanja. Uzrok tome je i to što ekonomija u okvirima neoliberalizma nastoji preuzeti prevlast nad politikom. Loše procjene neoliberalnih politika, dovele su do toga da su se negativne posljedice samo nizale, glas nezadovoljnih i pogodjenih grupa, radnika, sindikata, siromašnih, nezaposlenih, slabo se čuo i niko nije bio odgovoran za to što su se određene države, naročito zemlje u razvoju, nakon primjene neoliberalnih politika strukturalnog prilagođavanja, našle u lošijem ekonomskom i političkom položaju, nego što su to bile ranije. Dakle, nakon svjetske dominacije osamdesetih i devedesetih godina te reformi koje su uslijedile, neoliberalizam je danas neophodno posmatrati i putem prizme političke, društvene i ekonomске odgovornosti, iako sami protagonisti neoliberalizma, uz pomoć svojih mehanizama, to uspješno izbjegavaju.

3. Ograničenja i mogućnosti regulatora političkog procesa u Bosni i Hercegovini

Primjena neoliberalne politike strukturalnog prilagođavanja dovelo je do toga da su određena obilježja države oslabljena, iako je neosporno da država i dalje ima glavnu ulogu pri kreiranju unutardržavnih politika. Prije nego se detaljnije osvrnemo na implementaciju i posljedice primjene politike strukturalnog prilagođavanja u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini, potrebno je da razumijemo stvarne mogućnosti, ali i ograničenja regulatora političkog procesa u Bosni i Hercegovini. Regulatore političkog procesa u ovom kontekstu posmatrat ćemo kao sastavni dio države, bazirajući se na kapacitet i sposobnost političkih institucija s jedne, te spremnost političkih aktera za saradnju, s druge strane. Kao što ćemo to uvidjeti, u Bosni i Hercegovini imamo veoma kompleksnu političku situaciju, što se negativno odražava na suverenost države i demokratski proces kao legitimacijski temelj političkog odlučivanja. Referirajući se na djelo „Teorija države“ autora Andrew Vincenta, uvidjet ćemo da država predstavlja nezaobilazan dio političke zbilje te da se odnosi na određeni teritorij nad kojim ima ovlasti. Država je istovremeno i suverena te predstavlja izvor prava: „Pravo nastaje državom.“ (Vincent, 2009: 33) Međutim, pocrtava Vincent dalje: „Suština prirodno - pravnog

---

⁵ Izraz koji Beck koristi u kontekstu globalizacije.

pristupa jeste da pokaže da je država podređena pravu i da pravo prethodi državi. No, i u okviru škole pravnog pozitivizma priznaje se postojanje donekle različitih tipova pravnih normi, od kojih neke ne podliježu promjeni od strane države.“ (Vincent, 2009: 33) Kao najvažnije formalno obilježje države Vincent vidi u tome da ona predstavlja trajnu političku vlast. Država koja se odnosi na političku vlast uključuje službe koje predstavljaju nosioce vlasti u državi. Međutim, kada državu vežemo za političku vlast, onda ne mislimo samo na nosioce vlasti i njihove odnose, nego je potrebno postaviti pitanje o tome kako razumijemo političku vlast i zašto. (Vincent, 2009) Također, navodi da „... država oličava osnovne ljudske vrijednosti i težnje i većina klasičnih političkih teoretičara smatralo je da se opisom ovih vrijednosti izražava suština države.“ (Vincent: 2009: 249) Naizad, država predstavlja najvažniji uslov civiliziranosti i većina vrijednosti i praksi se veže za nju. Međutim, koliko država može biti blagoslov, isto tako može biti i opasnost: „Ona ima potencijal za užasna razaranja, koliko i za život. Država ne bi trebalo da bude uzeta zdravo za gotovo.“ (Vincent: 2009: 255-256) Koliko je Bosna i Hercegovina kao država u određenim okolnostima uzeta „zdravo za gotovo“ od strane političkih aktera i kako se to odražava na fukncionalnost i učinkovitost institucija u Bosni i Hercegovini, obrazložit ćemo u nastavku. Bosna i Hercegovina u postdejtonskom periodu prolazi kroz dva veoma značajna društvena procesa. Jedan se odnosi na postsocijalističku tranziciju, dok drugi na postratnu obnovu i izgradnju mira. Oba ova procesa odvijala su se posredstvom međunarodne političke zajednice te je tako i danas njen uticaj u Bosni i Hercegovini neminovan. Bosna i Hercegovina, zajedno sa drugim zemljama zapadnog Balkana - Crnom Gorom, Srbijom, Republikom Sjevernom Makedonijom i Albanijom, još uvijek se nalazi u fazi tranzicije. Međutim, i pored izazova same tranzicije, Bosna i Hercegovina u postdejtonskom periodu skoro kao niti jedna zemlja zapadnog Balkana, suočava se sa, kako će to Fejzić uočiti, „... unutrašnjim i vanjskim prijetnjama koje njenu političku perspektivu čine neizvjesnom i limitiranom.“ (Fejzić, 2018: 2) Težište ovog dijela istraživanja bit će na političkom, izbornom i partijskom sistemu države Bosne i Hercegovine te mehanizmima koji utiču na donošenje odluka i primjenu politika u Bosni i Hercegovini. Postdejtonski period karakterizira, kako će to prof. Suad Arnautović istaći „... etno-konfesionalno utemeljenje političkog predstavništva započeto sa etno-konfesionalnim i klasno-socijalnim modelom političkog predstavništva s početka XX stoljeća, ali uz gubljenje klasno-socijalne osnove političkog predstavništva, jer je, nažalost, i socijalna demokratija na kraju XX stoljeća, pragmatičnim potezima u praksi, ustvari preoblikovana u višeslojnu nacional-socijalnu demokratiju.“ (Arnautović, 2009: 629) Čak štoviše, Arnautović navodi da: „Etnonacionalno predstavljanje preduzima isključivi primat i kao modus operandi

koji se ujedno pokušava nametnuti kao trajan, jedino mogući i isključivi obrazac političkog predstavništva u Bosni i Hercegovini.“ (Arnautović, 2009: 629) Zbog toga, prilikom izbora političkih predstavnika u Bosni i Hercegovini imamo situaciju da etablirana demokratska politička i izborna načela nisu u skladu sa demokratijom, iako se putem slobodnih izbora, načele općosti, jednakosti, tajnosti i načelu direktnosti, uz obavezu redovnog održavanja izbora, država Bosna i Hercegovina na to obavezala. (Arnautović, 2009) Bosna i Hercegovina danas nailazi na brojna ograničenja regulatora političkog procesa u Bosni i Hercegovini koji proizilaze i iz donošenja spornih odluka i uspostavu nedemokratskog mehanizama koordinacije. Prof. Fejzić će navesti kako obilježja bosanskohercegovačke politike u praksi, zapravo, čini „... republikanski oblik vladavine, devolucijska priroda vlasti i, uz to, vještačka sinteza liberalno-demokratskog i konsocijacijskog modela demokratije.“ (Fejzić, 2018: 3) Prepoznajući konsocijacijski model demokratije kao aranžman u bosanskohercegovačkoj politici, Fejzić će navesti da konsocijacijski model demokratije predstavlja prepreku efikasnom političkom razvoju države: „Konsocijacijska demokratija - čak ni u svom normativnom poimanju - nema istinski demokratski kapacitet i potencijal, jer u političkom predstavljanju interes pojedinca podređuje interesima etnonacionalnih zajednica. Uz to, ona dislocira proces odlučivanja izvan institucija vlasti i prenosi političke ovlasti na partiskske lidere koji nemaju demokratski legitimitet ili, preciznije rečeno, imaju samo legitimitet članova svoje partije. Također, ona osporava i onemogućava dinamičan proces donošenja odluka zbog postojanja velikog broja konsocijacijskih ograničenja.“ (Fejzić, 2018: 3) Specijalni američki izaslanik za zapadni Balkan, Gabriel Escobar, prilikom svog izlaganja u Kongresu SAD-a odgovorao je na pitanja odbornika. Posebno interesovanje bilo je iskazano prema Bosni i Hercegovini kada je Escobar, pored ostalog, izložio: „Osnovni problem u Bosni i Hercegovini nije etnonacionalizam nego korupcija. Radi se o jednoj duboko usađenoj korupciji koja sprječava da Bosna i Hercegovina postane jedna uspješna priča. To je najkorumpiranija zemlja na Balkanu i treća najkorumpiranija zemlja u Evropi. I to je najveći razlog za odliv mozgova mladih i najveća prepreka za euroatlantske aspiracije.“ (ba.n1info.com, pristup: 16.02.2022.) Međutim, potrebno je to naglasiti, pitanje korupcije predstavlja samo jednu od posljedica nefunkcionalnog sistema upravljanja date države, nedemokratskog društva te političkih aktera koji, po svemu sudeći, nisu spremni da grade funkcionalniju državu Bosnu i Hercegovinu. Nefunkcionalan sistem koji, pored ostalog, omogućava razvoj korupcije, proizilazi upravo iz etnonacionalizma. Zapravo, kako će to prof. Zgodić navesti „...kad se demos obezliči i rastvori u etnos, a etnos sroza u masu, nastupa doba pannacionalizma: politički poredak sad poznaje samo partiju kao pokret, vođu koji je suveren

ex nihilo u masu magnovenju koja militariziranim aklamacijama i plebiscitima slavi - vođu. Tu je kraj i etnosa i demosa, nacifašizam je na djelu“ (Zgodić, 2009: 147) Dakle, državu Bosnu i Hercegovinu nikako ne bi smjeli posmatrati samo iz aspekta djelimičnih posljedica, nego i iz aspekta koji daje odgovor na pitanje - Šta je dovelo do takvog stanja da je Bosna i Hercegovina treća zemlja u Evropi po pitanju korupcije? Kada budemo odgovorili na to pitanje, uvidjet ćemo da se etnonacionalizam kao etnos nalazi u fazi obezličavanja demosa u multinacionalnom društvu kao što je Bosna i Hercegovina. Tamo gdje nema jasno definisanog demosa te gdje politička nacija kao građanski etnos nije imperativ, izostaje i odgovornost političkih elita s jedne, te veoma ograničeni kapaciteti institucija, s druge strane. Korupcija je samo jedna od posljedica ograničenih regulatora političkog procesa u Bosni i Hercegovini i bilo kakve inpute o mogućim reformama neophodno je sveobuhvatno promatrati.

3.1. Kapacitet i sposobnost političkih institucija u Bosni i Hercegovini

Kapacitet i sposobnost političkih institucija u Bosni i Hercegovini prvenstveno proizilazi iz funkcionalnosti političkog sistema date države. Prema definiciji Heywooda politički sistem se odnosi na „... mehanizme vladavine i institucije države te strukture i procese preko kojih oni uzajamno djeluju sa širim društvom.“ (Heywood, 2002: 39) Kao što ćemo to uvidjeti, političko uređenje države Bosne i Hercegovine koje je danas ekvivalentno, već na samom početku ukazuje na brojne složenosti i kontradiktornosti, što se negativno odražava na kapacitet i sposobnost političkih institucija. Nefunkcionalnost političkog sistema države Bosne i Hercegovine i to prvenstveno partijskog i izbornog sistema, konsocijativni model demokratije, uspostava nedemokratskih mehanizama koordinacije prilikom donošenja odluka te nepoštivanje ljudskih prava i sloboda, doprinosi stagniranju države Bosne i Hercegovine u svim njenim segmentima. Nepromišljene odluke, nepostojanje zajedničke državne političke strategije u cilju razvoja Bosne i Hercegovine rezultira ograničenim sposobnostima bh. političkih institucija. To se ujedno odražava i na veoma limitirano promišljanje po pitanju primjene neoliberalne politike strukturalnog prilagođavanja što ostavlja negativne unutardržavne posljedice. Temelj i osnovu političkog uređenja države Bosne i Hercegovine

čini Dejtonski mirovni sporazum koji predstavlja, kako će to prof. Ćurak navesti: „Sporazum o miru uspostavljen međunarodnom intervencijom: diplomatskom i vojnom tokom 1995. godine. U ovom kontekstu mirovno političko rješenje uspostavljeno Dejtonskim sporazumom u novembru mjesecu 1995. godine javlja se kao ishod geopolitičke konstitucije države Bosne i Hercegovine unutar volje zemalja, što čine vodeće svjetske sile u svijetu.“ (Ćurak, 2006: 32) Glavnu riječ mirovnih pregovora, odnosno političkih rješenja vodile su Sjedinjene Američke Države (SAD), Velika Britanija, SR Njemačka, Francuska i Ruska Federacija. Prof. Pejanović će navesti da je u drugoj polovini 1994. i početkom 1995. godine ovih pet država „... postiglo saglasnost o mirovnom planu za Bosnu i Hercegovinu pod nazivom: Plan kontakt grupe. Osnovna ideja ovog plana bila je zaustavljanje rata na linijama razgraničenja između dvije, tokom rata uspostavljene teritorijalne cjeline: Federacija Bosne i Hercegovine kao cjelina uspostavljena Vašingtonskim mirovnim sporazumom i Republika srpskog naroda (nastala etničkim čišćenjem nesrpskog stanovništva) u odnosima teritorijalnog obuhvata 51% za FBiH i 49% za Republiku srpskog naroda. Ovo rješenje je favorizovalo etnički kriterij kroz etničku podjelu i etničku teritorijalizaciju Bosne i Hercegovine.,, (Pejanović; 2012: 177) Po tom pitanju Bieber će dalje istaći: „Značajan angažman međunarodne zajednice, kojim je zemlja pretvorena u poluprotektorat te obimna i stroga pravila kojima se određuje zastupljenost grupa i upravljanje, učinili su Bosnu i Hercegovinu veoma kompleksnom zemljom. S obzirom na nekih sedam različitih vrsta i nivoa upravljanja u Bosni i Hercegovini, trinaest ustava, mnogo više od stotinu ministarstava, šest stotina zastupnika, te pravo veta na većini nivoa vlasti, kompleksnost Bosne i Hercegovine teško je pojmiti.“ (Bieber, 2008: 12) Dejtonski mirovni sporazum za Bosnu i Hercegovinu osigurao je mir, cjelovitost, integritet i kontinuitet državnosti Bosne i Hercegovine kroz garancije međunarodno-pravnog suverniteta, uspostavu demokratskih institucija i unutrašnju reintegraciju i djelimični povratak izbjeglica. Međutim, istovremeno je Dejtonski mirovni sporazum naglasio političke podjele, posebno uspostavom dva entiteta na području Bosne i Hercegovine. Dejtonski mirovni sporazum se sastoji iz 13 aneksa, te pored tri političko-pravna aspekta, sadrži i ustavno uređenje, teritorijalno razgraničenje i tranzitni period države Bosne i Hercegovine. Kako iz Dejtonskog mirovnog sporazuma proizilazi i najvažniji državni akt - Ustav Bosne i Hercegovine, Abazović će za isti navesti: „Kada Ustav jedne zemlje biva, ponajprije zahvaljujući političkoj i vojnoj intervenciji vanjskog faktora, ustanovljen kao odgovor na značajne podjele u društvu (u datom vremenskom momentu 'ovjerene' nasiljem i krvoprolicom, genocidom i masovnim zločinima), a pri tome se vodi računa i da se ne bude (previše) u suprotnosti s realpolitikom domaćih aktera koji figuriraju kao strane u ugovoru, onda se kompromis neminovno morao graditi i

zasnivati na uvažavanju kulturne i političke historije datog društva, uključujući i prethodne modalitete ustavno-pravnih uređenja iz skorije povijesti.“ (Abazović, 2007: 2) Posmatrajući institucionalni aspekt, Bosna i Hercegovina se prema Dejtonskom mirovnom sporazumu i Aneku 4, Ustavu Bosne i Hercegovine, sastoji od dva entiteta, Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine, Distrikta Brčko, potom jedinica lokalne samouprave u oba entiteta i deset kantona na području Federacije Bosne i Hercegovine. Studija o Bosni i Hercegovini koja se bavi ispitivanjem politike upravljanja i državne strukture, ukazuje na to da je riječ o veoma složenom i jedinstvenom slučaju višenacionalnog upravljanja i državne strukture koja je kompleksna i nefunkcionalna. (Gavrić S., Banović D., Krause C., 2009) Smatrajući da je Ustav Bosne i Hercegovine najvažniji državni dokument, nastao kao dio međunarodno-pravnog akta - mirovnog sporazuma, pojedini autori smatraju da je Ustav Bosne i Hercegovine akt međunarodnog prava. (Kuzmanovoć, 2002: 34; Popović, 2005: 90-92) Ustav Bosne i Hercegovine garantira državnost Bosne i Hercegovine, kako u međunarodnim tako i u okvirima same države. U Članu 1 Ustava Bosne i Hercegovine, navodi se da je država Bosna i Hercegovina demokratska država zasnovana na slobodnim demokratskim izborima i vladavini prava. Međutim, istina je da je Bosna i Hercegovina i dalje buboko podijeljena država, na čijim je temeljima i uspostavljeno složeno državno uređenje koje nije funkcionalno. Umjesto demokratije, danas je u Bosni i Hercegovini na djelu konsocijativna demokratija modela Arenda Lijpharta, koja se zalaže za interes pojedinaca podređenih etnonacionalnim zajednicama. Međutim, iako je potpisivanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma, ostvaren visok stepen autonomije entiteta, Trnka navodi da je riječ o entitetima kao dijelovima jedinstvene države: „Potvrđeno je da je Bosna i Hercegovina izvršila samo unutrašnju transformaciju svog ustavnog uređenja. Jedino Bosna i Hercegovina ima karakter države sa unutrašnjim i međunarodnim kapacetetom, a entiteti su jedinice unutrašnjeg uređenja države. Bosna i Hercegovina nije uspostavljena udruživanjem entiteta, nego su Ustavom Bosne i Hercegovine konstituirani entiteti kao dijelovi jedinstvene države.“ (Trnka, 2006: 106). Mnogi autori koji se bave izučavanjem političkog sistema Bosne i Hercegovine, smatraju da najveći problem za Bosnu i Hercegovinu predstavlja ustrojstvo države koje je zasnovano na etničkom principu. Podaci kojima raspolažemo ukazuju na prisilnu etničku teritorijalizaciju stanovništva, koja je sa duge strane, paradoksalno, prihvaćena od strane međunarodne zajednice kao osnova za uspostavljanje unutrašnjeg teritorijalnog ustrojstva Bosne i Hercegovine. Uvidom u djelo „Multiverzum vlasti“ autora prof. Esada Zgodića, možemo navesti da je fenomen etnokratije karakterističan za multietnička, odnosno multinacionalna društva kao što je Bosna i Hercegovina. Međutim, važno je imati na umu da je riječ o „....

etnokratiji kao fenomenu bivstvujućem u društvima u čijim tradicijama i političkoj kulturi dominira - i na razini svakodnevne svijesti nacionalna i u formama osviještene i etablirane kulture, politike i znanosti - poimanje nacije kao etnokratije. I zato kada govorimo o etnokratiji mislimo - imajući u vidu paralelno poimanje nacije kao političke nacije - na jedan od likova multiverzuma vlasti koji se javlja na tlu egzistencije etnonacija.“ (Zgodić, 2009: 141) U kojim segmentima je moguće prepoznati model etnokratije u okviru države Bosne i Hercegovine u institucionalnom kontekstu, pisao je prof. Edin Šarčević u svome djelu „Dejtonski ustav“: „Stvarni razmjeri etnokratskih struktura se vide iz legitimacionih mehanizama i raspodjele nadležnosti u skupštinskim domovima. Upravo ovdje legitimacione procedure reduciraju apstraktnog građanina na sredstvo za potvrđivanje političkog establishmenta i potiskuju ga iz pozicije nosioca suvereniteta u poziciju periodičnog glasača o predstavnicima 'konstitutivnih naroda'. Mogućnosti veta i blokade skupštinskog sistema metodom 'neprisustvovanja skupštinskim zasjedanjima' čine od blokova etničkih partija i predstavnika 'konstitutivnih naroda' stvarne vlasnike demokratskog procesa. Na toj pozadini je formiran oligarhijski tip vladavine: etnokratija.“ (Šarčević, 2009: 24) S tim u vezi, diskriminacijske norme u Aneksu 4 Dejtonskog mirovnog sporazuma moguće je uočiti prilikom izbora Predsjedništva BiH i Vijeća naroda, ali i u samoj praksi izbora članova Ustavnog suda. Pored toga, diskriminacijske norme vidljive su i u sistemu zaštite vitalnih interesa koji se ostvaruju putem Doma naroda sa svojim produženim efektom na Predstavnički dom, te u tome da sastav državnih funkcionera mora da odražava sastav naroda Bosne i Hercegovine. Kritizirajući etničku državu Beck će navesti kako etnička država ne priznaje manjine, niti drugačije nazivajući etničku državu depolitiziranom državom: „Kulturno drugačiji ne integriraju se u 'nacionalni' identitet, uvijek i univerzalistički shvaćen, već su stavljeni pred izbor da se maknu ili budu ubijeni. Etnička država reže svoje univerzalističke korijene i usmjerava se prema interesima i identitetima dominantne etničke skupine u svim područjima državnog aparata (obrazovanja, policije, vojske, prava, vanjske politike). Etnička država je depolitizirana država - barem u smislu da se u njoj gasi živa, javna razmjena i upotreba nacionalnih građanskih prava i sloboda.“ (Beck, 2004: 329) Međutim, važno je to istaći, u multinacionalnim društvima mogu egzistirati i figurirati etnokratije koje se ne zalažu za otcjepljenje i destabilizaciju postojeće države. (Zgodić, 2009) I upravo je to stanovište na kojem bi se trebalo zasnivati multinacionalno društvo kao što je Bosna i Hercegovina - zajednička ili kolektivna soubina više nacija ne mora po automatizmu uništiti građansko-demokratski etnos. Naprotiv, to je samo pretpostavka da se jedno multinacionalno društvo kakvo je bosanskohercegovačko, oblikuje i određuje na prostoru nedjeljive zajedničke države koja je uz priznavajuće etnonacije zasnovana, prije

svega na građansko-demokratskom etnosu. Ono što je također važno naglasiti kada su u pitanju ograničenja i mogućnosti regulatora političkog procesa u Bosni i Hercegovini, odnosi se na „asistenciju izvana“, na što ukazuje Šarčević: „Internacionalne organizacije se pojavljuju u različitim oblicima, sve su dogovorene ustavnim i vanustavnim sporazumima, kao neka vrsta ustavnog staratelja i nosioca posljedne odluke, kao 'okupaciona snaga' koja štiti narod od sebe samog, odnosno od vječnog rata svih protiv svih.“ (Šarčević, 2009: 68) Uloga međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini tako proizilazi iz Člana II i V, Aneksa 10 - Sporazuma o implementaciji civilnog dijela Mirovnog ugovora. Za razliku od drugih država u regionu, u Bosni i Hercegovini je nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, uspostavljeno prisustvo međunarodne zajednice koja ima ovlaštenja za implementaciju ovog sporazuma i to prvenstveno putem Visokog predstavnika međunarodne zajednice za Bosnu i Hercegovinu (OHR/EURS). Uslijed nemogućnosti dogovora između političkih predstavnika etničkih grupa, podsjetit ćemo se da su gotovo sve važnije odluke, nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, usaglašene posredstvom međunarodne zajednice i to najčešće Visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu kao ovlaštenog nosioca provedbe civilnog aspekta Dejtonskog mirovnog sporazuma. (Pejanović, 2010) To je dovelo i do stvaranja novih društvenih okolnosti, gdje se u bh. društveno-političkoj realnosti stvorio sistem zavisnosti, pojačalo oslanjanje na međunarodne političke aktere i smanjila mogućnost samoodrživosti Bosne i Hercegovine. Taj pristup dodatno usložnjava i cijeli proces donošenja odluka i uspostavu dijaloga i kompromisnih rješenja između bh. političkih elita kao predstavnika različitih etničkih skupina. S tim u vezi Bieber će navesti: „Ova interna vezana dinamika sugerira da se ova dva aspekta mogu rješavati jedino u sprezi jedan s drugim. Izlaz iz bosanskohercegovačkog labirinta na taj način predstavlja paradoks; on zahtijeva sveobuhvatan i historijski kompromis između međunarodnih aktera i političkih elita Bosne i Hercegovine o izgradnji konsenzualne države. Takav sporazum istovremeno ne može predstavljati kraj procesa razvoju Bosne i Hercegovine, nego tek novu polaznu tačku.“ (Bieber, 2008: 5) Naime, Visokom predstavniku date su široke ovlasti uslijed čega je politički sistem države Bosne i Hercegovine zavisan o vanjskom faktoru. Pored toga, Šarčević će kao primjer uticaja međunarodne zajednice navesti kako u Bosni i Hercegovini „... dolaze internacionalne sudske Ustavnog suda koje imenuje predsjednik Evropskog suda za ljudska prava - oni u dosadašnjoj praksi nisu samo djelovali kao najvažnija poluga odlučivanja nego i kao posebni odgojitelji u pravnodržavnoj kulturi. Iz toga se vidi da pravo na uplitanje međunarodne zajednice pokriva područja od humanitarne pomoći do obnove privrede, od osiguranja zaštite ljudskih prava do donošenja zakona ili poništavanja odluka zakonodavnih i

upravnih tijela.“ (Šarčević, 2009: 182) Složena struktura države, koju smo mogli uočiti iz prethodnog izlaganja, odražava se i na izborni i stranački sistem u Bosni i Hercegovini koji označavaju praktičnu uspostavu demokratizacije društva. Prvi izbori nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma u Bosni i Hercegovini održani su 14. septembra 1996. godine, kada su pobjedu odnijele nacionalne stranke - Stranka demokratske akcije (SDA), Srpska demokratska stranka (SDS) i Hrvatska demokratska zajednica (HDZ). Stranke na vlasti tada nisu uspjеле formirati koaliciju zbog čega je zakonodavna vlast teško funkcionala. Ipak, međunarodna zajednica u Bosni i Hercegovini nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma utvrdila je politiku „čestih izbora“. S tim u vezi prof. Suad Arnautović će navesti da „... bez obzira na odsutnost temeljnih načela za fer i demokratske izbore tako da su izborni ciklusi iz ovih ili onih razloga održavani skoro svake godine (1996., 1997., 1998., 2000., 2002.), samim tim dolazilo je i do čestih izmjena izbornih pravila i modifikacija izbornog sistema.“ (Arnautović, 2209: 612) Međutim, iako je prošlo 30 godina od prvih višestranačkih izbora u Bosni i Hercegovini, još uvijek ne možemo navesti da u Bosni i Hercegovini imamo stabilnu demokratiju. Naprotiv, mnogi segmenti izbornog i partijskog sistema u Bosni i Hercegovini su diskriminatori i u suprotnosti sa demokratijom. U postdejtonskom periodu došlo je do određenih promjena izbornog zakonodavstva, ali su u osnovi one bile beznačajne po pitanju uspostavljanja stabilne demokratije. S tim u vezi, prof. Arnautović će istaći kako je bh. izborni sistem u postdejtonskom periodu pretrpio promjene isključivo „tehničkog“ karaktera.⁶ Međutim, takvi izbori nisu dovoljni za uspostavu demokratske vlasti i sprovođenje demokratskih i slobodnih izbora. Umjesto toga, na djelu je „elektrolistička zabluda“⁷ kao „... paradoksalna društvena situacija koja tranziciju vladavine tvrdog autoritarnog sistema upravo pokreće i njome upravlja taj isti vladajući režim (incumbent). Međutim, zbog dominantnog položaja postojećeg autoritarnog režima tokom cijelog procesa tranzicije, on ne uspijeva postići institucionalne kvalitete stabilne liberalne demokratije. U 'elektoralizmu' režim u osnovi provodi i prikazuje izbore kao 'slobodne i poštene', ali u takvom sistemu izostaju drugi bitni elementi demokratije, poput vladavine prava, jednakih građanskih i političkih prava i

⁶ Objavljajući o kojim tehničkim izmjenama izbornog sistema je riječ, Arnautović će navesti: „Bosanskohercegovački izborni sistem pretrpio je nekoliko značajnih promjena tokom prijelaznog razdoblja. Sistem proporcionalne predstavljenosti (PR) za parlamentarne izbore uveden je na izborima 1990. godine. U međuvremenu su se dogodile strukturne promjene u tom sistemu, u svim glavnim elementima tog sistema: (1) u oblikovanju izbornih jedinica i njihovoj magnitudi; (2) u tipu glasačkog listića; (3) u matematičkoj formuli za preračun glasova u mandate. Također, promijenjena su neka svojstva većinskog sistema (FPTP) za predsjedničke i gradonačelničke izbore. Ove 'tehničke' promjene u izbornom sistemu uz zadržavanje prevaziđenog ekskluzivnog etno-teritorijalnog političkog predstavništva izborne procese u Bosni i Hercegovini svode na puki elektoralizam.“ (Arnautović, 2021: 48)

⁷ Objavljajući pojam „elektrolizam“ prof. Arnautović će navesti kako se to odnosi održavanje izbora koje u osnovi znači samo manifestno odražavanje demokratske kompeticije. (Arnautović, 2021)

institucionalne podjele vlasti. Čitav izborni proces usmjeren je u korist očuvanja pozicije aktuelnog režima. Kao ideologija, elektoralizam, uzdiže izbole iznad svih ostalih dimenzija demokratije.“ (Arnautović, 2021: 52-53) Kao posljednice elektrolizma, u Bosni i Hercegovini imamo samo prividne demokratske izbole, uslijed čega se vladajući etno-nacionalni politički predstavnici svim silama nastoje održati status-quo što državu Bosnu i Hercegovinu dovodi do stagnacije. I iako je etno-nacionalni princip predstavljanja u Bosni i Hercegovini diskriminoran te u suprotnosti sa demokratizacijom izbornog sistema, samim tim i društva, prof. Arnautović uočava da je na bh. političkoj sceni i dalje dominantno prisutna koncepcija koja zagovara „... ekskluzivni status i primat etničkih grupa tzv. konstitutivnih naroda u političkom predstavljanju“ (Arnautović, 2021: 76) Diskriminirajuće izborne zakonodavstvo posebno se može uočiti u pogledu nemogućnosti ostvarivanja prava koja su zagarantovana Europskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, ali i Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima (1966.) te Opcionim protokolima (1996. i 1989.): „Na nacionalnom nivou još uvijek nema mjesta u Predsjedništvu Bosne i Hercegovine i Domu naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine za državljane Bosne i Hercegovine koji se ne izjašnjavaju kao Bošnjaci, Srbi i Hrvati. Isti je slučaj na nivou izbora predsjednika i potpredsjednika entiteta. To umnogome doprinosi da se naš izborni sistem kvalificira kao diskriminirajući.“ (Arnautović, 2021: 54) Dakle, iako pojam suverenog građanina apsorbira sva ostala - nacionalna, vjerska, kulturna i dr. pitanja, predstavljanje na etno-nacionalnom principu u okviru izbornog sistema Bosne i Hercegovine, nastoji se nametnuti kao jedino mogući obrazac političkog predstavljanja u Bosni i Hercegovini. (Arnautović, 2009) Takav sistem u potpunosti limitira mogućnost razvoja demokratskog društva kakvom Bosna i Hercegovina treba da teži. S tim u vezi, prof. Fejzić uočava da „... funkcije izbora u tranzicijskoj bosanskohercegovačkoj stvarnosti, zbog karaktera političke vlasti i limitiranog ustavno-zakonskog okvira, ne mogu biti do kraja realizirane u političkoj praksi, zbog čega izbori u ovom političkom kontekstu nemaju i ne ostvaruju svoju osnovnu svrhu koja treba da korespondira sa zahtjevima poliarhijskih režima vlasti.“ (Fejzić, 2021: 121) U političkim uvjetima kada, kako to prof. Fejzić dalje navodi „... građani ne mogu osigurati i kreirati djelotvoran sistem predstavljanja svojih političkih interesa, jer nisu dominantan i ključni akter u etnokratiziranoj i kolektiviziranoj praktičnoj politici, niti mogu neometano vršiti suverenu vlast i prenositi pravo na legitimno vladanje, putem izborne procedure, na svoje političke predstavnike. Drugim riječima, takav režim vladavine ima obilježja zarobljenog demokratskog procesa.“ (Fejzić, 2021: 124) To u osnovi znači da: Da bi se dogodile temeljne i suštinske promjene izbornog sistema u Bosni i Hercegovini, prvo mora doći do promjene

Ustava Bosne i Hercegovine, jer se temeljne odrednice izbornog zakonodavnstva zasnivaju na Ustavu Bosne i Hercegovine. Izmjenama izbornog zakona mimo izmjena Ustava Bosne i Hercegovine, osiguravaju isključivo „tehničke“ promjene, dok ključne izmjene koje bi doprinijele legitimnijem političkom predstavljanju, osigurale mogućnost političkog izbora bez obzira na etničku propadnost itd., neophodno je posmatrati prvenstveno putem ustavnih reformi, koje bi vodile oslobođanju demokratskog procesa. Nefunkcionalnost bh. političkih institucija uočavamo analizirajući aktuelne političke prakse - možemo primijetiti brojne negativne aspekte poput blokade političkih institucija, neusvajanje zakona, djelovanje vlada u tehničkom mandatu i sl.. U tom kontekstu kao primjer čemo navesti da je Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine iz političkih razloga bila blokirana što je rezultiralo neusvajanjem zakona. Za to vrijeme Vijeće ministara Bosne i Hercegovine djelovalo je u tehničkom mandatu, nakon čega je uslijedilo imenovanje novog saziva 2019. godine - 14 mjeseci nakon održavanja opštih izbora. Paško Radica u svom tekstu „Bosna i Hercegovina - nedovršena država, podijeljeno društvo i nemogućnost konstituiranja političke zajednice“ uočava slijedeće: „Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine kao središnja zakonodavna institucija, odnosno njezin sistem, uslovljen je etno-teritorijalnom strukturi te je zbog toga uveden institut zaštite entitetskih interesa, tako da donošenje zakona može biti zaustavljeno tzv. entitetskim glasanjem. To ovu instituciju čini iznimno slabom uz nisko povjerenje građana u nju. U parlamentarnom životu Bosne i Hercegovine često je odbijanje zakona zbog uskraćivanja saglasnosti jednog od entiteta. Tako oni dobivaju dominantnu poziciju i zapravo su stvarni nosioci državnih nadležnosti. Oni ih prema nahodenju prenose na državu, uz mogućnost da ih mogu ponovo vratiti.“ (Radica, 2016: 3) Izučavajući pravno-političke aspekte krize legitimizacije političke vlasti u Bosni i Hercegovini, Sadiković navodi da „... političke institucije u Bosni i Hercegovini su prema načinu rada i svojoj strukturi koncipirane tako da sistemski depolitizuju političke procese.“ (Sadiković, 2018: 154) Rad Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine predstavlja najviše zakonodavno tijelo te centralnu instituciju političkog sistema u državi. Međutim, o okviru svojih izlaganja o krizi parlementa i parlamentarne demokratije u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini, Sadiković će zaključiti: „U vršenju osnovnih ustavnih nadležnosti: političkog predstavljanja, donošenja zakona i kontrole izvršne vlasti, Parlamentarna skupština ne ostvaruje svoju ulogu u punom kapacitetu. Nedostatak tradicije demokratskog parlamentarizma i nesposobnost stranačkih elita da postignu konsenzus o najvažnijim pitanjima razvoja države i društva umanjuju političku moć parlementa kao centra političkog odlučivanja. U političkoj praksi to dovodi do neprimjerene dominacije izvršne vlasti i koncentracije stvarne moći u rukama birokratiziranih stranačkih

elita.“ (Sadiković, 2021: 255) Ovim primjerom jasno ukazujemo na nefunkcionalnost i depolitizaciju najviše zakonodavne političke institucije u Bosni i Hercegovini. Nedemokratske prakse u Bosni i Hercegovini ukazuje i činjenica da je Vlada Federacije Bosne i Hercegovine u tehničkom mandatu više od tri godine. Model državog uređenja Bosne i Hercegovine zbog etnonacionalnog, ali i etnoteritorijalnog oblika predstavljanja, proporcionalnog sistema glasanja, mogućnosti prava veta te izvjesne teritorijalne autonomije, dovodi do usporavanja i blokade političkih procesa i donošenja odluka, što se istovremeno negativno odražava na ukupni kapacitet i sposobnost političkih institucija u Bosni i Hercegovini. Upravo zbog toga, Sezović će istaći: „Bosna i Hercegovina je, pravno - politički i et(ni)čki pocijepana, podvrgнутa je artificijelnoj državno - pravnoj i političkoj reanimaciji pod patronatom međunarodne zajednice, čime je, samo prividno, ponovo integrirana, ali ovoga puta u oblik neobične državne tvorevine - jedna država, dva entiteta, tri naroda, koju čine jedna 'republika' i jedna 'federacija'.„, (Sezović, 2008: 8) Osim toga što, kako smo to mogli uočiti iz prethodnog izlaganja: Ograničeni institucionalni kapaciteti države Bosne i Hercegovine uz poseban osvrt na veoma složen politički i izborni sistem, prepreke prilikom donošenja odluka putem entetskog glasanja i veta, država Bosna i Hercegovina gubi dio svoje suverenosti uslijed čega dolazi do detroniziranja demokratskog procesa kao legitimacijskog temelja odlučivanja; U formi novijih donošenja odluka, nailazimo na uspostavu tzv. Mehanizma koordinacije pri donošenju odluka koji je u soprotnosti sa demokratskim načelima. Naime, Vijeće ministara Bosne i Hercegovine na prijedlog Direkcije za Evropske integracije Bosne i Hercegovine u januaru 2016. godine u tajnosti je usvojilo mehanizam koordinacije, nakon čega je u augustu 2016. godine usvojena „Odluka o sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini“. Tom odlukom definisana je operativna i institucionalna koordinacija institucija u Bosni i Hercegovini u procesu integrisanja Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju (EU), kao i zajednička tijela, njihov sastav, nadležnosti te međusobne odnose ovih institucija. Mehanizam ili sistem koordinacije procesa EU u Bosni i Hercegovini, zapravo, predstavlja trajno usvojen projekat političkog strukturalnog prilagođavanja u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini, čiju nametnutu i nedemokratsku politiku nužno je kritički posmatrati s aspekta ograničenja institucionalnih kapaciteta države Bosne i Hercegovine i nedostatka demokratije kao legitimacijskog temelja prilikom političkog odlučivanja. Transparentnost zakonodavnog postupka predstavlja jednu od osnovnih načela i vrijednosti Evropske unije. Shodno tome, u Članu 10. Ugovora o Evropskoj uniji navodi se da se otvoreno odlučivanje provodi što je moguće bliže građanima kako bi im se, zajedno sa predstavničkim organima, omogućilo da objavljaju i javno

razmjenjuju stavove u svim područjima djelovanja EU. Međutim, transparentnost kao osnovni postulat demokratskog društva prilikom donošenja odluka koje se odnose na proces integracije Bosne i Hercegovine u EU, nerijetko izostaje ili građani o tim odlukama bivaju informisani tek nakon što odluke budu donesene - „iza zatvorenih vrata“. Mehanizam koordinacije, čiji ćemo sadržaj također elaborirati u nastavku, već prilikom samog uspostavljanja demokratski je sporan, jer je donesen tajno, iako se radi o strateški važnom dokumentu za državu Bosnu i Hercegovinu, samim tim i za njene građane. O važnosti transparentnosti institucija vlasti i javnog sektora općenito Voloder ističe: „Transparentnost institucija vlasti i javnog sektora općenito jedan je od osnovnih postulata demokratskog društva, a temelji se na prepostavci da informacije od javnog karaktera moraju biti dostupne, a građani informirani o radu institucija i odlukama koje se donose u njihovo ime. Transparentnost povećava odgovornost izabranih zvaničnika u obavljanju javnih funkcija, smanjuje prostor za korupciju i zloupotrebu vlasti, omogućuje građanima kontrolu rada vlasti i doprinosi donošenju kvalitetnijih odluka od javnog interesa.“, (Voloder, 2016: 6) Relevantni međunarodni dokumenti poput Konvencije o pristupu službenim podacima Vijeća Evrope - Council of Europe, također pozivaju i obavezuju na transparentnost, dok na primjeru procesa integracija Bosne i Hercegovine u EU, uočavamo netransparentno donošenje odluka, tačnije „Odluke o sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini“. Mehanizam koordinacije sam po sebi neophodan je složenim državama sa kompleksnom upravom. Međutim, profesor Ajanović navodi da se mehanizam koordinacije u predstavničkoj demokratiji uređuje „... općim pravnim aktima, kao što su ustav i zakon, a dodatno se može urediti unutrašnjim pravnim aktima izvršne vlasti.“ (Ajanović, 2017: 81) Kada je u pitanju Ustav Bosne i Hercegovine, Ajanović navodi da isti sadrži opću odredbu o mehanizmu koordinacije zbog čega predstavlja prvi pravni izvor o mehanizmu. Pozivajući se na evropske standarde, drugi pravni izvor u hijerarhiji pravnih akata treba biti zakon, pa tek onda neki drugi pravni akt - ako za tim postoji potreba. (Ajanović, 2017) Upravo zbog toga, „Odluku o sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini“, Ajanović naziva - „protivustavnom“. (Ajanović, 2017: 81) Mehanizam koordinacije zbog svoje mogućnosti provođenja ima veoma komplikovanu i otežanu strukturu odlučivanja koja se zasniva na etnonacionalizmu, što se negativno odražava na kapacitet i sposobnost političkih institucija u Bosni i Hercegovini. Odlukom o sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini, Članom 2. uspostavljena su, kako se navodi „zajednička tijela“ čija se nadležnost ogleda u provođenju vertikalne koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini. S tim u vezi uspostavljaju se slijedeća tijela: Kolegij za evropske integracije,

ministarske konferencije, Komisija za evropske integracije i radne grupe za evropske integracije. U cilju nadzora nad provođenjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanjem te osiguranja funkcionalne povezanosti između tijela unutrašnjeg sistema koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini te, kako se to navodi u odluci, zastupanja usaglašenog „jednog glasa“ u ime Bosne i Hercegovine formirana su slijedeća tijela: Stalna delegacija Bosne i Hercegovine u okviru Vijeća za stabilizaciju i pridruživanje, Stalna delegacija Bosne i Hercegovine u okviru Odbora za stabilizaciju i pridruživanje, Stalna delegacija Bosne i Hercegovine u okviru pododbora za stabilizaciju i pridruživanje i stalne delegacije Bosne i Hercegovine u okviru drugih zajedničkih tijela između Bosne i Hercegovine i Evropske unije koja se uspostavljaju u skladu sa Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju. Tijelo sa najvećim ovlastima u okviru Mehanizma koordinacije predstavlja Kolegij za evropske integracije čije članove čine: predsjedavajući Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, zamjenici predsjedavajućeg Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, predsjednik Vlade Federacije Bosne i Hercegovine, dva člana Vlade Federacije Bosne i Hercegovine, predsjednik Vlade Republike Srpske, dva člana Vlade Republike Srpske, gradonačelnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine i predsjednici vlada kantona. Najniža tijela u Mehanizmu koordinacije predstavljaju radne grupe za evropske integracije čiji se zadatak odnosi na pripremu, objedinjavanje te usaglašavanje odgovora iz Upitnika Evropske komisije. (Odluka o sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini, Službeni glasnik BiH, broj 72/16) Kao što možemo uočiti, nedemokratski i protivustavni mehanizam koordinacije samo još dodatno usložnjava i tako kompleksno uređenje države Bosne i Hercegovine. Ključni problem za državu Bosnu i Hercegovinu predstavlja izostajanje konsenzusa od strane bh. političkih elita po pitanju razvoja države Bosne i Hercegovine u svim njenim segmentima, dok se u samoj „Odluci o sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini“ u Članu 3. kao krucijalan način odlučivanja, paradoksalno navodi - konsenzus. Dakle, pored državnog političkog uređenja čije je polazište okarakterizirano kao nedemokratsko, mi sada imamo mehanizam koordinacije koji se u cijelosti oslanja na jedno takvo (nedomokratsko) uređenje. Mehanizam koordinacije svojom uspostavom sada samo dodatno, institucionalnim putem omogućava zloupotrebe i mogućnost političkih manipulacija. I sve dok jedna država ne bude imala jasnou demokratsku perspektivu i postignut unutardržavni konsenzus o funkcionalnoj i demokratskoj državi, primat u mehanizmu koordinacije donošenja odluka, zasigurno neće imati legitimni politički predstavnici date države, samim time ni njeni građani. Sve do tad, kako to prof. Fejzić opisuje: „Bosna i Hercegovina će asocirati na izgubljeni brod koji plovi nemirnim okeanom, bez mape

i ucrtanog puta, ali i s otuđenim kormilarom kojeg ne prihvata većina posade na brodu. Takva plovidba nema dobre izglede, niti nudi nadu da će kormilar uspjeti usidriti brod u željenom pristaništu i mirnoj luci. Zalutali brod može spasiti samo pomirenje podijeljene posade koja će pružiti bezrezervnu podršku kormilaru, kako bi zajedničkim snagama pokušali pronaći mirnije vode i luku spasa.“ (Fejzić, 2018: 14) I koliko god to ambiciozno izgledalo, jedini izlaz za Bosnu i Hercegovinu predstavlja oslobođanje od dominantne etnonacionalne politike. Umjesto etnokratske vladavine, potrebno je graditi društvo utemuljeno na osnovnim građanskim i demokratskim principima. Mechanizam koordinacije, zajedno s ostalim aspektima koji bh. političke institucije čini nefunkcionalnim, samo produžava agoniju države Bosne i Hercegovine i njenih građana. Osim toga, mehanizam koordinacije doprinosi profiliranju politike strukturalnog prilagođavanja te tako imamo još jedan paradoks u nizu i dupli hendikep da - nedemokratsku i nametnutu politiku usvajamo i implementiramo putem nedemokratskog mehanizma koordinacije.

3.2. Spremnost političkih aktera za saradnju

Prvi višestranački izbori u (tadašnjoj) SR Bosni i Hercegovini održani su 1990. godine - to je period koji predstavlja prekretnicu i početak političkog pluralizama u Bosni i Hercegovini. Međutim, iako su prvi višestranački izbori u Bosni i Hercegovini održani prije više od 30 godina, oni predstavljaju odraz izbornog sistema koji egzistira i danas. Već tada dalo se naslutiti da period koji predstoji donosi veoma složene političke odnose u Bosni i Hercegovini. Pobjeda nacionalnih stranaka (SDA, SDS i HDZ) u SR Bosni i Hercegovini 1990. godine, uz pomoć izbornog inženjeringu, donio je nove političke podjele. Prof. Pejanović navodi da je „... politički pluralizam, koji je u Bosni i Hercegovini uveden 1990. godine, u historijski razvoj ove države uveo ispoljavanje interesa na temelju nacionalnog kolektiviteta. Etnički pluralizam, nastao na apsolutnoj moći tri jednonacionalne stranke, u sebi sadrži društvene silnice za nacionalnu homogenizaciju bosanskohercegovačkih naroda - srpskog, hrvatskog i bošnjačkog.“ (Pejanović, 2012: 164) Osim toga, prof. Zgodić u svome djelu „Vladavina konsenzusom“ navest će kako ovi izbori nisu imali obilježja demokratskih izbora - „... u našim uvidima nisu bili ni slobodni, ni demokratski, ni tačni u rezultatu.“ (Zgodić, 2006: 241) Kasnije će se pokazati da se izborna kampanja ovih izbora „... vodila uz neskrivenu asistenciju etabliranih struktura vjerskih zajednica - tih, inače, za svakodnevnu masovnu svijest, neprikosnovenih autoriteta moći i uticaja ne samo u vjerskim stvarima, gdje je to prirodno i sasvim razumljivo, nego, pokazalo se i u političkim orientacijama i partijskim preferencijama - na pervertiranoj, zastrašujućoj politici apsolutne nacionalne homogenizacije, a pri tome, pluralne opcije, te autentične indikacije demokratskog ethosa - snažnim su sredstvima manipulacije, uveliko se u tome uspijevalo, kompromitirane i diskreditirane kao nacionalna

izdaja.“ (Zgodić, 2006: 241-242) Iako se slom dotadašnjeg režima u javnom mnijenju u tom periodu lažno predstavlja ili maskirao u vidu slobode i demokratskih višestranačkih izbora, riječ je, o čemu i danas svjedočimo, o novom obliku „... totalitarne uniformizacije, monokratskog discipliniranja i naciokratske suspenzije izvornih demokratsko-pluralnih vrijednosti.“ (Zgodić, 2006: 242) Opservacija prvih višestranačkih izbora u Bosni i Hercegovini 1990. godine, značajna je jer se tadašnje suštinsko problematiziranje partijskog i izbornog sistema u Bosni i Hercegovini prenosi i na ono koje je danas relevantno. Okolnosti pod kojim su nacionalne stranke Bošnjaka, Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini došle na vlast, ne proizilazi iz slobodnih demokratskih izbora. Naprotiv, održavanjem višestranačkih izbora 1990. godine ispoštovani su samo tehnički uslovi za održavanje izbora uz minimum izborne regularnosti. Uvidom u analizu izbornih sistema u Bosni i Hercegovini, o čemu je pisao Arnautović, navodi se da je prema izbornim rezultatima za članove Predsjedništva SR Bosne i Hercegovine 1990. godine uočeno da je „... vrlo vjerovatno da su nacionalne stranke bile postigle međusobni dogovor o podjeli glasova (lista Hrvata možda pokazuje da taj dogovor nije dosljedno poštovan).“ (Arnautović, 2009: 541) Zatim, disolucija Jugoslavije za sobom je donijela nove konflikte između nacionalnih stranaka zbog različitog viđenja Bosne i Hercegovine. Nažalost, nacionalna homogenizacija i politika zasnovana na etnonacionalizmu nije se zaustavila na etničkom čišćenju, ratnom zločinu, pa čak ni genocidu - što je uslijedilo u periodu ratne agresije protiv države Bosne i Hercegovine. Posljedice etnonacionalizma dovele su do nemogućnosti postizanja političkog konsenzusa ili nespremnosti bh. političkih aktera za saradnju, što se negativno odražava na politički i ekonomski razvoj države Bosne i Hercegovine i 26 godina nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma. U ovom dijelu bitno je naglasiti da konsenzus, u kontekstu u kojem smo naveli, odnosi se na saglasnost cjelokupne političke zajednice u vezi sa suštinskim ili normativnim pitanjima u okviru određenog političkog sistema. Nešto kasnije uvidjet ćemo kako u Bosni i Hercegovini dolazi do zloupotrebe konsenzusa ili konsenzualne vladavine što je evidentno nakon pojave nacionalnih stranaka, a o čemu piše prof. Zgodić u već pomenutom djelu „Vladavina konsenzusom“. Zapravo, nacionalna homogenizacija dovela je do toga da etničke stranke nastoje teritorijalizirati svoju vlast na etnički čistom prostoru, iako znamo da je, kako će to Pejanović istaći, „... stvaranje etnički čistog prostora na nacionalno izmještenom teritoriju Bosne i Hercegovine tokom ratnih godina 1992-1995 dovelo do progona preko dva miliona njenih građana, etničkog čišćenja, ratnog zločina i genocida. Na ovom se nisu zaustavile historijske opasnosti etničkog pluralizma. Jedna među posljedicama je i historijska ograničenost i nemoć etničkih stranaka da izgrade politički konsenzus njenog političkog i

ekonomskog razvijanja.“ (Pejanović, 2012: 164 str.) Objasnjavajući posljedice koje su uslijedile nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, prof. Ćurak će istaći: „Jezičke, političke, pravne, ekonomski, kulturne i druge vrijednosti proizašle iz Dejtonskog mirovnog ugovora uticale su na kreaciju javno nepriznate, a po socijalnim posljedicama stvarne aksiološke discipline koju, s puno obzira, nazivam dejtonologija. Pod njom podrazumijevam antiaksiološku aksiologiju, konstruktivnu destrukciju ideoških vrijednosti prošlosti u ime 'ekonomizacije života' (Fukuyama, 1994.: 350) koja će etničku požudu stanovnika Bosne i Hercegovine racionalizirati, smiriti i transformirati u trpljivi interes za domovinu. Zajedništvo, navodno, dolazi poslije, nakon potpunog zadovoljenja etničkih sebičnosti koje su s onu stranu zajedničkih vrijednosti.“ (Ćurak, 2004: 53) Međutim, 26 godina nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, sistem zajedničkih ili građanskih vrijednosti u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini još uvijek nije na snazi. Dominantan je etnonacionalni interes koji dominira u bh. političkoj zbilji i svakodnevnoj političkoj praksi. Većina građana svoju političku volju ili izbor političke stranke i dalje biraju na osnovu etničke pripadnosti - jer kao što smo to mogli uočiti, državno političko uređenje to tako nalaže. Etnonacionalizam u Bosni i Hercegovini se u kontinuitetu koristi kao sredstvo koje dovodi do generiranja i učvršćivanja odnosa političke moći. Upravo o tome govori i Hoda Dedić: „Vladavina etnonacionalizma se u političkom smislu manifestuje u nemogućnosti postizanja konsenzusa etničkih stranaka o egzistenciji i razvitku države Bosne i Hercegovine, dok u sociološkom smislu produbljuje podijeljenost bosanskohercegovaškog društva.“ (Dedić, 2015: 9) Uticaj nacionalnih stranaka u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini, politički izborni inženjeriing koje su ove stranke uspješno stvorile, ali i uticajem međunarodne zajednice, mi danas za posljedicu imamo „... iscjepkanost institucionalnog uređenja i divergentnih političkih platformi glavne tri zajednice u Bosni i Hercegovini.“ (Bieber, 2008: 53) Pored toga, jedno takvo stanje postdejtonske Bosne i Hercegovine, uslovljeno je i djelovanjem međunarodnih političkih aktera, što dodatno otežava izgradnju funkcionalne i demokratske države. U postdejtonskoj Bosni i Hercegovini trenutno postoje tri veoma različita politička mišljenja koja Bosnu i Hercegovinu percipiraju potpuno različito, što se negativno odražava na demokratsku legitimaciju političkog sistema, ali i sveukupnu političku stabilnost te društveno-ekonomski razvoj države. Međutim, potrebno je to naglasiti, ne mislimo ovdje na različita mišljenja političke zajednice koja treba da predstavljaju ključ izgradnje demokratskog društva. Ukoliko društvo priznaje osnovne smjernice demokratije, onda će zasigurno - drugačija, alternativna mišljenja, kritika vlasti, suprotnosti ili oprečni stavovi - biti poželjni u cilju razvoja demokratskog društva. I ukoliko je u političkoj realnosti od strane bh. političkih aktera

demokratija prihvaćena kao zajednički cilj, bazični konsenzus te kao jedini stvarni legitimitet, onda će to bez sumnje rezultirati akcijama, inicijativama, kampanjama koje će raditi u interesu datog društva. Međutim, kada je u pitanju država Bosna i Hercegovina, njen demokratski razvoj te društveno-ekonomski prosperitet, gotovo uvijek se stavljaju po strani jer među bh. političkim elitama preovladavaju partikulani interesi koji proizilaze iz etnonacionalnog konteksta države Bosne i Hercegovine, na čijim je osnovima i uspostavljena. Vlast koja je utemeljena na etnokratiji i etnopolitici dovodi do političkih kriza, ali i stvaranja etnonacionalnih podjela u državi. (Fejić, 2017) Osim toga, ističe Fejić, „... etnonacionalizam - kao radikalna desničarska ideologija - uvijek ima totalitarna obilježja i nije kompatibilan s bilo kojom formom demokratije koja je zasnovana na sistemu građanskog predstavljanja. Uprkos tome u Bosni i Hercegovini se kontinuirano nameću i iskušavaju neke forme konsocijacijske demokratije, odnosno u donošenju politika nerijetko se preferiraju nedemokratske prakse kao što je, uzmimo, dislociranje političkog procesa van institucija vlasti. Uz to, postojeća bosanskohercegovačka državna struktura je nefunkcionalna, neprirodna i nije zasnovana na povijesnim bosanskim regijama, ali ni na racionalnim ekonomskim pretpostavkama.“ (Fejić, 2017: 241) Razumijevanja radi, termin „konsocijativan“ u okviru političkih znanosti uveo je Arned Lajphart 1975. godine koji je, opisujući konsocijativnu demokratiju, naveo njene četiri osnovne karakteristike. Najvažniji element konsocijativne demokratije odnosi se na to da je dominantna koalicija političkih vođa po pitanju svih značajnih segmenata određenog pluralnog društva: „Postoji nekoliko različitih oblika takve vlasti, naprimjer, velikokoalicijska vlada u parlamentarnom sistemu, 'veliki' savjet ili odbor koji ima značajnu savjetodavnu ulogu, ili koalicija predsjednika i ostalih i glavnih funkcionera u predsjedničkom sistemu. Preostala tri elementa konsocijativne demokratije su: (1) međusobni veto ili načelo 'većine istomišljenika' koje služi kao dodatna zaštita vitalnih manjiskih interesa; (2) proporcionalnost kao osnovno mjerilo pri određivanju političke zastupljenosti kod imenovanja državnih činovnika i raspodjeli javnih fondova, te (3) visok stupanj samostalosti svakog segmenta u odlučivanju o unutarnjim pitanjima.“ (Lajphart, 1992: 32) S tim možemo ustanoviti da se konsocijativni model demokratije odnosi na sporazum lidera političkih stranaka koji se događaju u formi velikih koalicija. (Zgodić, 2006) U tom dijelu dolazimo do toga da konsocijativnu demokratiju karakteriziraju konsocijativni aranžmani koji se, kako će to prof. Zgodić navesti, „... uspostavljaju i iz preventivnih razloga: da onemoguće transformaciju između spekulatatora u antagonističke, nekontrolirane pa i nasilne sukobe. No, unutar koalicije lidera, kad se u njegovoj izgradnji uspijeva, figurira konsenzus.“ (Zgodić, 2006: 117) Osim toga, prof. Zgodić uočava kako je konsenzus koji je

dosegnut u okvirima ovog modela demokratije „kontraktuelan“. Glavni akteri konsocijativne demokratije su lideri političkih stranaka, umjesto što bi to trebali biti njeni građani. Građani su ti koji ne učestvuju u uspostavi konsocijativnih dogovora, dok je za političke stranke poželjnije da budu pod liderstvom stranačkih vođa: „Konsocijativni aranžmani, kao imperativ, pojavljuju se u odsustvu bazičnog konsenzusa bez kojeg, inače, poliarhične demokratije i ne mogu funkcionirati kao demokratije; javljaju se i uspostavljaju u vanrednim stanjima (socijalnim nemirima, etničkim konfliktima i građanskim ratovima) koji, sami po sebi, isključuju demokratiju u njenom punom kapacitetu; povremni su i privremeni, dok, na drugoj strani, demokratije podrazumijevaju stabilnost, uređenost i kontinuitet.“ (Zgodić, 2006: 120) Negativno obilježje političkih odnosa u Bosni i Hercegovini čine upravo konsocijativni aranžmani, uslijed čega ključnu ulogu vladavine konsenzusom unutar tih aranžmana preuzimaju stranački lideri - a to zasigurno nije stvarno obilježje demokratskog društva kojem težimo (ili bi trebali težiti). Konsocijativni aranžmani u Bosni i Hercegovini ogledaju se u „... tiraniji većine koja predstavlja najveću prijetnju političkoj stabilnosti pluriverzičnih država u doba globalizacije.“ (Fejzić, 2018: 11) Politička realnost u Bosni i Hercegovini ukazuje na apsolutnu nefunkcionalnost konsocijativnih aranžmana koji, navodi dalje Fejzić, „... segregiraju građane kao članove širih društvenih skupina i manjinskih grupa, politički proces čine tromim, nefunkcionalnim i neuspješnim.“ (Fejzić, 2018: 11) S tim u vezi valja istaći da se u Bosni i Hercegovini provode „... nelegalni, protivustavni i fiktivni referendumi - kao tipičan primjer zloupotrebe referendumske demokratije u populističke svrhe - pa se tako ovaj institut direktnе demokratije pretvara u etnohomogenizacijski politički institut zasnovan na etnokratskoj volji kojom se vještački legitimira populističko vođstvo.“ (Fejzić, 2018: 11) U prilog tome navest ćemo praktičan primjer gdje političko stajalište dijela stranaka u bh. entitetu Republici Srpskoj nakon 2008. godine zagovaraju referendum o izdvajaju bh. entiteta Republike Srpske iz Bosne i Hercegovine. Time se jasno dokazuje destruktivni odnos određenih bh. političkih elita prema prema državi Bosni i Hercegovini, što je još jednom potvrđeno i u decembru 2021. godine, kada su zastupnici Narodne skupštine Republike Srpske izglasali zaključke o povlačenju Republike Srpske iz ustavnopravnog porekla Bosne i Hercegovine, tačnije izlazak iz državnog pravosuđa, indirektnih poreza, sigurnosti i odbrane te formiranje državnih agencija. Time možemo uvidjeti da određene bh. političke elite u Bosni i Hercegovini imaju radikalne zahtjeve uz omoć kojih nastaje izvršiti neprirodno rekonstruiranje države. Međutim, sve dok se unutar države Bosne i Hercegovine od strane bh. političkih elita ne postigne temeljni konsenzus o funkcionalnijem političkom sistemu i demokratskoj državi, Bosna i Hercegovina će se zajedno sa svojim građanima nalaziti u ulozi

žrtve, metaforički rečeno - u vidu desetkovanog organizma oko kojeg se nadvilo jato grabežljivaca. U pogledu izostanka volje od strane etničkih stranaka da oblikuju međustranački konsenzus o razvoju države Bosne i Hercegovine, prof. Pejanović će navesti da je „... uslovjen najprije time što stranačke političke interese artikulišu u kolektivnoj etničkoj osnovi. Nemoć konsenzusa proističe i zbog različitog odnosa stranaka prema razvoju državnosti Bosne i Hercegovine. Stranke koje slijede svoje ratne političke podjele države nemaju iskren odnos prema državnosti Bosne i Hercegovine.“ (Pejanović, 2015: 122) Stoga, i ne čudi činjenica da se kao posljedica konsocijativnih aranžmana u Bosni i Hercegovini, odluke od iznimne važnosti za državu donose u neformalnim okolnostima. U takvim okolnostima zakonodavne procedure i donošenje odluka u institucijama predstavljaju samo prikrivenost bh. političke realnosti koja je srova: „Oni (lidi političkih partija), a ne građanstvo preko javnog mnenja, oni, a ne narodi koje predstavljaju, oni a ne, pri tome, anonimizirano i partijski disciplinirano, članstvo sudjeluje u donošenju konsocijativnih dogovora te u pripremanju političkih i zakonodavnih odluka.“ (Zgodić, 2006: 268) Dominanta uloga političkih lidera prilikom donošenja konsocijativnih aranžmana posebno je moguće uočiti u okviru stranaka koje egzistiraju kao kadrovske stranke, stranke bez organizacije i članstva. Odsustvo minimalnog konsenzusa u političkim odnosima u Bosni i Hercegovini, oštре linije razdvajanja te animozitet ključnih političkih aktera figurira u obliku kontinuiranog vanrednog stanja koje „... ekskomunicira demokratiju u njenom punom kapacitetu. Takvo stanje, onda producira potrebu za liderskim konsocijativnim aranžmanima o ključnim tačkama razdora.“ (Zgodić, 2006: 268) U ovom dijelu valja napomenuti da se, uz sve to, najvažnije odluke za državu Bosnu i Hercegovinu donose posredstvom međunarodne zajednice - „... spram legalnih oblika demokratije, paralelnim strukturama koje dogovaraju i prakticiraju međupartijske oligarhije. Budući da se ne mogu pripremiti u parlamentima, ti aranžmani su povremeni i privremeni zavisno od toga što je trenutno u žarištu političkih antagonizama. Konsocijativne odluke u aranžmanu partijskih lidera, na jednoj strani zavise od njihove političke kulture te, onda, zavise i od slučajnosti i sklonosti ka volontarizmu a, s druge strane, s obzirom na iznuđeno paternalističko sponzorstvo, i od volje centra moći izvan Bosne i Hercegovine.“ (Zgodić, 2006: 268) Izučavajući izborne procese koji su održani u Bosni i Hercegovini, možemo uvidjeti da je u periodu od 1996. do 2020. godine održano osam parlamentarnih, osam predsjedničkih i sedam lokalnih izbornih procesa, uz dva puta održane vanredne izbore u Republici Srpskoj. U tom periodu nastale su brojne političke stranke sa različitim ideološkim usmjerenjima. U svim postratnim godinama, osim 2006. godine, politička struktura u Bosni i Hercegovini oblikovala se na etničkoj osnovi i to u posredstvu

etničke teritorijalizacije vlasti na prostorima Bosne i Hercegovine, kao i nacionalne hegemonizacije. Dominantne političke stranke bile su Hrvatska demokratska zajednica (HDZ BiH) kao predstavnici Hrvata, Srpska demokratska stranka (SDS) kao predstavnici Srba i Stranka demokratske akcije (SDA) kao predstavnici Bošnjaka. Promjene su uslijedile na izborima 2006. godine kada su podjednak broj glasova dobjeli Stranka za BiH i SDA. Kod Hrvata podjednak broj poslaničkih mesta dobio je HDZ BiH i HDZ 1990, dok je Savez nezavisnih socojalnih demokrata (SNSD) dobio povjerenje od strane srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, a SDS prešla u opozicione stranke. Ipak, promjena izbornih rezultata i vlasti nije istovremeno značilo i značajne promjene unutar društveno-političkog uređenja države. I dalje je u Bosni i Hercegovini fokus na etničkom pluralizmu, što podrazumijeva i veoma kompleksne političke odnose i nemogućnost uspostavljanja bazičnog konsenzusa pri odlučivanju o značajnim pitanjima državnog razvoja Bosne i Hercegovine. Iako smo se izbornim sistemom u institucionalnom smislu bavili ranije, ovdje je to potrebno još jednom osmotriti. Kada uzmememo u obzir način na koji je regulisan izborni sistem u Bosni i Hercegovini, uvidjet ćemo da se u pitanje dovodi i sam demokratski legitimitet bh. političkih predstavnika. O tome je pisao Zlatan Begić u svome tekstu o aktuelnom stanju i nužnim reformama izbornog sistema u Bosni i Hercegovini: „Izbornog pobjednika presudno ne određuju građani na izborima, što su pokazali i posljednji opšti izbori 2018. godine nego je, između ostalog, apsolutni izborni pobjednik u smislu formiranja vlasti i mogućnosti blokade implementacije izbornih rezultata promovisan odlukom/Uputstvom Centralne izborne komisije BiH u pogledu raspodjele delegatskih mesta u Domu naroda Parlamenta Federacije BiH, te je tako (gotovo unaprijed!) određen nekonsekventnim ustavnim rješenjima i izbornom geometrijom - što dodatno diskvalificira poziciju građanina i opšte-prihvaćene međunarodne demokratske standarde bez kojih demokratsko društvo ne može da postoji i da se razvija.“ (Begić, 2021: 80) Upravo zbog toga demokratski legitimitet političkih predstavnika dovodi se u pitanje jednako kao i kapacitet institucija vlasti. Političkim elitama u Bosni i Hercegovini izborni sistem koji je u korelaciji sa političkim sistemom zasnovan na etnoteritorijalnom predstavljanju, to ide u prilog zbog mogućnosti manipulacije izbornim rezultatima. U tom kontekstu uočavamo da izborni sistem u Bosni i Hercegovini političkim elitama služi kao manipulativni mehanizam politike. Prof. Arnautović konstatiše da u izbornom procesu postoje segmenti koji itekako mogu biti zloupotrijebljeni od strane političkih aktera i na taj način poslužiti kao manipulativno sredstvo politike. Manipulacije izbornog sistema moguće je uočiti na osnovnim elementima izbora koje čine izborne jedinice, izborna formula za preračunavanje glasova i tip glasačkog listića. Tako npr. primjenom različitih formula za preračunavanje može

se uočiti da određena stranka sa 100.000 glasova može da dobije mandat, dok je sa primjenom druge formule to nemoguće. (Arnautović, 2017) Osim toga, prof. Arnautović ukazuje da se „... deformacije izbornog sistema u Bosni i Hercegovini ogledaju u tome što Parlament BiH brojčano ne odgovara ni po kakvim kriterijima odnosu između broja stanovnika i broja birača. Po svim parametrima i proračunima Parlament BiH bi trebao da broji 120 predstavnika u Predstavničkom domu i najmanje tri stolice za predstvниke nacionalnih manjina i ostalih. Kad imate male izborne jedinice, a mislimo na mali broj predstavnika koje šaljemo u Parlament BiH, onda su moguće manipulacije. Shodno tome, mi danas imamo sliku lažnog pluralizma. Nemamo jasnu političku profilaciju na političkoj sceni, što se svakako odražava i na to da izborni sistem ne može da poluči efektne rezultate, te da izborni rezultati zaista predstavljaju sliku i priliku onoga što se dešava u društvu.“ (Arnautović, 2017: 336) Suprotno demokratskim normama, osim što aktuelne vladajuće političke elite u Bosni i Hercegovini slijede koncept podjela i teritorijalizacije etničkih interesa; istovremeno izborni proces koriste kao manipulativno sredstvo politike u svrhu osvajanja vlasti. Političke elite u Bosni i Hercegovini u novije vrijeme plasirale su koncept o „autentičnom“ ili „legitimnom predstavljanju“ koje dodatno osporavaju demokratske norme uz zadržavanje postojećih oblika diskriminacije. U tom kontekstu Begić će istaći da se prema konceptu „autentični“ predstavnici naroda podrazumijevaju „... samo oni koji glasaju za političku partiju koja je samoproglašila monopol na političko predstavljanje određenog konstitutivnog naroda te koji, obavezno, žive na dijelovima teritorija Bosne i Hercegovine gdje taj narod predstavlja matematičku većinu. Tako je, između ostalog, lansirana i ideja o tzv. 'legitimnom predstavljanju' koja, uz zadržavanje postojećih oblika diskriminacije, podrazumijeva uvođenje novih oblika diskriminacije na drugim nivoima organizacije vlasti, sa težnjom ka daljoj teritorijalizaciji etničkih interesa.“ (Begić, 2021: 98) U svojoj knjizi „Kontroverze o izborima i izbornom sistemu u Bosni i Hercegovini“, prof. Arnautović u određenim dijelovima problematizira i sam način organiziranja političkih stranaka, te će tako istaći: „Pluralizam i demokratija ne mogu postojati bez političkih stranaka. Mi trenutno imamo stranke koje su potpuno zatvorene. Kongresi se održavaju sa jednim kandidatom, bez programa, imamo uočenu izuzetno jaku stranačku disciplinu, gdje uslijed iskazivanja drugačijeg mišljenja, članovi bivaju isključeni iz stranke.“ (Arnautović, 2017: 337) Moguće je pretpostaviti kako će se onda ove stranke - sa zatvorenom organizacijom uz očigledan nedostatak odgovornosti te sa uglavnom autoritarnim stranačkim vođama - ponašati kada dođu na vlast i kada trebaju da uvode demokratske norme u društvu. Ovdje dolazimo do toga da bh. politika u postdejtonskom periodu, pored ograničenja u demokratskom kontekstu vladavine te izbornog

sistema, suočava se i sa veoma kompleksnim stranačkim sistemom. Prof. Fejzić će s tim u vezi navesti kako je to moguće uvidjeti i putem samog sistema finansiranja političkih stranaka u Bosni i Hercegovini „... koji je u velikoj mjeri delegitimiran, prije svega zbog privilegirane uloge privatnih finansijera predizbornih kampanja, pa se sve učestalije sumnja u pluralistički i takmičarski karakter izbora, ali i demokratske rezultate izborne selekcije.“ (Fejzić, 2021: 125) Posljedice jednog ovakvog načina funkcioniranja političkih stranaka u Bosni i Hercegovini za posljedicu ima da natjecanje političkih stranaka u izbornoj utrci sve više možemo poistovijetiti sa „... kupovinom uticaja, demonstriranjem komercijalizirane političke moći, a sve manje na svjetonazorsku i programsку utakmicu partijskih aktera, koja je skoncentrirana oko kvalitetnih političkih rješenja i odgovora na zahtjeve građanstva.“ (Fejzić, 2021: 125) I zaista, ukoliko se osvrnemo na samo funkcioniranje političkih stranaka u vidu organizacije uz poseban osvrt na finansiranje političkih stranaka, uvidjet ćemo da lideri „svoje“ političke stranake, doživljavaju kao privatni komercijalizirani biznis. U svemu tome, potrošnu robu, zapravo, čine njeni članovi - tačnije brojni kandidati koji se na nalaze na listama za izbornu utrku čiji su rezultati uglavnom izvjesni. U tom dijelu dolazimo i do naredne stavke koja se negativno odražava na spremnost političkih aktera za saradnju, a to je - disfunkcionalnost stranačkog i izbornog sistema u vidu pojave ekstremnog pluralizma: “Dakle, u takvom političkom sistemu, u ambijentu 'ekstremnog pluralizma' (Sartori, 2002 : 248) odvijaju se diskriminatorni izborni procesi u Bosni i Hercegovini i u tome vidimo nestabilnu demokratiju. To stanje karakterizira veliki broj političkih stranaka i njihova raspršenost bez jasne ideološke grupiranosti u političkoj areni, ali i veliki broj elektivnih (relevantnih) tj. efektivnih političkih stranaka koje učestvuju u (sporom i neefikasnom) procesu odlučivanja.“ (Arnautović, 2021: 50) Umjesto stabilnog stranačkog sistema u Bosni i Hercegovini na djelu je atomizirani pluralizam sa strankama koje promoviraju nestabilna ideološka usmjerenja. To se može posmatrati i na osnovu broja političkih stranaka koje su bile zastupljene u državni parlament: „Broj političkih subjekata (političkih stranaka i koalicija) koji je ušao u državni parlament je sljedeći: 1996. - šest subjekata; 1998. - deset subjekata; 2000. - 13 subjekata; 2002. - 14 subjekata; 2006. - 12 subjekata; 2010. - 12 subjekata; 2014. - 12 subjekata; 2018. - 14 subjekata. Primjetno je da svaki četvrti izborni ciklus u Parlament uvodi maksimalan broj političkih subjekata - 14 od kojih je npr. 2018. godine u Parlament ušlo ukupno 10 stranaka samostalno i dvije koalicije sa po 7 (HDZBiH i dr.) i 4 (SDS i dr) što je 21 predstavljena politička stranka u državnom parlamentu. Previše stranaka ukazuje na atomizirani pluralizam (Sartori) i fragmentirani stranački sistem, a poznato je da je fragmentirani stranački sistem disfunkcionalan, što se onda direktno preljeva na

disfunkcionalnost cjelokupnog političkog sistema.“ (Arnautović, 2021: 60) U prilog tome ide i činjenica da je na opštim izborima u Bosni i Hercegovini koji su održani 2014. godine „... učešće u izbornoj trci uzelo 65 političkih partija, 24 koalicije i isto toliko nezavisnih kandidata. U tih 113 'ovjerenih političkih subjekata' rasporedilo se 7.748 kandidata. Lokalni teren donosi više lokalnih igrača: 2016. godine na lokalnim izborima su učestvovala 372 politička subjekta i u njima 30.027 kandidata.“ (Grebenar, Šalaj, Puhalo, 2019: 27) Nefunkcionalnost stranačkog sistema u Bosni i Hercegovini ogleda se i u tome da je Centralna izborna komisija Bosne i Hercegovine (CIK BiH) u periodu od 2009. do 2015. godine nadležne sudove obavijestila o neaktivnosti 158 političkih stranaka, nakon čega su sudovi izbrisali iz registara 151 političku stranku. (Grebenar, Puhalo, Šalaj, 2019) Naizad, jedan ovako „ekstremam pluralizam“ tačnije - raspršenost političkih stranaka bez jasne političke vizije i uz jedini cilj osvajanja vlasti, za posljedicu ostavlja nemogućnost uspostavljanja stabilnih vlada što direktno dovodi do blokade institucija u Bosni i Hercegovini. Nemogućnost pronalaženja bazičnog i političkog konsenzusa po pitanju države Bosne i Hercegovine od strane političkih elita, njihovi sporovi o uspostavi državne strukture, zajedno sa transdržavnim prijetnjama i komplikacijama u sferi odlučivanja, dovodi do ozbiljne opasnosti po pitanju političke i ekomske stabilnosti države Bosne i Hercegovine. U Bosni i Hercegovini neosporno izostaje volja i mogućnost za saradnju od strane političkih aktera koja vodi stabilnoj i demokratskoj državi. Trenutnim političkim stanjem u državi vrlo je izvjesno da će izostati i objektivna percepcija primjene neoliberalne politike strukturalnog prilagođavanja u Bosni i Hercegovini. Dodatnu opasnost predstavlja da politički akteri u Bosni i Hercegovini nemaju uspostavljen konsenzus o političkoj strategiji na državnom nivou koja bi davala jasne upute o razvoju države u svim njenim segmentima. Umjesto toga, na djelu su isljučivo konsocijativni aranžmani, koji samo još i dublje destabiliziraju Bosnu i Hercegovinu kao državu. Ograničeni institucionalni kapaciteti države Bosne i Hercegovine, nemogućnost uspostavljanja saradnje od strane bh. političkih aktera, zajedno sa primjenom neoliberalne politike strukturalnog prilagođavanja te uticaj globalizacije, dovodi do toga da država Bosna i Hercegovina gubi dio svoje suverenosti. Pored toga, u Bosni i Hercegovini dolazi do detroniziranja demokratskog procesa kao legitimacijskog temelja političkog odlučivanja. Nedovoljno razvijena država bez usaglašenog bazičnog i političkog konsenzusa od strane bh. političkih aktera o demokratskom razvoju države Bosne i Hercegovine, dodatno otežava donošenje odluka koje su od interesa za političku i ekonomsku održivost postdejtonske Bosne i Hercegovine. Nefunkcionalno unutrašnje političko uređenje, zajedno sa kompleksnim globalnim okolnostima, čini da država Bosna i Hercegovina prestaje biti temeljni faktor međunarodnog vladavinskog sistema i jamac

obavezujućih politika strukturalnog prilagođavanja, bez obzira na negativne posljedice koje iz toga proizilaze.

4. Implementacija politike strukturalnog prilagodavanja u Bosni i Hercegovini

Još davne 1762. godine, francuski politički filozof Jean Jacques Rousseau u svom poznatom djelu „Društveni ugovor“ napisao je kako su slabi narodi u opasnosti te da uvijek postoji mogućnost da će ih veći „progutati“. Najvažnija zadaća političkih lidera je da nađu razmjer koji je najprihvaljiviji za upravljanje državom. Još i tada Jean Jacques Rousseau znao je da zdrav i snažan ustav treba da bude glavna težnja državnika, kao što i snaga države proizilazi iz dobre uprave. U prethodnom poglavlju uočili smo da je Bosna i Hercegovina daleko od stabilnog sistema upravljanja. Osim toga što regulatore političkog procesa u Bosni i Hercegovini karakterizira izuzetna složenost koja se negativno odražava na demokratski proces kao legitimacijski temelj političkog odlučivanja, primjena politike strukturalnog prilagođavanja ovo pitanje samo dodatno usložnjava. Kraj 80-ih i početak 90-ih godina označile su početak tranzicijskog procesa - preokreta - iz socijalizma u kapitalizam. Za države zapadnog Balkana, među kojima je i Bosna i Hercegovina, to je značilo prihvatanje neoliberalnog kapitalizma putem primjene politika strukturalnog prilagođavanja, prevashodno u cilju njihove integracije u EU. To je značilo sprovođenje sistemskih reformi koje su se odnosile na uspostavu privatizacije, deregulaciju ekonomskih aktivnosti, liberalizaciju međunarodnih ekonomskih tokova i sistematsko smanjivanje državnih funkcija u gotovo svim oblastima, posebno u ekonomiji. Zbog nedostatka strategija i ekomske politike zemlje zapadnog Balkana, među kojima je i Bosna i Hercegovina, bile su primorane da prihvate strategije međunarodnih finansijskih institucija poput MMF-a, Svetske banke i dr.. Bosna i Hercegovina je tada važila za jednu od šest ravnopravnih republika unutar socijalističke federacije, kada su 1990. godine uslijedile i političke promjene - uspostava višestranačkog pluralnog sistema. Politička pluralizacija u Bosni i Hercegovini tada je izvedena na elementima dominantne etničke pripadnosti, o čemu smo detaljnije govorili u prethodnom poglavlju kada smo objašnjavali ograničenja i mogućnosti regulatora političkog procesa u Bosni i Hercegovini. Najveći broj zemalja u tranziciji 1990-ih godina, među kojima

je i Bosna i Hercegovina, bile su prinuđene prihvatići i metod „šok terapije“ i provesti reforme koje su podrazumjevale i provođenje privatizacije, što je ujedno značilo liberalizaciju finansijskih tokova i uspostavu slobodne trgovine. Nakon toga uslijedile su izgradnje institucija i regulacija tržišta rada i sl.. Ipak, glavni cilj je bio da se na neoliberalnim temeljima uz pomoć primjene politke strukturalnog prilagođavanja uspostavi najbrža prečica do kapitalizma. Nerijetko ćemo od strane zapada i internacionalnih finansijskih institucija čuti kako se radi o “receptu za slobodu“ utemeljen na globalizaciji i deregulaciji tržišta, dok analizom možemo uvidjeti da je riječ o tržišnom fundamentalizmu zemalja u razvoju. Zanimljivo je kako kao najveći paradoks današnjeg vremena pronalazimo u tome da se liberalizam provodi nedemokratskim metodama kojima ni sila nije strana. (Demmers, Fernández Jilberto, Hogenboom, 2004) Upravljanje u eri globalnog neoliberalizma, o čemu pišu autori Jolle Demmers, Alex E. Fernández Jilberto i Barbara Hogenboom, proizvelo je mnoge neočekivane ishode, zbog čega je neophodno iznova i dobro osmotriti pristup dobrog upravljanja: „Pristup dobrog upravljanja u biti podrazumijeva depolitizirani pojam upravljanja, izolirajući upravljanje od stvarnog političkog procesa: borbe za moć, kontrolu nad resursima, kao i pristup procesu donošenja odluka. Osim mnogih razlika i specifičnosti, studije slučaja pokazuju kako je neoliberalni recept poticao nove oblike podjela, nejednakosti i nestabilnosti.“ (Demmers, Fernández Jilberto, Hogenboom, 2004: 19) Na primjeru Bosne i Hercegovine, uvidjet ćemo da mjere koje su uspostavljene nisu doprinijele izgradnji pravednijeg društvenog poretku, ekonomskog razvoja ili racionalnije kontrole nad kapitalizmom, što je neophodno kritički analizirati i promatrati. Među najznačajnijim dokumentima - neoliberalizma na djelu - koje obradujemo su „Mehanizam koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini“, „Reformska agenda za Bosnu i Hercegovinu za period od 2015. do 2018. godine“ čiji je predlagač Evropska unija (EU) te „Pisma namjere“ bh. institucija MMF-u. Ovi dokumenti, zapravo, odnose se na faze strukturalnog prilagođavanja Bosne i Hercegovine za članstvo u EU. Iako članstvo Bosne i Hercegovine u EU predstavlja osnovnu pretpostavku za očuvanje teritorijalnog integriteta, stvaranje pretpostavki za ekonomski i socijalni razvoj u zajednici evropskih država te političku stabilnost države, neophodno je vršiti analizu svih transformacijskih procesa. Kao što ćemo to vidjeti, sva ova tri dokumenta odraz su demokratskog deficit-a koji se ponajviše ogleda u procedurama rada mehanizama te institucionalnih razina. Strukturalno prilagođavanje nastaje uglavnom kao rezultat vanjske intervencije, što u konačnici dovodi do neefikasnosti političkih institucija države i dezorientiranosti unutardržavnih političkih aktera. Uz to, zemlje u tranziciji kao što je slučaj sa Bosnom i Hercegovinom, veoma često se

uslovjavaju prijetnjom oduzimanja kreditnih aranžmana, s jedne, te stalnim nadziranjem sprovođenja politika strukturalnog prilagođavanja, s druge strane. Posebno je važno naglasiti da se donošenje ovih strateški važnih dokumenata za državu Bosnu i Hercegovinu, odvijalo iza zatvorenih vrata, daleko od očiju javnosti građanki i građana, a čija implementacija nije donijela dobro po pitanju samog prosperiteta države. Naprotiv, implementacija neoliberalne politike strukturalnog prilagođavanja u Bosni i Hercegovini, pod patronažom moćnih transnacionalnih finansijskih organizacija, kao što su MMF i Svjetska banka, dovodi do detroniziranja demokratskog procesa kao legitimacijskog temelja političkog odlučivanja. Na taj način država Bosna i Hercegovina gubi dio svoje političke i ekonomske suverenosti, pri čemu prestaje biti temeljni faktor međunarodnog vladavinskog sistema i jamac obavezujućih odluka.

Od 1992. godine Bosna i Hercegovina je članica Ujedinjenih nacija (UN-a) i MMF-a, dok je ujedno na putu da postane članica Svjetske trgovinske organizacije (STO) i EU. To govori da je Bosna i Hercegovina država koja participira u međunarodnim mehanizmima i organizacijama, te da je u skladu s tim dužna izvršiti određene transformacije ili strukturalno prilagođavanje. U postdejtonskoj Bosni i Hercegovini nastoje se uspostaviti režimi na temeljima neoliberalne doktrine, međutim, određeni procesi još uvijek nisu završeni. Prof. Zgodić će u intervjuu za naše istraživanje istaći: „U Bosni i Hercegovini ništa ne postoji u svom čistom i dovršenom obliku: Tako ne figuriraju u našoj državi, ni u svojoj čistoj formi, ni ideologija, ni politika neoliberalizma. To nije ni moguće, budući da postsocijalističku Bosnu i Hercegovinu karakterizira tzv. divlji kapitalizam ili predatorski kapitalizam prvobitne akumulacije kapitala: On počiva na mješavini recidiva socijalističke ekonomije, etnokraske kleptokratije, anarhiji i spontalitetima koji proizilaze iz mediokritetskog karaktera upravljača političkim procesima i slično. Može se reći da u našim okolnostima neoliberalizam ostaje još uvijek nedostižni ideal, a da su na djelu hibridne tvorevine u sferi ekonomske proizvodnje i upravljanja onim što se naziva redimentima države i njenih institucija.“ (Zgodić, 2022: Prilog 1) Dakle, za ovo istraživanje važno je da primjenu neoliberalnih politika strukturalnog prilagođavanja promatramo i kroz prizmu realnog političkog stanja u državi i to je ono što ćemo sve vrijeme imati na umu. Ipak, u želji i nastajanju da dokuče ideal i sprovedu politike neoliberalizma u djelo, možemo reći da međunarodne i regionalne organizacije nastoje da usmjeravaju, diktiraju i u konačnici uslovjavaju uspostavu novih politika u Bosni i Hercegovini. Strukturalno prilagođavanje u Bosni i Hercegovini pod punim mentorstvom međunarodnih političkih aktera, tako je započeto nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, kada je država izašla iz ratne agresije. U prvim godinama nakon potpisivanja

Dejtonskog mirovnog sporazuma radilo se na izgradnji i uspostavi mira, nakon čega je uslijedilo strukturalno prilagođavanje u svom, nazovimo to tako, improviziranom obliku. To se prvenstveno trebalo ogledati u vidu liberalizacije tržišta, privatizacije ili dominacije privatne svojine, privlačenje stranih investicija, veće zaposlenosti putem programa za zapošljavanje, smanjenju uticaja države u javnom sektoru te smanjenje zaduženosti države. No, kao što smo to mogli ustanoviti prilikom ranijih izlaganja o samom razumijevanju neoliberalizma, primjenom Washingtonskog konsenzusa došlo do negativnih posljedica - do tržišnih, ekonomskih i privrednih promašaja. Tako npr. na pitanje: Kako se politika strukturalnog prilagođavanja u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini zasnovana na principima Wahingtonskog konsenzusa odražava na makroekonomsku stabilnost i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine, prof. Matej Živković će navesti da Bosna i Hercegovina „... posjeduje makroekonomsku stabilnost ponajprije zahvaljujući vrlo rigorozno i rigidno uspostavljenom finansijskom sustavu u kojem su ponajprije banke, ali i osiguranja u rukama inozemnih vlasnika i nepostojanju suvereniteta u području monetarne politike. I jedno i drugo je razumljivo obzirom da je prije dolaska stranaca u vlasništvo banaka finansijski sustav potpuno kolabirao i kahirao ponajprije zbog insiderskih interesa povezanih sa poslovanjem brojnih poslovnih klijenata.“ (Živković, 2022: Prilog 2) Nadalje, Živković objašnjava kako nam je kao ekonomskoj cjelini, zapravo, „... oduzeti suverenitet - i u finansijskim institucijama i u monetarnoj politici. Onaj u finansijskim institucijama ogleda se u notornoj činjenici kako upravljači bankama u BiH imaju diskreciju do nekoliko milijuna KM plasmana, dok se depoziti mjere u milijardama, a sve ostale odluke o plasmanu idu na verifikaciju kod vlasnika u Italiju, Austriju itd.. S druge strane, sustav valutnog odbora potpuno nam je odrezao bilo kakvu mogućnost aktivne monetarne politke koja bi se vodila kriterijima zaposlenosti i inflacije kako je to kod drugih država. Iz ponajviše ovih razloga imamo makroekonomsku stabilnost, ali uz visoku nezaposlenost, nisku produktivnost, male stope raste u usporedbi s onim što nam treba. Rječju stabilni smo i na respiratoru.“ (Živković, 2022: Prilog 2) Naizad, Washingtonski konsenzus naslijedio je Seulski konsenzus koji „... naglašava da ne postoji univerzalna formula za uspjeh u privrednom rastu i razvoju i da bi svaka zemlja morala da razradi i sprovodi dugoročnu strategiju razvoja u skladu sa sopstvenim specifičnostima.“ (Kovačević 2016: 278) Međutim, kako to navodi Ehlimana Spahić, autorica teksta „Politička ekonomija Balkana: izazovi i perspektive“ na koji se referiramo, posljedice Washingtonskog konsenzusa i dalje su „... vidljive u formi dezorientiranih političara i državnih institucija (koje ne uspijevaju kreirati adekvatne mjere i politike za razvoj društva), neuspješnih privatizacija, sive ekonomije, lošeg životnog standarda, korupcije, neefikasnog školstva, sudstva, zdravstva,

loše i neadekvatne infrastrukture.“ (Spahić, 2018: 253) Nadovezujući se, Spahić će navesti da je praksa pokazala kako transformacija ekonomskog sistema ne znači po automatizmu i transformaciju društvenih sistema, zbog čega je neophodno obezbijediti širi set mjera unutar kojih će podsistemi biti uvezani u cjelinu. (Spahić, 2018) Međunarodni politički akteri uveli su nove mjere ili pristupe primjene politike strukturalnog prilagođavanja koja se ogleda kroz, kako to objašnjava Mandić, „... korporativno upravljanje, borbu protiv korupcije, fleksibilnost tržišta rada, pristupanje STO, finansijski standardi, pažljiva liberalizacija kapitalnih tokova, fiksni ili fleksibilni devizni kurs, nezavisna CB i ciljana inflacija, sistem socijalne zaštite i ciljane mjere za smanjenje siromaštva.” (Mandić, 2016: 204) Implementacija koja je potom uslijedila, uglavnom se odnosila na liberalizaciju tržišta, provođenje privatizacije i deregulaciju državnih institucija, što je trebalo da vodi ka većoj zaposlenosti, stvaranju uslova za jačanje tržišne konkurenциje te uopšteno većeg ekonomskog rasta. Međutim, neoliberalna politika strukturalnog prilagođavanja posebno negativno se odražava na države koje imaju ograničene institucionalne kapacitete, kao što je slučaj sa Bosnom i Hercegovinom. S tim u vezi Mandić prepoznaje da je ekonomska politika u Bosni i Hercegovini podbacila u svim segmentima: „Poslije privatizacije državne imovine spor i slab razvoj, negativan i vrlo nizak jednocijreni BDP, stalni rast javnog duga zbog slabosti realnog sektora, krpljenja negativnog salda javnog sektora i smanjenja stranih direktnih investicija, negativan spoljnotrgovinski bilans, stalni rast nezaposlenosti usled pada investicija i ograničeni rast bruto deviznih rezervi.” (Mandić, 2016: 204) Dakle, uočavamo krajnje negativne ekonomske trendove u svim njenim segmentima. Osim toga, politika strukturalnog prilagođavanja u Bosni i Hercegovini koja se uglavnom nastoji sprovesti primjenom stranih strategija posredstvom eksperata međunarodnih finansijskih institucija ima obilježja autoritarne politike. To je zato što neoliberalizam, kako će to prof. Zgodić navesti „... gleda tako na državu, u toliko što u njoj vidi prijetnju ozbiljenju njegovih vodećih načela kao što su: apsolutno slobodno tržište, panprivatizacija svega postojećeg i deregulacija ekonomskih djelatnosti i društvenom životu uopšte. No, budući da neoliberalistički kapitalizam ciklično zapada u teška stanja krize i dekadencije, onda se on u takvim okolnostima snishodnivo obraća državi i zahtjeva njenu intervencionističku moć, kako bi anulirala izvorišta njegove krize i omogućila revitalizaciju neoliberalističke ekonomije. U toj kontradikciji prebiva savremena vladavina kapitalizma svijetom. Ona, ambivalencija, svakako urušava demokratske potencije države, utoliko što njene kapacitete bezobzirno određuje interesima kapitala i očuvanja njegovog neoliberalističkog načina funkciranja.“ (Zgodić, 2022: Prilog 1) Tako je npr. u nedostatku alternativnih rješenja za svoje i tako opterećene budžete, Bosna i Hercegovina bila primorana

prihvatići brojna zaduženja kod međunarodnih finansijskih institucija. I dok je to ostavljalo dugoročno negativne ekonomske posljedice, neodgovorne političke elite u tome su vidjele svoju priliku. Kada je Svjetska banka prezaduženim državama zapadnog Balkana svjesno nametnula politiku strukturalnog prilagođavanja „... kako bi im pomogla da isplate svoj vanjski dug, u tom procesu većini ljudi smanjila je plate, reducirala socijalne usluge i te zemlje učinila manje demokratskim.“ (Burnett, 2006: 211) Država Bosna i Hercegovina kao zemlja u razvoju, nedovršen politički i ekonomski projekat, kao breme na svojim krhkim leđima nosi i uspostavljanje neoliberalističkog načina funkcioniranja koji je otvorio prostor za nove zloupotrebe od strane političkih aktera, a teret države Bosne i Hercegovine učinio nesnosivim. To svakako predstavlja dodatni argument za preispitivanje djelotvornosti politika strukturalnih prilagođavanja ili reformskih politika koje se primjenjuju, kao i pozivanje na odgovornost, kako bh. političkih elita, tako i protagonista neoliberalnog političkog koncepta.

4.1. „Mehanizam koordinacije“ u provedbi reformi u Bosni i Hercegovini

Mehanizam koordinacije o kojem je riječ odnosi se na implementaciju politike strukturalnog prilagođavanja u cilju integracija Bosne i Hercegovine u EU. Članstvo Bosne i Hercegovine u EU značajno je jer predstavlja osnovnu pretpostavku za očuvanje teritorijalnog integriteta, stvaranje pretpostavki za ekonomski i socijalni razvoj u zajednici evropskih država te političke stabilnosti države Bosne i Hercegovine. Politički odnosi EU i Bosne i Hercegovine započeli su još devedesetih godina, priznanjem Bosne i Hercegovine kao nezavisne i suverene države, dok se danas Bosna i Hercegovina nalazi u fazi strukturalnog prilagođavanja u cilju integracija u EU. Sve zemlje jugoistočne Europe prošle su kroz velike sistemsko-privredne reforme tačnije neoliberalnu transformaciju. U tom kontekstu, važno je navesti da je 15. 02. 2016. godine Bosna i Hercegovina podnijela formalni Zahtjev za članstvo u EU, nakon čega je Vijeće EU pozvalo Evropsku komisiju da pripremi mišljenje o navedenom zahtjevu. Pretpostavke za uspostavljanje tzv. mehanizma koordinacije ostvarene su nakon što je uručen Upitnik Evropske komisije predsjedavajućem Vijeća ministara BiH. Potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju i uručenim Upitnikom Evropske komisije, Bosna i Hercegovina se obavezala da će dostaviti odgovore na više od tri hiljade pitanja iz svih oblasti, tačnije načina funkcionisanja države Bosne i Hercegovine. Prvi korak ka dostavljanju odgovora na brojna pitanja, bilo je uspostavljanje tzv. mehanizma koordinacije. Uz puni respekt integracijskim procesima i međunarodnim sistemima, neophodno je provoditi sveobuhvatne analize, kako bismo mogli uočiti slabosti funkcionisanja političkog i ekonomskog sistema. Na taj način činimo da izbjegnemo ili spriječimo neefikasnosti sistema upravljanja, što vodi ka funkcionalnoj državi.

Vijeće ministara Bosne i Hercegovine na prijedlog Direkcije za Evropske integracije Bosne i Hercegovine 26. januara 2016. godine u tajnosti je usvojilo tzv. mehanizam koordinacije. Radi se o vanredno održanoj sjednici na kojoj je Vijeće ministara donijelo Odluku o sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini, uz naznaku da će biti uskladjena sa ustavnom normom Bosne i Hercegovine, odgovornosti svih nivoa vlasti i

odredbama Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Evropskih zajednica i njihovih država članica i Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH - Međunarodni ugovori“, broj 10/08), Odlukom Vijeća za stabilizaciju i pridruživanje između Bosne i Hercegovine i Evropske unije broj 1/2015, koja je usvojena 11. decembra 2015. godine, te Odlukom Odbora za stabilizaciju i pridruživanje između Bosne i Hercegovine i Evropske unije, koja je usvojena 17. decembra 2015. godine. (Zaključak vanredne sjednice Vijeća ministara BiH održane 26.1.2016.god.) Nakon toga, u augustu iste godine Odluka o sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini prošla je fazu formalnog usvajanja. Uvidom u zapisnike o održanim sjednicama Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, navedena odluka usvojena je na 69. sjednici ove institucije koja je održana 23.08.2016. godine. Važno je napomenuti da ova sjednica nije bila planirana planom i programom institucije Vijeća ministara Bosne i Hercegovine za tekuću godinu, nego je održana na prijedlog Direkcije za Evropske integracije. Za sjednicu su bile utvrđene samo dvije tačke dnevnog reda, od kojih se druga odnosila na tekuća pitanja. Time možemo ustanoviti da je ova sjednica održana isključivo radi usvajanja 1. tačke Dnevnog reda - „Prijedloga Odluke o sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini”, čiji je predlagač, kao što smo to već naveli, Direkcija za evropske integracije. Sjednicom je predsjedavao tadašnji predsjedavajući Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, Denis Zvizdić, dok je istoj prisustvovala većina ministara koji čine sastav ovog tijela, uz prisustvo direktora Direkcije za evropske integracije, Edina Dilberovića. Zaključkom sa 69. sjednice Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, Direkcija za evropske integracije zadužena je da, u saradnji sa drugim institucijama sa svih nivoa vlasti u Bosni i Hercegovini, pokrene potrebne procedure koje se odnose na poslovnike o radu u smislu konačnih prijedloga za imenovanje svih tijela koja se formiraju po sistemu mehanizma koordinacije. (Zapisnik 69. sjednice Vijeća ministara Bosne i Hercegovine održane 23.8.2016. god.) U ovom dijelu - valja to podvući - tzv. mehanizam koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini predstavlja trajno usvojen projekat političkog strukturalnog prilagođavanja u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini. I iako je riječ o veoma važnom dokumentu za Bosnu i Hercegovinu koji se odnosi na sistem rada institucija u procesu integracija Bosne i Hercegovine u EU, samo njegovo usvajanje ukazuje na nametnute i nedemokratske prakse sa aspekta nedostatka demokratije kao legitimacijskog temelja političkog odlučivanja. Osim toga, kao što ćemo to kasnije uvidjeti, jedan ovakav mehanizam koordinacije uzrokuje brojna ograničenja institucionalnih kapaciteta države Bosne i Hercegovine i još jednu u nizu otvorenu mogućnost za blokadu političkih procesa u Bosni i Hercegovini od strane političkih aktera koji u tome vide svoju priliku. Transparentnost

rada institucija predstavlja jedan od glavnih principa demokratskog društva i dobrog upravljanja, čime se javnosti omogućava sudjelovanje u koncipiranju politika ili procesima odlučivanja. Osim toga, Damir Banović, autor teksta o transparentnosti rada zakonodavnih institucija u Bosni i Hercegovini, navest će da se transparentnost može posmatra kao „javno dobro slično pravu na javni govor i privatnost. (Etzioni, 2010).“ (Banović, 2012: 193) Transparentnost rada vlasti vezuje se s vrstama političkih sistema, uslijed čega održavanje izbora samo po sebi nije dovoljno da bi se sistem definisao kao demokratski, nego je neophodno transparentnost uključiti u određivanje vrste političkog sistema. (Banović, 2012) Kao što smo to ranije spomenuli, transparentnost zakonodavnog postupka predstavlja i jednu od osnovnih načela i vrijednosti EU. U Članu 10. Ugovora o EU navodi se da se otvoreno odlučivanje provodi što je moguće bliže građanima kako bi im se, zajedno sa predstavničkim organima, omogućilo da objavljaju i javno razmjenjuju stavove u svim područjima djelovanja EU. Donosioci Odluke o sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini, nisu se pridržavali transparentnosti - kao osnovnog postulata demokratskog društva - prilikom donošenja ove odluke, što ukazuje na nedemokratske prakse sa aspekta transparentnosti prilikom donošenja odluka.

Problematizacija tzv. mehanizma koordinacije proizilazi i iz njegove ustavnosti. Mi smo se već ranije osvrnuli na tekst prof. Ajanovića koji navodi da mehanizam koordinacije može biti poželjan u složenim društvima, ali da se isti sa pravne tačke gledište i u skladu sa predstavničkom demokratijom, može urediti samo - podcrtat ćemo to još jednom - „... općim pravnim aktima, kao što su ustav i zakon, a dodatno se može urediti unutrašnjim pravnim aktima izvršne vlasti.“ (Ajanović, 2017: 81) Obzirom da Ustav Bosne i Hercegovine sadrži opću odredbu o mehanizmu koordinacije time predstavlja i pravni izvor o mehanizmu. Unatoč tome, na već postojeću ustav i pravni izvor o mehanizmu, Vijeće ministara Bosne i Hercegovine uz instrukcije Direkcije za evropske integracije, donosi odluku koja je protivustavna. Objasnjavajući važeći mehanizam koordinacije u ustavnom poretku Bosne i Hercegovine, Ajanović će navesti da je Ustavom BiH u Aneksu IV sadrži odredbe o fakultativnom i obaveznom mehanizmu koordinacije. Obavezni mehanizam koordinacije u nadležnosti je Vijeća ministara BiH, dok je fakultativni u nadležnosti Predsjedništva BiH. S tim Ajanović navodi: „Vijeće ministara BiH je organ izvršne vlasti u institucijama Bosne i Hercegovine u kojem se ostvaruje horizontalna koordinacija između ministarstava Bosne i Hercegovine. Ministarstva Bosne i Hercegovine su nadležna za vertikalnu koordinaciju između ovih organa uprave i nadležnih ministarstava entiteta i kantona. Zato su sve odluke Vijeća ministara BiH o mehanizmu koordinacije i prijedlog da se mehanizam koordinacije

uredi Zakonom o Vijeću ministara BiH protivne Ustavu BiH.” (Ajanović, 2017: 86) Pored toga, važno je ukazati i na već postojeće mehanizme koordinacije u vidu zakonske regulative na nivou entiteta Federacije BiH i Republike Srpske: „Vlada FBiH koordinira, usklađuje i usmjerava rad federalnih organa uprave, kao i nadzor nad njihovim radom u skladu sa Ustavom Federacije i federalnim zakonom.“ (Član 7. Zakona o organizaciji organa uprave FBiH , „Sl. novine FBiH“, br. 35 od 20. juna 2005. godine) Kada je u pitanju Republika Srpska, u Zakonu o Vladi Republike Srpske se navodi: „Vlada usklađuje i usmjerava rad republičkih organa uprave, vrši nadzor nad njihovim radom i obustavlja od izvršenja, ukida ili poništava njihove pojedinačne akte koji su u suprotnosti sa zakonom ili propisom Vlade.“ (Član 4. stav 1. Zakona o Vladi Republike Srpske („Sl. glasnik RS“, br.118 od 25. novembra 2008. godine) U ovom dijelu valja podsjetiti da, iako Bosna i Hercegovina teži pristupanju EU - „Europa nije neko kozmopolitsko carstvo u oblacima, nego politička ideja vezana na prostor. Ona pušta korijene, dobiva obise zahvaljujući svome odnosu prema prostoru, jer naponsljeku je upućena na granice.“ (Isensee, 2004: 291) Referirajući se nadalje na djelo naziva „Država, ustav i demokratija“, autora Josefa Isenseea istaći ćemo - „... sloboda građana moguća je samo na temelju prava i osigurane pravednosti od strane države. Država može djelovati samo ako građani slijede njezine zakone, a oni ih slijede ako ih osjećaju kao svoje, tj. ako su im dali svoj pristanak.“ (Isensee, 2004: 313) Dakle, u ovom slučaju ustav jedne države predstavlja njenu zaštitu, svaka promjena ustava ili odluke koje na to sugeriraju, treba da proizilaze iz same države jer je ustav taj koji ocrtava skicu po kojoj će jedna zajednica funkcionišati. Ukoliko skica ne oslikava funkcionalna usmjerenja i ne daje precizne upute, jasno je da će dato društvo lutati i biti dezorientirano. Politički akteri kao donosioci odluka o unatrdržavnom pitanju, odluke ne bi smjeli donositi van svojih granica, a još manje one koje su protivustavne. Naprotiv, u funkcionalnim i demokratskim društvima, protivustavne odluke nemoguće je donositi. Zaštita države i njenih građana proizilazi iz ustava čime se pojedinac štiti od samovolje političkih aktera, bilo vanjskih ili unutarnjih: „Od ustavnog rješenja, njegove zbiljnosti ili apstraktnosti ovisi sudska naroda. Njegova zbiljnost rezultat je mnogih promišljenih rješenja, ali i povjesnih slučajnosti.“ (Isensee, 2004: 313)

Razlog uspostavljanja mehanizma koordinacije je zbog, kako se to navodi od strane predstavnika EU, usaglašavanja sistema koji će doprinijeti efikasnijem donošenju odluka u Bosni i Hercegovini. Polazište EU sastoji se u tome da je i u okviru EU sistem donošenja odluka veoma složen, ali da postojanje adekvatnog mehanizma može prevazići nedostatke i učiniti da se donošenje odluka pojednostavi uz pravovremeno primjenjivanje. Svjesni složenosti organizacije ustavno-pravnih i administrativnih normi u Bosni i Hercegovini,

predstavnici EU uvidjeli su potrebu za uspostavljenje mehanizma koordinacije. Međutim, osim toga što smo utvrdili da je ova vrsta mehanizma protivustavna, mehanizam koordinacije Bosne i Hercegovine u procesu evropskih integracija samo je doprinio složenom sistemu odlučivanja. Zatim, mehanizam koordinacije nerijetko je samo prilika više za pojedine bh. političke aktere da se određeni politički procesi u Bosni i Hercegovini blokiraju. Analizirajući strukturu tzv. mehanizma koordinacije, uočili smo da su uključeni su svi nivoi vlasti i to: državni, entitetski, kantonalni i Brčko distrikt. Odlukom o sistemu koordinacije definisan je institucionalni i operativni sistem te način koordiniranja institucija u Bosni i Hercegovini u vezi s provođenjem aktivnosti vezanih za sam proces integracije Bosne i Hercegovine u EU. Sistemom koordinacije formirana su zajedničkih tijela, njihove nadležnosti i međusobni odnosi. Općenito mehanizam koordinacije podrazumijeva upravljanje djelatnostima nadležnih organa uprave i dijeli na vertikalnu i horizontalnu: „Horizontalna koordinacija uvijek se odvija između različitih nosilaca uprave, odnosno istog nivoa vlasti, kao što su savez, pokrajine i općine, organizacija jednog i istog nosioca prava (više saveznih ministarstava) i unutar pojedinih upravnih organizacija (koordinacija koja prevazilazi samo jednu službu). Vertikalna koordinacija je usklađivanje pojedinih upravnih nivoa koji su u međusobnom odnosu nadređenosti i podređenosti.,, (Ajanović, 2017: 83) Koordinacija procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini se samim tim ostvaruje na horizontalnom i vertikalnom nivou. Na horizontalnom nivou se određuje unutar jednog nivoa vlasti i uređuje se samostalno, dok se na vertikalnom odnosi na koordinaciju između različitih nivoa organizacije vlasti. Radi, kako se navodi u Odluci o sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini, djelotvornog provođenja vertikalne koordinacije, uspostavljena su zajednička tijela i to: Kolegij za evropske integracije, ministarske konferencije, Komisija za evropske integracije i radne grupe integracije. Zatim, kako bi se osigurao „jedan glas“ te s ciljem nadzora provođenja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju formirana su zajednička tijela i to: Stalna delegacija Bosne i Hercegovine u okviru Vijeća za stabilizaciju i pridruživanje; Stalna delegacija Bosne i Hercegovine u okviru Odbora za stabilizaciju i pridruživanje; Stalna delegacija Bosne i Hercegovine u okviru pododbora za stabilizaciju i pridruživanje i stalne delegacije Bosne i Hercegovine u okviru drugih zajedničkih tijela između Bosne i Hercegovine i EU koje se uspostavljaju u skladu sa Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju.⁸ Kada je u pitanju način odlučivanja, navodi se da se način odlučivanja u svim tijelima uspostavlja na osnovu konsenzusa. Sve institucije u Bosni i Hercegovini dužne su

---

⁸ Odluka o sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini, Službeni glasnik BiH, broj 72/16

osigurati učešće predstavnika na sjednicama tijela koja se uspostavljaju. Kvorum za održavanje sastanaka i donošenja odluka čini prisustvo predstavnika Vijeća ministara BiH, predstavnik Vlade Republike Srpske, predstavnik Vlade FBiH, predstavnici svih 10 vlada kantona, predstavnik Vlade Brčko Distrikta BiH. Najznačajnije političko tijelo u sistemu koordinacije koje osigurava usaglašenost stavova o ključnim pitanjima je Kolegij za evropske integracije. Članovi Kolegija za evropske integracije su: predsjedavajući Vijeća ministara BiH, zamjenici predsjedavajućeg Vijeća ministara BiH, predsjednik Vlade FBiH, dva člana Vlade FBiH, predsjednik Vlade RS, dva člana Vlade RS, gradonačelnik Brčko Distrikta BiH i predsjednici vlada kantona. Tijelo koje osigurava ujednačen pristup nadležnih institucija i doprinosi prevladavanju eventualnih zastoja ka ispunjenju obaveza Bosne i Hercegovine u procesu evropskih integracija, su ministarske konferencije. One se sastoje se iz Vijeća ministara BiH, vlada entiteta, vlada kantona i predstavnika Vlade Distrikta Brčko BiH i održavaju se po potrebi. Komisija za evropske integracije zadužena je za tehničku i metodološku koordinaciju te prati ispunjavanje obaveza iz Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju te druge obaveze iz procesa evropskih integracija. Članovi komisije sačinjeni su iz stalnih i dopunskih članova. Stalne članove čini: direktor Direkcije za evropske integracije, po jedan predstavnik vlada entiteta, po jedan predstavnik vlada kantona, jedan predstavnik Vlade Brčko Distrikta BiH i lice koje u svojstvu sekretara imenuje Direkcija za evropske integracije. Radne grupe čine najniže tijelo u okviru uspostavljenog mehanizma koordinacije i one predstavljaju operativno tijelo koje djeluju u skladu sa smjernicama Komisija za evropske integracije. Radne grupe čine predstavnici nadležnih institucija sa svih nivoa vlasti Bosne i Hercegovine, u skladu sa nadležnostima za koje se radne grupe uspostavljaju. Osim pripreme materijala i sl., važno je napomenuti da su radne grupe nadležne za pripremu, usaglašavanje i objedinjavanje odgovora iz Upitnika Evropske komisije. Odlukom o sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini definisana je i komunikacija sa institucijama EU. S tim u vezi navodi se da stručno i tehničko tijelo koje ostvaruje komunikaciju s Evropskom komisijom i Delegacijom EU u BiH za potrebe evropskih integracija je Direkcija za evropske integracije. Kada je u pitanju komunikacija između institucija Bosne i Hercegovine, entiteta, kantona i Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine u procesu evropskih integracija, ona je isključivo definirana Odlukom o sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini i to putem koordinirajućih tijela koja smo prethodno naveli.

Osim toga što smo detaljno analizirali Odluku o sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini, od Vijeća ministara BiH i Direkcije za evropske integracije,

tražili smo pristup dokumentima na osnovu kojih možemo analizirati strukturu tzv. mehanizma koordinacije. S tim u vezi, analizirali smo zapisnik sa sjednice kada je odluka donešena, zapisnike sa Kolegija za evropske integracije BiH kao najvišeg pozicioniranog tijela mehanizma koordinacije, te usvojeni Poslovnik o radu Kolegija za evropske integracije BiH; Poslovnik o radu ministarskih konferencija i Uputstvo o formiranju tematskih ministarskih konferencija. U svrhu istraživanja, osvrnut ćemo se na određene dijelove analize dokumenata. Analizom Uputstva o ministarskim konferencijama u sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini, koje je na prijedlog Direkcije za evropske integracije usvojeno od strane Kolegija za evropske integracije, ustanovali da dolazi do preklapanja nadležnosti koje proizilaze iz Ustava BiH. Ministarske konferencije sastoje se iz ukupno trinaest radnih tijela i to: Ministarska konferencija za ekonomski i finansijski poslove, Ministarska konferencija za poljoprivredu i ribarstvo, Ministarska konferencija za pravosuđe i osnovna prava, Ministarska konferencija za unutrašnje poslove, Ministarska konferencija za okoliš, Ministarska konferencija za rad i socijalnu politiku, Ministarska konferencija za zdravlje i zaštitu potrošača, Ministarska konferencija za tržiste, trgovinu, konkurentnost, industriju i carine, Ministarska konferencija za transport i telekomunikacije, Ministarska konferencija za energiju, Ministarska konferencija za obrazovanje, nauku, mlade, kulturu i sport i Ministarska konferencija za ostala pitanja.⁹ Za primjer ćemo uzeti Ministarsku konferenciju za ekonomski i finansijski poslove i Ministarsku konferenciju za tržiste, trgovinu, konkurentnost, industriju i carine. Određene stavke iz pregovaračkih poglavila ove dvije ministarske konferencije kao što su sloboda kretanja kapitala, finansijske usluge, oporezivanje, ekonomski i monetarna politika, sloboda kretanja roba i sl. u podudarnosti su sa nadležnostima institucija države Bosne i Hercegovine, koje proizilaze iz Ustava BiH (Člana III); vanjskotrgovinska politika, carinska politika, monetarna politika. Dakle, tzv. mehanizmom koordinacije na već postojeće institucije i nadležnosti koje su definisane ustavnim rješenjem Bosne i Hercegovine, uvodi se nedemokratski sistem koordinacije, novi način državnog upravljanja u procesu integracija, čime uočavamo negativne konsekvene nekritičkog prihvatanja inputa koji su Bosni i Hercegovini sugerirani od strane predstavnika EU. Osim toga, institucionalna blokada u domenu mehanizma koordinacije evropskih integracija može se ogledati i u oblasti zdravstva, kulture, sporta, zapošljavanja, rada, obrazovanja, socijalne sigurnosti, rudarstva, energetike i gasa, jer se tretiraju kao nadležnosti entiteta - obzirom da u Ustavu BiH nije jasno navedeno da su pomenute stavke u nadležnosti

---

⁹ Uputstvo o ministarskim konferencijama u sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u BiH br. 43 / 17

državnih institucija Bosne i Hercegovine. S tim u vezi, autorica stručnog članka „Proces evropskih integracija - Bosna i Hercegovina između institucionalne blokade i evropskog puta“, Merima Čolakhodžić, će navesti: „Bosna i Hercegovina je, za razliku od zemalja Evropske unije, država koja nema isključivu nadležnost u oblasti obrazovanja ili zdravstva. Ovako uspostavljen sistem uređenja ne nudi pravnu sigurnost svim njenim građanima. Ne može se sa sigurnošću na ovo pitanje dati pozitivan odgovor. Bosna i Hercegovina se jeste opredijelila za evroatlantski put, ali se isto tako nije opredijelila da način svog uređenja i prirodu funkcionisanja prilagodi zemljama EU, odnosno da u njihovim primjerima traži održiva i koncizna rješenja ustavnopravnog poretka.“ (Čolakhodžić, 2017: 89) Na osnovu navedene strukture mehanizma koordinacije, možemo uvidjeti da ovaj način upravljanja samo dodatno usložnjava i tako kompleksno uređenje države Bosne i Hercegovine. Prof. Živković u intervjuu za naše istraživanje navodi kako je cjelokupni proces uspostavljanja mehanizma koordinacije doživljen kao mogućnost da se politički procesi u Bosni i Hercegovini blokiraju: „Osobito je zanimljiv tzv. mehanizam koordinacije, njegovo usvajanje i koncept funkcioniranja; naime, zamišljen je kao inkluzivni proces u kome će sve razine kojih se to tiče imati glas u europskim integracijama. Ipak, cjelokupni je proces doživljen s jedne strane kao prilika da se govoto svi procesi blokiraju i time društvo i država predstave nefunkcionalnim, a s druge strane kako bi se proveo koncept tiranije proste demografske većine.“ (Živković, 2022: Prolog 2) Institucionalna blokada putem tzv. mehanizma koordinacije ogleda se na osnovu raspodjele nadležnosti između države i entiteta, a što proizilazi iz Ustava BiH. Naime, Ustav BiH ostavlja mogućnost da u određenim dijelovima dolazi do preklapanja nadležnosti između države i entiteta. Nadležnosti države u dijelu Ustava BiH samo su taksativno nabrojane te se ostavlja mogućnost da sve ostale oblasti koje nisu direktno uključene, mogu spadati u nadležnosti entiteta. Sve dok se jasno ne definiše nadležnost države Bosne i Hercegovine, postoji mogućnost da će to politika nastojati da koristi u svojim raznovrsnim formulacijama, ovisno o interesima. Upravo zbog toga u praksi se svakodnevno susrećemo sa prenosima nadležnosti sa države na entitete i obratno. Dakle, ako u Općem okvirnom sporazumu za mir stoji da će Bosna i Hercegovina nadležnost po pitanju potrebe suveriniteta, političke nezavisnosti, međunarodnog subjektiviteta i teritorijalnog integriteta, crpiti na osnovu saglasnosti između entiteta, onda djeluje kao da je primat data entitetima, umjesto što bi to trebalo da je dato državi Bosni i Hercegovini. Na ovim temeljima i to nedemokratskim putem, uspostavljen je tzv. mehanizam koordinacije koji, pored neustavne norme, za Bosnu i Hercegovinu ne nudi funkcionalno rješenje. Osim toga, mi smo već ranije pisali o tome da ključan problem za državu Bosnu i Hercegovinu predstavlja izostajanje konsenzusa od strane

bh. političkih elita po pitanju razvoja države Bosne i Hercegovine u svim njenim segmentima. U samoj Odluci o sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini te poslovcima o radu tijela mehanizma koordinacije, kao najvažniji način odlučivanja, paradoksalno se navodi politički konsenzus - za koji smo ustanovili da u Bosni i Hercegovini ne postoji u svom čistom obliku. Umjesto toga, na djelu su konsocijativni aranžmani vladavine koji imaju, kako to navodi Fejzić, „... karakter ortodoksne etnokratije. Postdejtonska bosanska svakodnevica markirana je političkim opstrukcijama i etno-nacionalnim verbalnim konfrontiranjima, što, u osnovi, otežava proces donošenja političkih odluka, a to se direktno reflektira i na proces izgradnje stabilne države.“ (Fejzić, 2017: 242) Zapravo, na taj način mehanizam koordinacije promovira, preferira i nameće politike u vidu konsocijativnih aranžmana, čime se stvaraju dodatne mogućnosti za političke manipulacije i zloupotrebe. Mehanizam koordinacije, zajedno sa ograničenim političkim institucijama i političkim akterima koji očito nisu spremni za saradnju, dovodi do dislociranja političkih procesa van demokratskih institucija državnih vlasti u Bosni i Hercegovini. I zaista, kao što to uočava Robert Cooper u svom djelu „Slom država, poredak i kaos u 21. stoljeću“, danas na djelu imamo „... isprepletenost uloga i odgovornosti vlada, međunarodnih institucija i privatnog sektora u koji su svi uključeni, ali nitko nema stvarnu kontrolu. Može li takav sustav biti učinkovit? Možemo li se nadati i pokušati da bude.“ (Cooper, 2009: 99) Umjesto da se rješenje traži u ustavnim reformama države Bosne i Hercegovine, na inicijativu predstavnika EU, donijeta je sporna - protivustavna - odluka o mehanizmu koordinacije, kojom se, pored već postojećih institucija na državnoj razini, uspostavljaju nova unutardržavna radna tijela. Na taj način mehanizam koordinacije doprimosi profiliranju politike strukturalnog prilagođavanja u Bosni i Hercegovini, čime imamo dupli hendikep da - nametnutu i nedemokratsku politiku - implementiramo putem nedemokratskog i protivustavnog mehanizma koordinacije. Neophodno je ukazivati na moguće opasnosti posljedica dekonstrukcije države koja nam se nameće. Nepostojanje jasno definiranih centara moći, višak proizvedene složenosti sistema upravljanja, nedemokratske prakse prilikom donošenja odluka i sl., dovodi do nefunkcionalne države i izostajanja odgovornosti, kako od strane unutardržavnih, tako i od strane vanjskih političkih aktera. Odluke koje se donose u cilju implementacije neoliberalnog projekta u Bosni i Hercegovini nije potrebno samo beskompromisno usvajati, kako to moćne transnacione organizacije obično i nalažu. Naprotiv, iste je prije njihove primjene potrebno analizirati, kako sa aspekta politike odlučivanja, tako i u kontekstu posljedica i stvarnog doprinosa društvenom, političkom i ekonomskom razvoju države.

4.2. „Reformska agenda“ za Bosnu i Hercegovinu: Sadržaj i intencije „Pisma namjere MMF-u“

Globalizacija olakšava politici neoliberalizma, tako što promoviše ekonomsku i političku relevantnost privatizacije, reducirane javne potrošnje i deregulacije u poslovima upravljanja državom. Neoliberalna globalizacija dovila je do promjene sistema upravljanja, uslijed čega se donošenje odluka o unutardržavnim pitanjima odvijaju van okvira same države. U prilog tome je i donošenje Reformske agende za Bosnu i Hercegovinu - dokument usmјeren ka planu djelovanja bosanskohercegovačkih organa vlasti i to prvenstveno izvršnih, čiji je predlagač EU. Važno je napomenuti da se na osnovu teksta Agende ne može jasno uočiti njen „tvorac“, nego je to moguće pretpostaviti iz dijela Agende (tačke 2.) gdje se navodi da je Agenda „namijenjena da odgovori na poziv Vijeća za vanjske poslove“ koje je sastavni dio EU, a čine ga ministri vanjskih poslova država članica. Reformskom agendum utvrđeni su glavni planovi Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, Vlade Federacije BiH, Vlade Republike Srpske, vlada Unsko-sanskog kantona, Posavskog kantona, Tuzlanskog kantona, Zeničko dobojskog kantona, Bosansko-podrinjskog kantona, Srednjobosanskog kantona, Hercegovačkoneretvanskog kantona, Zapadno-hercegovačkog kantona, Kantona Sarajevo, Herceg-bosanskog kantona i Vlade Brčko Distrikta. Međutim, iako smo uvidom u sadržaj Agende, ustanovili da je riječ o znatno uopštenim smjernicama, možemo uočiti da je ovaj vid donošenja odluka ima „... izraz politika neokolonijalizma i fundamentalizma u bosanskohercegovačkoj politici.“ (Fejzić, 2018: 1)

Reformska agenda za Bosnu i Hercegovinu za period 2015-2018, koja je predmet ove analize, na prijedlog EU usvojena je u julu mjesecu 2015. godine, od strane Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, vlada entiteta, vlada kantona i Vlade Brčko Distrikta. Termin „agenda“ upućuje na listu obaveza koje je potrebno da Bosna i Hercegovina ispuni u cilju, kako se to navodi, fiskalne i finansijske održivosti, jačanja upravnih kapaciteta i efikasnosti javnih institucija te vladavine prava i borbe protiv korupcije. Kako se to navodi u Agendi, prepoznata je potreba „... pokretanja procesa oporavka i moderniziranja ekonomije u cilju jačanja održivog, efikasnog, socijalno pravednog i stabilnog ekonomskog rasta, otvaranja radnih mjesta, povećanja i bolje ciljane raspodjele socijalnih davanja te stvaranja održivog i pravičnog društvenog okruženja.“ (Reformska agenda za Bosnu i Hercegovinu za period 2015-2018) Zatim, Agendum se ukazuje na to da je, u konsultaciji sa međunarodnim finansijskim institucijama, ustanovljeno da bi se reforme trebale uspostaviti na osnovu pregovora o pojedinačnim programima finansijske i tehničke pomoći međunarodnih finansijskih

institucija i EU, kao i sa drugim partnerima i donatorima. S tim u vezi, autor stručnog članka „Reformska agenda za BiH 2015-2018: nekoliko primjedaba i prijedloga“, Nurko Pobrić, ukazuje na slijedeće: „Osim što se u Agendi traže zakonodavne reforme za pojedine oblasti, u njoj se navode i postupci (modaliteti) realizacije, kao na primjer, 'zaključivanje memoranduma o saradnji poreskih organizacija', 'konsultacije sa Svjetskom bankom i MMF-om', 'međusobno informisanje određenih organa u Bosni i Hercegovini' i sl.. Agenda traži od vlasti u Bosni i Hercegovini da svako 'u okviru svojih nadležnosti i ustavnih ovlaštenja' izvrši određene reformske zadatke.“ (Pobrić, 2015: 3) Zatim, Agendom se državni, entitetski, kantonalni nivoi vlasti i Brčko Distrikta obavezuju „.... da ni na koji način neće osporavati, ometati i blokirati realizaciju aranžmana sa međunarodnim finansijskim institucijama, koji su direktno ili indirektno vezane za reformske procese, a koje je određen nivo vlasti sproveo ili sprovodi u okviru svojih ustavnih nadležnosti.“ (Tačka 17. Reformske agende za Bosnu i Hercegovinu 2015-2018) Dakle, Agendom se insistira na tome da se sve mjere i reformski procesi vrše u konsultaciji sa međunarodnim finansijskim institucijama i svakako EU. Iako smo u prethodnom poglavlju ukazali na veoma kompleksan politički sistem države Bosne i Hercegovine i neadekvatan odnos bh. političkih aktera prema političkim procesima i odgovornostima naspram države, to nikako ne bi smjelo dati „zeleno svjetlo“ poluneposrednim i neposrednim demokratijama koje sadrže forme postkolonijalne politike. Kao što možemo uočiti, usvajanju Agende se pristupilo nekritički, ne ostavljajući prostora za razmatranje ili raspravu, što ukazuje na neokolonijalističke prakse. Neoliberalni globalizacijski procesi koji se odvijaju u Bosni i Hercegovini kao tranzicijskoj i postsocijalističkoj demokratiji, dodatno usložnjavaju političke i ekonomski procese u državi. Reformska agenda predstavlja samo obrazac politike strukturalnog prilagođavanja koja dolazi od strane nedržavnih aktera, ali se zato direktno upliće u regulaciju unutardržavnih pitanja.

Agendom se ukazuje na to da je „.... neophodno provesti niz strukturalnih reformi u oblastima radnog zakonodavstva, reforme javne uprave i politike zapošljavanja u javnom sektoru, unapređenja poslovne klime i konkurentnosti, restrukturiranja javnih preduzeća, reforme socijalnih davanja, refrome zdravstvenog sektora, te vladavine prava.“ (Reformska agenda za Bosnu i Hercegovinu 2015-2018) S tim u vezi u okviru reformi obuhvaćeno je tačno šest oblasti i to: Javne finansije, oporezivanje i fiskalna održivost; Poslovna klima i konkurentnost; Tržište rada, Reforma socijalne zaštite i penzija, Vladavina prava i dobro upravljanje i Reforma javne uprave. U nastavku ćemo obrazložiti osnovne smjernice navedenih oblasti. *Javne finansije, oporezivanje i fiskalna održivost;* U domenu finansija, oporezivanja i fiskalne održivosti, na samom početku se navodi da će budžeti biti održavani

na osnovu dogovora s MMF-om. Reforms kom agendum je bilo postavljeno da će „... novi fiskalni okvir postaviti nivo javnog duga na silaznu putanju, a da će stvoriti prostor za povećanje javnih investicija i istovremeno smanjiti učešće vladinog sektora u ekonomiji. Fiskalna konsolidacija će biti provedena smanjivanjem javne potrošnje, te povećanjem javnih prihoda. Povećanje javnih prihoda će se postići povećanjem prihoda od poreza, proširivanjem poreske baze, smanjenjem sive ekonomije, smanjenjem poreskih oslobođanja i unapređenjem rada poreskih uprava. Ukoliko se ove mjere pokažu nedovoljnim do kraja 2015. godine, dodatne mjeru, uključujući i povećanje PDV-a, će se razmatrati, u dogovoru sa MMF-om, na osnovu detaljnih procjena, na sastanku na visokom nivou.“ (Refirmska agenda za BiH 2015-2018, Tačka 7.) Zatim, pored reformi poreskih sistema i javnih prihoda, Agendum se insistira na smanjenju vladinog sektora u ekonomiji i to smanjenjem javnih rashoda na svim nivoima vlasti te unapređenjem efikasnosti. *Poslovna klima i konkurentnost;* U dijelu koji se odnosi na poslovnu klimu i konkurentnost, unutar reformske agende navodi se da dalji rast mora biti zasnovan na privlačenju investicija, ali i potrebi da se unaprijedi konkurentnost eliminiranjem postojećih prepreka investicijama. Uočeno je da postoji nedosljednost i zamršenost u regulatornim okvirima i poreskim sistemima praćeni administrativnim preprekama koji predstavljaju glavne probleme potencijalnim investitorima. S tim u vezi, reformama su predviđeni novi zakoni o privrednim društvima i direktim stranim ulaganjima te pojednostavljeni automatizovane registracije poslovnih subjekata i sl.. Zatim, ustanovljeno je da su potrebni bolji zakoni i prakse za zaštitu investitora, uključujući bolje korporativno upravljanje, osnažene prakse upravljanja rizikom radi poboljšanja pristupa finansijama. Navedeno je da će javna preduzeća biti podijeljena i to na ona koja su održiva i neodrživa, uz predviđenu objavu popisa tih preduzeća. Ono što je posebno značajno jeste da se „... napor da se očuva stabilnost finansijskog sektora i stvore uslovi potrebnii za oživljavanje bankarskog kreditiranja koji će se aktivno provoditi u konsultaciji s Centralnom bankom Bosne i Hercegovine i MMF-om. U sklopu toga, prilagođavaćemo zakone iz finansijskog sektora s direktivama EU i uslovima iz Bazela, primjenljivim za stepen razvijenosti domaćeg finansijskog tržišta istovremeno jačajući nadzor nad bankama od strane entitetskih agencija za bankarstvo.“ (Reformska agenda za Bosnu i Hercegovinu za period 2015-2018. godinu) *Tržište rada;* U domenu tržišta rada, navodi se da Bosna i Hercegovina treba iskoristiti potencijal koji ima, prvenstveno kada je u pitanju radna snaga koja je nedovoljno iskorištena. Uočevajući nisku stopu aktivnosti radno sposobnog stanovništva i visoku stopu nezaposlenosti, Agendum su predviđene mjeru koje bi trebale da to stanje promijeni i to na način da se značajno smanjenje doprinosi socijalne zaštite, reformiše sistem obrazovanja u

cilju povezanosti sa tržištem rada, suzbijanje sive ekonomije i sl.. I u ovome dijelu, navodi se da će sve reforme biti donešene u dogovoru sa MMF-om i Svjetskom bankom. *Reforme socijalne zaštite i penzija;* U ovom dijelu Agende navodi se da sistem socijalne zaštite i penzioni fond također iziskuje reforme u konsultaciji sa Svjetskom bankom i MMF-om. Kako bi osiguranje bilo „postavljeno na čvrste finansijske osnove“ potrebno je, kako se to ističe u Agendi, postići zamrzavanje troškova za privilegovane penzije i izvršiti smanjenje opcija prijevremenog penzionisanja, uvesti razumne sankcije za prijevremeno penzionisanje i bonus za kasnije penzionisanje. *Vladavina prava i dobro upravljanje;* Po pitanju vladavine prava i dobrog upravljanja potrebno je osigurati vladavinu prava koja mora biti usklađena sa borbot protiv korupcije, organizovanog kriminala i terorizma. S tim u vezi najavljen je usvajanje strategije sudskog sistema / plana akcije kako bi se uspostavila efikasna prevencija korupcije i sukoba interesa u pravosuđu, te povećati profesionalizam i integritet putem propisivanja objektivnih kriterija za imenovanje nosilaca pravosudnih funkcija. *Reforme javne uprave;* Kao jedan od ključnih prioriteta za osiguranje fiskalne održivosti i pružanje usluge građanima, prema Agendi, ogleda se u reformi javne uprave. U tom kontekstu navodi se da je potrebno da svi nivoi vlasti u Bosni i Hercegovini izrade nove zakone o državnim službenicima i zaposlenicima i to uz pomoć Svjetske banke i SIGMA-e. S tim u vezi, predviđeno je da Vijeće Ministara BiH, entitetske vlade, vlade kantona i Brčko Distrikta uvedu ograničenja za zapošljavanje u javnoj upravi.

Naizad, krajnji rezultat Agende trebalo je biti rasterećenje realnog sektora, poboljšanje poslovne klime, reforme zdravstva te drugi faktori. Međutim, optimistični ciljevi predvođeni od strane EU, Evropske banke za obnovu i razvoj, Svjetske banke i MMF-a nisu urodili plodom. Važno je naglasiti da se usvajanje ovog dokumenta, kao i u slučaju uspostave tzv. mehanizma koordinacije, odvijalo „iza zatvorenih vrata“, daleko od očiju građanki i građana, što ukazuje na nedemokratske prakse u vidu nametnutih donošenja odluka. Na djelu su novi oblici unutardržavnog donošenja odluka od strane međuvladinih organizacija, uslijed čega države i njihovi predstavnici nerijetko predstavljaju samo „operativni centar“ pri provođenju tih politika. Međutim, važno je to pocrtati, istovremeno globalni politički akteri svojim nedemokratskim mehanizmima i primjenom politike strukturalnog prilagođavanja doprinose egzistenciji nefunkcionalnih vlada. To potkrepljujemo time da je proces nametanja odluka od strane međunarodne zajednice ojačala vanjske političke mehanizme međunarodnog upravljanja, ali je istovremeno oslabila bh. političke institucije, obeshrabrujući sudjelovanje javnosti u političkoj sferi.

Veoma značajna komponenta u faktoru podrške sprovođenja politike strukturalnog prilagođavanja u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini predstavlja međunarodno finansiranje. Pored Reformske agende, čiji smo sadržaj razmotrili, u ovom dijelu istraživanja važno je razumijeti sadržaj i intencije Pisma namjere koje je od strane bh. institucija upućeno MMF-u. Bosna i Hercegovina članica je MMF-a od 14. decembra 1992. godine. Finansijsku podršku od strane MMF-a, Bosna i Hercegovina je dosad ostvarila u pogledu „stand-by“ aranžmana, engl. Extended Fund Facility (EFF) aranžmana i engl. Rapid Financing Instrument (RFI) aranžmana. Prema definiciji MMF-a „stand-by“ aranžman odnosi se na finansijsku pomoć koja se odobrava članicama iz opštih izvora (GRA). Sredstva iz ovog aranžmana se odobravaju u ograničenom iznosu i određenom vremenskom periodu u kojem članica treba da ispoštuje odredbe sporazuma. Kada je u pitanju aranžman EFF - odnosi se na prošireni finansijski aranžman MMF-a i odobrava se zemljama članicama koje su suočene sa poremećajima u platnom bilansu. Ova sredstva se obezbjeđuju pod uslovima koje članica direktno dogovara sa MMF-om u vidu programa reformi koji se uspostavljaju i defenišu na osnovu Pisma namjere i Memoranduma o ekonomskoj i finansijskoj politici članice. Posljednji aranžman koji je Bosna i Hercegovina koristila je RFI i odnosi se na finansijsku pomoć namijenjenu za ublažavanje posljedica pandemije COVID 19. Sve finansijske aranžmane, čiji je Bosna i Hercegovina korisnik, odobrava Izvršni odbor MMF-a i to obično u faznim tranšama. Svakoj transi prethodi pregled od strane misije MMF-a koji se odnosi na provođenje i ostvarenje napretka strukturnih reformi i ispunjavanje uslova. Kako bismo mogli uvidjeli o kojem iznosu sredstava je riječ, izradili smo tabelu na osnovu finansijske pozicije Bosne i Hercegovine u MMF-u. Podaci na osnovu kojih smo uradili tabelu dostupni su na zvaničnoj stranici MMF-a (u dijelu: „Bosnia and Herzegovina: Financial Position in the Fund“). Svi iznosi sredstava u tabeli izraženi su u SDR valuti.

Naziv aranžmana iz kojeg su sredstva odobrena	Odobrena sredstva	Sredstva koja su angažovana	Otplaćeni iznos	Ostatak duga	Datum kada su sredstva odobrena
I “stand-by” aranžman 1998-01	94.420.00 0	94.420.000	94.420.000	0	29. maj 1998.
II „stand-by“ aranžman 2002-04	67.600.00 0	67.600.000	67.600.000	0	2. august 2002.

III „stand-by“ aranžman 2009-12	1.014.600.000	338.200.000	338.200.000	0	8. juli 2009.
IV „stand-by“ aranžman 2012-14	558.030.000	422.750.000	422.750.000	0	26. septembar 2012.
EFF aranžman 2016-19	443.042.000	126.825.000	15.853.125	110.971.875	9. septembar 2016.
RFI aranžman 2020	265.200.000	265.200.000	0	265.200.000	22. april 2020.
UKUPNO	2.442.892.000	1.314.995.000	938.823.125	376.171.875	

Tabela 1: Finansijska pozicija BiH u MMF-u¹⁰

Kao što se može uočiti, Bosna i Hercegovina je koristila četiri „stand-by“ aranžmana, jedan aranžman iz programa proširenog finansiranja (EFF) i iz podrške pomoći koja je namijenjena za ublažavanje posljedica pandemije COVID 19. Prvi korak u pregovorima o aranžmanu Bosna i Hercegovina ostvaruje tako što bh. institucije MMF-u upute Pismo namjere kojim poziva MMF da izvrši pregled te odobri finansijsku pomoć za strukturne reforme koje se navedu u Pismu namjere. Važno je napomenuti da, pored toga što je korisnik sredstava, Bosna i Hercegovina putem tzv. tehničke pomoći konsultuje MMF po pitanju brojnih područja koja se odnose na unutardržavna ekonomска pitanja kao što su osnivanje „... bankarskog nadzornog sistema, razvoja fiskalne strukture u FBiH, reforme poreske uprave, dizajniranje poreza na dodatu vrijednost (PDV), razvoja državne blagajne i poboljšanja upravljanja javnom potrošnjom, kao i za poboljšanje monetarne statistike, statističke baze podataka i mogućnosti angažovanja savjetnika za statistiku.“ (Radaković, 2016: 147)

Analizirajući sadržaj Pisma namjere koje je od srane bh. institucija upućeo MMF-u 30. juna 2016. godine, na samom početku navodi se da: „Bosna i Hercegovina zaostaje za drugim državama u regionu po pitanju približavanja prihoda nivou u naprednim evropskim ekonomijama, sa prosječnim prihodom po glavi stanovnika na nivou nižem od jedne trećine prosječnog prihoda u evropskim ekonomijama, a proces približavanja prihoda je u posljednih nekoliko godina u zastoju. Što je još važnije, stopa nezaposlenosti uporno ostaje na veoma visokom nivou, a posebno zabrinjava visoka stopa nezaposlenosti kod mladih, kao i dugoročna nezaposlenost.“ (Pismo najmre, 30. juni 2016.) Zatim, u Pismu nemjere se

¹⁰ Prema: <http://www.imf.org/external/country/BIH/index.htm>, pristup: 17.03.2022. god.

ukazuje na vanjski i unutrašnji debalans koji su se smanjivali putem fiskalne konsolidacije i strukturalnih reformi koje su ostvarene, zbog čega je Bosna i Hercegovina 2016. godine od Izvršnog odbora MMF-a zatražila novi prošireni aranžman (EFF) u iznosu od 443.042 miliona SDR. Za uzvrat, Bosna i Hercegovina će sprovesti političke i ekonomske reforme. S tim u vezi usvojena je Reformska agenda o kojoj smo ranije govorili: „Zajedno i u saradnji sa međunarodnom zajednicom, usvojili smo sveobuhvatnu Reformsku agendu i pripremili akcione planove za provedbu Reformske agende. Reformska agenda definira glavne planove Vijeća ministara BiH i vlada entiteta u pogledu socioekonomskih reformi u narednim godinama.“ (Pismo najmere, 30. juli 2016.) Na osnovu analize „Reformske agende“ za Bosnu i Hercegovinu te sadržaja i intencija „Pisma namjere MMF-u“ jasno možemo potvrditi da je, kako to i prof. Fejzić uočava, „... moderna politička egzistencija države Bosne i Hercegovine uslovljena različitim prijetnjama i izazovima koji limitiraju njene mogućnosti i namjere u sferi praktične politike. Ti ograničavajući politički procesi i finalizirana rješenja nerijetko se nameću s političke distance, iako se, uzmimo, njihovi efekti osjećaju isključivo u sferi unutrašnje politike, zbog čega se stvara dojam da imaju unutarbosanski karakter. Apostrofirane posljedice su, u pravilu, rezultat globalne međuzavisnosti i transnacionalnog policentrizma u sferi političkog odlučivanja što je, recimo, trajno izmijenilo i preoblikovalo politički proces u demokratskim državama.“ (Fejzić, 2018: 1) To je naročito intenzivirano kod slabih država, država koje imaju ograničene institucionalne kapacitete ili država koje se još uvijek nalaze u fazi tranzicije, kao što je to slučaj sa Bosnom i Hercegovinom. Negativne posljedice ogledaju se i u tome da je Bosna i Hercegovina država ovisna o volji transnacionalnih kreditora kao što je MMF i Svjetska banka, što ima negativan uticaj na društveno - ekonomsku stabilnost države. Prof. Živković navodi kako bi bez sredstava koje Bosna i Hercegovina dobija od strane MMF-a „... na svim razinama bila u značajnim fiskalnim problemima, obzirom da vlastitim prikupljenim sredstvima ne može servisirati svoje potrebe, dok kreditnog potencijala za međunarodna tržišta kapitala kako je već rečeno nema. U najkraćem, bez međunarodne ekonomske pomoći Bosna i Hercegovina nije održiva ekonomska cjelina.“ (Živković, 2022: Prilog 2) Osim toga, u okviru Pisma namjere koje su bh. institucije uputile MMF-u, navodi se da će biti ponovo započet proces privatizacije u FBiH, te da je izvršena klasifikacija preduzeća u državnom vlasništvu i javnih preduzeća - na ona koja su strateška, ona koja zahtijevaju manje ili značajnije mjere restrukturiranja, i preduzeća u kojima vlada posjeduje manjinske udjele. Zatim, navodi se da će do kraja jula 2016. godine biti izvršena prodaja manjinskog udjela u preduzećima Bosnalijek i Sarajevo osiguranja. Iako ćemo o posljedicama strukturalnog prilagođavanja, što uključuje i proces

privatizacije, nešto više govoriti u narednom poglavlju, neophodno je i u ovom dijelu istaći da ovi procesi nisu donijeli pozitivne ekonomske trendove u Bosni i Hercegovini. Naprotiv, procesom privatizacije mnoge uspješne državne firme su ugašene, čime je došlo i do povećanja nezaposlenosti. Unatoč tome, bh. političke institucije kao dio reformskih procesa, koji su na državnom nivou usvojeni na prijedlog i insistiranje međunarodnih političkih aktera, u okviru Pisma namjere, dalje se obavezuju na provođenje postupka privatizacije - „... operativnog i finansijskog restrukturiranja preduzeća Fabrika duhana Sarajevo i Aluminij Mostar s ciljem okončanja njihove prodaje do kraja marta 2017. godine. Druga preduzeća, kao su Energoinvest i Energopetrol, zahtijevat će sveobuhvatnije mjere restrukturiranja prije njihove potpune sanacije i prodaje do kraja decembra 2017. godine.“ (Pismo najmere, 30. juli 2016.) I zaista, finansijsko i operativno strukturiranje, koje je u Fabrici duhana Sarajevo započeto time što je Vlada FBiH prodala svoj udio, rezultiralo je likvidacijom nekadašnjeg giganta osnovanog 1880. godine i koje je nekad zapošljavalо čak 3.000 radnika. Unatoč tome, Pismom namjere bh. vlasti se i dalje obavezuju da će pristupiti „... rješavanju statusa preostalih preduzeća u državnom vlasništvu i javnih preduzeća, bilo putem restrukturiranja i eventualne privatizacije održivih preduzeća, ili stečaja / likvidacije onih preduzeća koja se ocijene kao neodrživa.“ (Pismo najmere, 30. juli 2016.) Međutim, važno je napomenuti da su upravo strukturalne prilagodbe na kojima su međunarodni politički akteri institirali, a unutardržavni zvaničnici sprovodili u djelo, dovele do toga da određene firme postanu neodržive. O samom postupku privatizacije u kontekstu političkih aspekata, razgovarali smo sa prof. Zgodićem koji ističe da se cijeli proces privatizacije u Bosni i Hercegovini zasniva na nezakonitom i nasilnom prisvajanju društvenog vlasništva: „Dogodila se privatizacija kao uništenje partijskog vlasništva i to je pod direktnim uplivima etnopartitokratije. Rezultat je takve privatizacije milenijska prevara i pljačka te destrukcija društvenog bogatstva koje je bilo olijeno velikim privrednim korporacijama poput brojnih naših svjetskih poznatih firmi i kompanija. Ostat će zagonetno zašto je etnopartitokratska vlast morala uništiti društveno vlasništvo i deindustrializirati zemlju da bi stvorila prostor za razmah novih, sitnih neobrazovnih i pohlepnih kapitalista.“ (Zgodić, 2022: Prilog 1) Unatoč tome, u okviru intencija bh. institucija, u Pismu namjere se navodi da će Vlada FBiH u konsultacijama sa Grupom Svjetske banke ili EBRD-om, završiti finansijsku i operativnu temeljitu procjenu vrijednosti za preduzeća BH Telecom i HT Mostar te naći modalitete kojima će unaprijediti upravljanje te razmotriti prodaju dionica. Osim toga, navodi se da će vlade entiteta, uz pomoć Svjetske banke, usvojiti planove restrukturiranja željeznica u RS i FBiH, a Vlada FBiH tokom 2017. godine usvojiti će i plan restrukturiranja javnih preduzeća u sektoru električne energije i

plina i rudnika uglja. (Pismo namjere, 30. juli 2016.) Ono što je također veoma značajno jeste da su Pismom namjere predočene ekonomske politike za period 2016 - 2019. godine koje se odnose na: Intenziviranje reformi kako bi se unaprijedilo poslovno okruženje i privukle strane investicije; nastavak procesa fiskalne konsolidacije u cilju smanjenja javnog duga uz smanjenje veličine vlade i unapređenje kvaliteta vladine potrošnje i očuvanje stabilnosti finansijskog sektora i oživljavanje kreditne aktivnosti banaka.

Kao što smo to ranije napomenuli, Bosna i Hercegovina je država koja je ovisna o kreditiranju od strane MMF-a i Svjetske banke, što je dovodi do toga da spada u red zemalja koje nisu samoodržive. U takvim okolnostima kreditori nastoje minimizirati ulogu države, za što možemo reći da im polazi pod rukom, naročito ako uzmemo u obzir da se gotovo svi zakoni koji se tiču unutardržavnih pitanja donose u konsultaciji sa MMF-om i Svjetskom bankom, kao mjere politika strukturalnog prilagođavanja ili reformskih procesa. Prof. Fejzić će tako istaći da „... kroz prošireni sporazum o finansiranju sa MMF-om, recimo, državna i entitetske vlade u Bosni i Hercegovini prihvatile su neokolonijalistički obrazac ekonomske politike zasnovan na implementaciji politike strukturalnog prilagođavanja u javnom sektoru koja detronizira i umanjuje regulacijsku moć države u ekonomskim poslovima, dok, naprimjer, s druge strane, rezultira nepromišljenom privatizacijom još perspektivnih državnih kompanija - koje se opisuju i otpisuju kao neperspektivne firme i tako pripremaju za nepovoljnu privatizaciju - te neadekvatnim koncesijskim ugovorima u eksploataciji prirodnih resursa i energetskog potencijala.“ (Fejzić, 2018: 18) Jedan od glavnih pokazatelja o razvoju države i ekonomskog prosperiteta ogleda se u izvozu robe i usluga, međutim, posredstvom primjene politika strukturalnog prilagođavanja i tržišnog fundamentalizma finansijske institucije kao što je MMF, Parlament FBiH usvojio je novi Zakon o porezu na dobit koji je izrađen uz pomoć MMF-a. Ono što je sporno jeste da su ovim zakonom kinute olakšice za izvoznike, a povećavani poticaji za strane investicije. Prethodnom analizom predmetnih dokumenata, uvidjeli smo kako primjenom politike strukturalnog prilagođavanja, reformskim i tranzicijskim procesima, dolazi do transformacije datog društva. Činjenica da je svjetom preovladala neoliberalna globalizacija sa sobom je donijelo i nove mehanizme upravljanja, uslijed čega međunarodni politički akteri diktiraju svoj režim i pravce razvoja društva. Kao što to možemo vidjeti, države su sve manje dominantne zbog čega državni interesi sve manje određuju i utiču na vanjsku politiku. S tim u vezi Cooper će navesti da dekonstrukcija moderne države još nije dovršena, ali se ubrzano nastavlja. (Cooper, 2009) Politika strukturalnog prilagođavanja predstavljaju mjere politika koje ne dolaze iz unutardržavnih potreba za reformama, nego su te politike nametnute od strane vanjskih faktora - zapadnih razvijenih

država. Međutim, koncepti koji su usvojeni i još uvijek su u fazi primjene, nisu doveli do pozitivnih društveno-ekonomskih i političkih promjena u Bosni i Hercegovini, nego su - nапротив - uz primjenu nelegitimnih i nedemokratskih metoda i praksi, doprinijeli političkoj složenosti države Bosne i Hercegovine, dezorjentiranosti bh. političkih elita, uzrokovali neefikasnost institucija i doveli do ekonomske ovisnosti. Zbog toga je neophodno Bosnu i Hercegovinu promatrati s aspekta buđanja svijesti i pozivanja na odgovornost, kako od strane unutrašnjeg, tako i od strane vanjskog faktora. Unutrašnjeg zbog nepostizanja temeljnog konsenzusa o funkcionalnoj i demokratskoj državi, a vanjskog zbog svoje imperativne, diktatorske politike koja ne daje prostora za analizu sadržaja politka na kojima insistira. Upravo zbog toga, kako je i samo polazište generalne hipoteze ovog rada, možemo zaključiti da Bosna i Hercegovina na taj način gubi dio svoje političke i ekonomske suverenosti, što je naročito vidljivo prilikom donošenja odluka. Na taj način u cijelosti se dovodi u pitanje demokratski proces kao legitimacijski temelj političkog odlučivanja.

5. Posljedice provođenja politike strukturalnog prilagodavanja u Bosni i Hercegovini

Započevši svoje izlaganje o učincima neoliberalizma i na njemu utemeljene globalizacije u prvim desetljećima XXI stoljeća, Slavo Kukić, u svom djelu „Sumrak kapitalizma“ navodi slikovit primjer kada je južnokorejski poljoprivrednik Lee Kyung Hae, za vrijeme trajanja koferencije WTO-a 2003. godine, počinio samoubisvo: „Na samoubistvo pred TV kamerama

Lee se, zbog odluke vlade Južne Koreje da smanji subvencije tamošnjim farmerima, odlučio ispred kordona policije koja je osiguravala konferenciju, sudjelujući u prosvjedu poljoprivrednika iz cijelog svijeta i noseći ploču s natpisom 'WTO ubija poljoprivrednike'. U pisanoj poruci je pojasnio kako je njegovo samoubistvo upozorenje svijetu da su 'sva ljudska bića ugrožena situacijom u kojoj nekontrolisane višenacionalne kompanije i mali broj dužnosnika članica WTO provode nepoželjnu, nedemokratsku, nehumanu globalizaciju' (prema Oršulić, 2017).“ (Kukić, 2021: 183) U okviru izvještaja „Svjetski ekonomski izgledi“ 1997. godine, MMF priznaje kako veliki dio svijeta u razvoju još uvijek nije osjetio prednosti neoliberalnog globalizma te da su mnoge zemlje i dalje na gubitku. Danas, 25 godina nakon navoda iz navedenog izvještaja, stanje se nije mnogo promijenilo. To ćemo najbolje uočiti analizirajući društveno - ekonomске implikacije „neoliberalnih reformi“, kao i političke konsekvene implementacije „strukturalnih reformi“. Napomenut ćemo da politiku strukturalnog prilagođavanja promatramo kao neoliberalnu strategiju čiji je krajnji cilj liberalizacija tržišta, deregulacija ekonomije i privatizacija državnih preduzeća. Međutim, kao što ćemo to vidjeti na primjeru Bosne i Hercegovine, riječ je o procesima koji ukazuje na krajnje teorijske i praktične protivurječnosti.

5.1. Društveno - ekonomске implikacije „neoliberalnih reformi“

Uz proces neoliberalne globalizacije svjetske privrede te djelovanja međunarodnih finansijskih institucija, neoliberalni koncept ekonomije postao je dominantan, primjenjujući se u brojnim zemljama u svijetu, među kojima je i Bosna i Hercegovina. Prihvatanje neoliberalnog političkog koncepta i prelazak na tržišni kapitalizam, što podrazumijeva liberalizaciju ekonomskih tokova, sistemsko smanjivanje državnih autoriteta, posebno u

oblasti ekonomije, potom privatizaciju i uopšteno deregulaciju, na prostorima zapadnog Balkana započeto je 1990-ih godina. Prelazak sa socijalizma na kapitalizam te ulazak u političko-ekonomsku tranziciju pred kraj XX stoljeća u Bosni i Hercegovini ubrzao je tenzije, što je ovu zemlju dovelo do novih konflikata i ratnih razaranja. I kako će to Hodžić navesti, „... postojeći nacionalizmi, kao temeljni sadržaji ideologičkih identiteta koji se povezuju sa različitim historijskim naracijama, ‘prirodnim pravima’ i religijama, osjetili su, dakle, proces reformi na prijelomu 80-ih i 90-ih godina.” (Hodžić, 2004: 139) Nakon završetka rata i potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, proces bosanskohercegovačkih reformi je nastavljen, ali to i dalje nije doprinijelo političkoj i ekonomskoj stabilnosti. Suprotno optimizmu koji su globalni politički akteri obećavali, reforme koje su uslijedile imale su odlike determinirajuće neoliberalne ekonomije i etnonacionalno razgraničenje u morbidnoj formi 'jednistva kao iluzije'. (Hodžić, 2004) Dakle, cjelokupna postkomunistička nacionalna rekonstrukcija Bosne i Hercegovine 90-ih godina i u periodu koji je uslijedio nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, bila je zasnovana na etnonacionalnom principu, što se u startu kosilo i sa ekonomskim slobodama koje je i sam Hayek zagovarao: „U ovakvim uvjetima uveliko je narušen Hayekov princip ekonomске slobode kao mogućnosti - nesputanog djelovanja pojedinca, odsustvo državne prinude i prisile, odsustvo ograničavanja izbora i djelovanja u proizvodnji i potrošnji dobara i usluga, i slobode kao djelovanje u okviru zakona.” (Hodžić, 2004: 139) Ono što treba imati u vidu je da sam Dejtonski mirovni sporazum karakterizira razjedinjenu političku vlast države Bosne i Hercegovine, samim tim i nejedinstven ekonomski ambijent te otežan tok kapitala, što se negativno odražava na brojne ekonomске aspekte među kojima je i makroekonomsko upravljanje. Jedna ovakva unaprijed uočena ograničenja u okviru samog sistema organizacije države negativno se odražavaju i na uspostavljanje jedinstvenog ekonomskog sistema, ali i na ograničenja prilikom adekvatne primjene politike strukturalnog prilagođavanja. Koncept privrednog i ekonomskog razvoja koji mora pratiti Dejtonski mirovni sporazum i instrukcije međunarodne zajednice uz nedostatak kapitala, nailaze na velike izazove na poljima socio-ekonomskog prosperiteta države. Bosna i Hercegovina još uvijek se nalazi u fazi implementacije neoliberalnih reformi, što ukazuje da ovaj proces nije u cijelosti sproveden. Uz podršku međunarodnih finansijskih institucija i procesa globalizacije, zemlje zapadnog Balkana sprovele su ključne sistemske reforme prihvatanjem neoliberalnog koncepta. Nakon toga uslijedila je politika strukturalnog prilagođavanja države, dok određeni procesi još uvijek traju. Uz puni nadzor i mentorstvo moćnih transnacionalnih finansijskih organizacija, prvenstveno Svjetske banke, MMF-a i Svjetske trgovinske organizacije, Bosna i Hercegovina

se i dalje nalazi u fazi implementacije politike strukturalnog prilagođavanja. Analizom primjene neoliberalnog političkog koncepta u Bosni i Hercegovini i reformi koje su tim povodom realizovane, potrebno je utvrditi društveno - ekonomske implikacije te da li su te reforme doprinijele uspostavljanju društveno-ekonomske stabilnosti u državi? Prilagođavanje ekonomskog sistema uz mentorstvo međunarodnih finansijskih organizacija imala je ograničene rezultate. Ono što navodi Spahić jeste da se prilikom prilagođavanja ekonomskog sistema „... zanemarila činjenica da je upravo ovaj sistem društvena baza, te da njegova transformacija oblikuje cijelo društvo. Posljedice i limitirani rezultati ovakvog pristupa prepoznati su od naučne zajednice (Kasumović i Hadžialić 2016; Mandić 2016; Perić i Marić 2014; Alshyab 2013; Bukvić 2011; Drašković 2009; Hölscher 2009; Griffith 2006; Haynes i Husan 2002), ali i samih institucija (Stiglitz 2011; Birdsall, De la Torre i Valencia Caicedo 2010; Williamson 2003; Moises 1999; Burki i Perry 1998) koje su predvodile ove reforme.“ (Spahić, 2018: 252) Zapravo, reforme koje su se sprovodile pod djelovanjem međunarodnih institucija, u pogledu tržišne ekonomije, kako će to Fejzić navesti, posmatrane su kao prilika za smanjenje budžetskih deficitima, a ne kao uređenje sistema davanja jednakih prilika građanima postsocijalističkih zemalja, među kojima je i Bosna i Hercegovina. To se recimo može uočiti na podacima izdataka u zdravstvu, ali i na privatizaciji penzionog sektora „... kojom se rizik prebacio na penzionere, te umanjenju radničkih prava u praksi iako je stepen zaštite na papiru u prosjeku ostalih članica Unije.“ (Fejzić, Sadiković, Turčalo, 2017: 72) Na veoma ograničene rezultate neoliberalnih reformi ukazuju i podaci koje iznose Veselica i Vojinić. Naime, prema njihovim izračunima, pozitivne stope indeksa za period praćenja od 1989. do 2000. godine, imale su svega četiri zemlje u tranziciji i to Poljska, Slovenija, Mađarska i Slovačka, dok su sve ostale bilježile pad BDP-a. Pozitivan efekat u drugoj polovini XX stoljeća za zemlje u tranziciji imao je proces pridruživanja u EU. Međutim, to se odnosilo isključivo na zemlje koje su EU pristupile početkom ovog stoljeća. Kukić uočava kako se „... nedugo nakon punopravnog članstva u euroatlantskim asocijacijama, EU i NATO alijansi, u zemljama bivše 'socijalističke zajednice' počinje osjećati trend svojevrsne zasićenosti i Europom i potrebom pripadanja velikoj obitelji evropskih naroda.“ (Kukić, 2021: 97) Za većinu stanovništva u zemljama u razvoju, među kojima je i Bosna i Hercegovina, kvalitet života zna da bude na veoma niskom nivou: „Taj nizak nivo života manifestira se i kvantitativno i kvalitativno u vidu niskih prihoda (siromaštva), neadekvatnog stana, slabog zdravlja, ograničenog obrazovanja, visoke stope smrtnosti djece, niskih životnih i radnih očekivanja te mnogim slučajevima osjećanja slabosti i beznadežnosti.“ (Todaro i Smith, 2000: 47) Michael P. Todaro i Stephen C. Smith u djelu „Ekonomski razvoj“, zemlje u razvoju

svrstali su u šest širokih kategorija i to: Nizak nivo života karakteriziran niskim prihodom, nejednakosću, slabim zdravljem i neadekvatnim obrazovanjem; Nizak nivo produktivnosti; Visoke stope rasta stanovništva i teret ovisnosti; Znatna ovisnost o poljoprivrednoj proizvodnji i izvozu primarnih proizvoda; Prevlast nesavršenih tržišta i ograničene informacije i dominaciju, ovisnost i osjetljivost u domenu međunarodnih odnosa. (Todaro i Smith, 2000) Obzirom da je u ovom dijelu važno da rezimiramo posljedice neoliberalnih reformi s društveno-ekonomskog aspekta, neophodno je da razumijemo odnos između države i ekonomskog sistema. Naime, u periodu XVI i XIX stoljeća država je bila ta koja je bila angažirana kao vlasnik i poduzetnik raznih kompanija, ali i kao neko ko utiče na povećanje materijalnog bogatstva, isto organizira i omogućava proizvodne kapacitete datog društva. Međutim, savremene ekonomske aktivnosti države, kako to navode Repak, Kurtović, Hodžić i Čolaković, ukazuju na stvaranje i nametanje primjene pravila, promjenu pravila i učešće kao ekonomskog aktera. Država kao ekonomski akter ima ulogu proizvođača, mikroekonomskog regulatora, distributera i makroekonomskog regulatora: „U ulozi proizvođača, država zapošljava ljude u zdravstvu, školstvu, pošti, policiji, vojsci i vatrogasnim službama. Kao mikroekonomski regulator, država utiče na ono što će privatna preduzeća proizvoditi, na način koji će se dobra i usluge proizvoditi i na mjesto gdje će se proizvoditi. Kao distributer, država utiče na raspodjelu dohotka među pojedincima i grupama. Kao makroekonomski regulator, država koristi različite metode kojima utiče na poslovni ciklus i kontrolira nestabilnost cijena, profite i zaposlenost koji proizilaze iz njegova naizmjeničnog ritma ekspanzije i recesije. Za sve ove uloge, državi stoji na raspolaganju osnovni instrumenti državne politike: državni rashodi, porezi, propisi ili nadzor nad odvijanjem ekonomskih aktivnosti u preduzećima u državnom vlasništvu.“ (Repak, Kurtović, Hodžić i Čolaković, 2017: 132) Međutim, jedna ovakva koncepcija i odnosa između ekonomije i države u potpunosti je promijenjena i to tako što je u periodu između dva svjetska rata napuštena uloga država u pogledu „čuvara sistema“. Postoji niz faktora koji su uticali na promjenu ekonomskog sistema, naročito u kontekstu globalizacije svjetske privrede, što se kasnije odrazilo i na same države. U tom kontekstu izdvojiti ćemo slijedeće: „ 1) Stvaranje međunarodnih finansijskih i trgovinskih institucija 1944., kao što su GATT, Svjetska banka, Međunarodni monetarni fond, koji su bitno uticali na razvoj svjetske trgovine i finansiranje zemalja u razvoju; 2) Razvoj svjetske trgovine u cijelom XX stoljeću, naročito poslije 1950-ih; 3) Stvaranje multinacionalnih korporacija koje su po svojoj ekonomskoj snazi snažnije i bogatije od privreda mnogih zemalja u svijetu; 4) Razvoj svjetskih tržišta kapitala, naročito tržišta finansijskih kapitala; 5) Stvaranje regionalnih trgovačkih blokova u svijetu, naročito: stvaranje Evropske zajednice 1958. godine i njeno

prerastanje u EU, stvaranje Sjevernoameričke zone slobodne trgovine (NAFTA) 1992., stvaranje regionalne trgovinske zajednice srednje Azije i Pacifika (ASEAN) 1990.“ (Repak, Kurtović, Hodžić i Čolaković, 2017: 169) Zatim, sam početak 1990-ih godina - loše stanje u privredi i socijalne napetosti, dovele su do kompletne transformacije društvenog sistema. Zamjena socijalizma kapitalističkim društvenim ustrojstvom označena je kao tranzicija. Osnovna polazište tranzicije ogledala su se u demokratskom ustrojstvu, privatnom vlasništvu, slobodnom tržištu te u novom načinu izlaganja svjetskom tržištu u pogledu otvorenih pristupa ekonomiji. Nakon što je Bosna i Hercegovina započela proces transformacije iz socijalističke u tržišnu ili kapitalističku privredu, uslijedilo je postepeno napuštanje ekonomskog sistema koje je bilo zasnovano na državnoj svojini i centralističkim sistemom upravljanja privredom. Došlo je do prihvatanja tržišnog ekonomskog sistema sa privatim vlasništvom i tržištem kao osnovnim sistemom za ekonomsku koordinaciju. Prvobitno je u Bosni i Hercegovini primijenjen tzv. standardni paket reformi, koji se manje-više zasnivao na istom principu svih bivših socijalističkih zemalja. Taj paket reformi izrađen je od strane MMF-a i Svjetske banke na principima neoliberlane ideologije. Shodno tome, te reforme uključivale su institucionalne reforme, makroekonomsku liberalizaciju, makroekonomsku stabilizaciju, privatizaciju i prestrukturiranje. Kada su u pitanju *reforme institucionalnog sistema*, isti se odnosi na promjenu etičkih propisa i zakonske regulative o pravima i ekonomskim vrijednostima države. Te promjene započinju sa implementacijom novih sistema društvenih vrijednosti gdje je dominantna privatna svojina u okviru nacionalne privrede. Zatim, reforme su se odnosile i na regulaciju funkcioniranja i organizaciju preduzeća, finansijskih tržišta, poreskog i računovodstvenog sistema te bankarstva. Uspostavljanje *makroekonomске stabilizacije* označilo je početak reformi socijalističke privrede i smatra se strateškim preduslovom za dalje reforme. Makroekonomski stabilizacija, zapravo, rješava pitanje inflacije te uvodi čitav niz monetarnofinansijskih mjera i to budžetska ograničenja, konvertibilnost valuta, restriktivnu monetarnu politiku te finansijsku disciplinu. Ova vrsta reformi u Bosni i Hercegovini se izvodi „... šokterapijskim mjerama otkalanjanja fiskalnog deficitia i uspostavljanja kontrole novčane mase i u principu počiva na: suzbijanju inflacije, eliminiranju budžetskih deficitia i konkurentskej i uravnoteženoj politici tečaja. Tranzicioni sadržaj ekonomski liberalizacije pokriva 'oslobađanje tržišta', i sprovodi se mjerama kao što su: deregulacije cijena, konvertibilnost (obično rješavana devalvacijom) i izlaganje domaće privrede 'pozitivnim utjecajima svjetskog tržišta'. Ovim dijelovima paketa se, nerijetko, pridaje ključna uloga u tranzicijskom paketu uopće. Za njih se, od nekoliko autora, tvrdi da čine: deregulacija cijena - 'jedini najvažniji korak' ekonomski transformacije, jer uvodi mehanizam cijena kao supstitut

socijalističkom planiranju ravnoteže ponude i tražnje, što je neosporno vrlo bitan faktor prelaska na tržišnu provredu, a vanjskotrgovinsko otvaranje - 'jedan od najvažnijih impulsa za ekonomski rast i razvoj', jer nameće cjenovnu disciplinu domaćim preduzećima i iznuđava njihovo intenzivno prestrukturiranje.“ (Repak, Kurtović, Hodžić i Čolaković, 2017: 173) Osvrćući na implementaciju politike strukturalnog prilagođavanja u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini na poljima makroekonomске stabilnosti i upošteno ekonomski razvoj države, prof. Živković će navesti sljedeće: „Bosna i Hercegovina posjeduje makroekonomsku stabilnost, ponajprije zahvaljujući vrlo rigorozno i rigidno uspostavljenom finansijskom sustavu u kojem su ponajprije banke, ali i osiguranja u rukama inozemnih vlasnika, i nepostojanju suvereniteta u području monetarne politike. I jedno i drugo je razumljivo obzirom da je prije dolaska stranaca u vlasništvo banaka finansijski sustav potpuno kolabirao i kahirao ponajprije zbog insiderskih interesa povezanih sa poslovanjem brojnih poslovnih klijenata. Stoga su nam kao ekonomskoj cjelini oduzeti suverenitet i u finansijskim institucijama i u monetarnoj politici. Onaj u finansijskim institucijama ogleda se u notornoj činjenici kako upravljači bankama u BiH imaju diskreciju do nekoliko milijuna KM plasmana, dok se depoziti mjere u milijardama, a sve ostale odluke o plasmanu idu na verifikaciju kod vlasnika u Italiju, Austriju itd.. S druge strane, sustav valutnog odbora potpuno nam je odrezao bilo kakvu mogućnost aktivne monetarne politke koja bi se vodila kriterijima zaposlenosti i inflacije kako je to kod drugih država. Iz ponajviše ovih razlog imamo makroekonomsku stabilnost, ali uz visoku nezaposlenost, nisku produktivnost, male stope raste u usporedbi s onim što nam treba. Rječju stabilni smo i na respiratoru.“ (Živković, 2022: Prilog 2) Ono što profesor Fejzić uočava jeste ekonomski fundamentalizam koji se javlja u vremenu neoliberalne globalizacije. Ekonomski fundamentalizam javlja se u liku tržišnog fundamentalizma, koji je „... zasnovan na nekritičkom sakraliziranju logike slobodnog tržišta i neregulirane ekonomске djelatnosti protagonista krupnog biznisa i kapitala. Takva politika prethodno je deskribirana kao neokolonijalistička praksa, zato što preferira reformsku politiku - u javnom sektoru države Bosne i Hercegovine - što reducira regulacijsku moć državne vlasti u ekonomiji i vodi u nepomišljenu privatizaciju državnih firmi - u oblasti, naprimjer, duhanske industrije, telekomunikacija, energetskog sektora, saobraćaja i osiguravajućih društava - koje preuzimaju velike multinacionalne korporacije.“ (Fejzić, 2018: 13) Te politike serviraju se u vidu imperativne politike i političkog diktata te se upravo zbog toga može promatrati u vidu fundamentalističkog karaktera. I iako praksa ukazuje na negativne implikacije neoliberalne politike, državne vlasti u Bosni i Hercegovini stvaraju iluzorne vizije o nepogrješivosti slobodnog tržišta i tržišne ekonomije. Precizirajući, Fejzić će dalje navesti:

„Države u ovakvim aranžmanima gube ekonomsku suverenost, perspektivne državne kompanije i prirodne resurse, što se negativno odražava na njihovu sveukupnu ekonomsku moć, konkurentnost i perspektivu te, uz to, u tranzicijskim državama takav pristup, uzmimo, obično destruira domaću proizvodnju i njen proizvodni potencijal. Štaviše, komparativna iskustva drugih država pokazuju da ovaj oblik fundamentalističke politike nerijetko stvara u državama socijalni haos, ekonomsku besperspektivnost i siromaštvo - takvi trendovi su već prisutni u Bosni i Hercegovini - što u konačnici može snažno destabilizirati države i izazvati različite oblike vanrednih stanja i protesta protiv vlasti.“ (Fejzić, 2018: 13) Ubjedljivo najkarakterističniji dio standardnog tranzicionog paketa ili implementacije politika strukturalnog prilagođavanja, odnosi se na *privatizaciju*. Repak, Kurtović, Hodžić i Čolaković navode da je riječ o najkontroverznijem dijelu paketa koji podrazumijeva „... drastičnu izmjenu vlasničke strukture u korist privatne svojine i napuštanje, ne samo državne svojine, nego i državnih regulacija koje ograničavaju individualna prava korištenja kapitalnih sredstava.“ (Repak, Kurtović, Hodžić i Čolaković, 2017: 173) Primarni politički ciljevi koji se postižu privatizacijom odnose se na smanjivanje moći države, socijalni ciljevi na podjelu dionica stanovništvu, odnosno uključivanje stanovništva u proces tranzicije privrede, dok se ekonomski ciljevi odnose na racionalizaciju privređivanja i jačanje konkurenčije. Kada je u pitanju provođenje privatizacije, ista se obično provodi uz pomoć „šok-terapiskog“ i „gradualističkog“ modela. U većini postsocijalističkih zemalja, primjenjuje se „šok terapija“ koja zagovara promjenu vlasničkih prava i odnosa s ciljem da se u kratkom vremenskom roku stvore uslovi da se u preduzećima upravlja po uzoru na savremene zapadne kompanije. Međutim, „šok-terapija“ je, kao što smo to i ranije mogli uočiti, jedan od najviše kritikovanih modela, zbog toga što se često navodi da je proizvela transformacionu recesiju. Osim toga, Fejzić, Sadiković i Turčalo će navesti: “Postsocijalističke zemlje su u svome tranzicijskom kretanju pokazale najprije da šok terapija ne predstavlja adekvatan pristup u procesu reformi, budući da dovodi u pitanje najbitniji element u preuređenju ili izgradnji novog uređenja države, a to je socijalna kohezija. Istovremeno se tranzicija bazirana na ad hoc rješenjima ili posuđenim modelima (čileanski model reforme penzionog sektora koji je afirmirala Svjetska banka) pokazala neadekvatnom za održavanje postojećih sistema socijalne sigurnosti i vodila je gubitku povjerenja građana u te sisteme.” (Fejzić, Sadiković, Turčalo, 2017: 73) Privatizacijska praksa u Bosni i Hercegovini karakteriše „dopunjavanje osnovnih sa dopunskim metodama, od kojih su ove potonje: likvidacija preduzeća i prodaja ili unajmljivanje dijelova njegove imovine, iznajmljivanje preduzeća, prodaja imovine po stečaju, konverzija duga u ulog, fragmentacija velikih preduzeća i prodaja u dijelovima,

dokapitalizacija (primjer Poljske, Hrvatske, Makedonije, Srbije, BiH).“ (Repak, Kurtović, Hodžić i Čolaković, 2017: 175) Također, i prof. Živković u sklopu našeg istraživanja, veoma kritički se odnosi prema procesu privatizacije koji je proveden u Bosni i Hercegovini. Shodno tome, navodi kako se cijeli proces odvijao potpuno pogrešno: “Naime, u postupku prodaje firmi inzistiralo se na tzv. zadržavanju radnika od strane kupaca iako je i laicima bilo jasno kako su većina kompanija u bivšem sustavu bile kadrovski prekapacitirane i kao takve troškovno neodržive. Na taj način se pokušalo transformirati vlasništvo, ali uz zadržavanje socijalne sigurnosti za uposlene. Obzirom da se troškovi nisu mogli rezati kroz otpuštanje, te na taj način ostvariti efikasnost i održivost akviziranih firmi, novim vlasnicima je ostalo isključivo skidanje imovine 'stripping assets', kako bi vratili uloženo i to u situacijama u kojima je to ulaganje doista i bilo stvarno, a ne putem tzv. certifikata. Nakon skidanja onoga što vrijedi, a to su najčešće od imovine bile nekretnine, firme bi bile jednostavno prepustene samima sebi, odnosno propasti.“ (Živković, 2022: Prilog 2) Jedan posve slikovit primjer provođenja postupka privatizacije u Bosni i Hercegovini, predočit ćemo na primjeru preduzeća „Krivaja“ iz Zavidovića. Riječ je o fabrici koja je od sedamdesetih do osamdesetih godina zapošljavala i do 15 hiljada radnika. Preduzeće koje se bavilo preradom drveta, transportom i ugostiteljstvom te imala poslovnice širom svijeta, procesom privatizacije dovedena je do svega nekoliko stotina zaposlenih. Međutim, to nije bio jedini ishod ili posljedica provođenja privatizacije kao politike strukturalnog prilagođavanja iz društveno-ekonomskog perspektive. Na ovom primjeru, ali i na mnogim drugim primjerima u Bosni i Hercegovini - po istom principu, za bh. političke aktere, privatizacija je bila samo povod i prilika više za političke malverzacije ili zloupotrebe koje su uslijedile zarad lične koristi i bogaćenja pojedinaca koji su bili blisku vladajućem režimu. Kao što ćemo vidjeti, mjere politika strukturalnog prilagođavanja, nisu doprinijele izgradnji pravednijeg društva, niti ekonomskog napretka ili racionalnije kontrole nad kapitalizmom. Tako je sam proces privatizacije otvorio prostor za rasprodaju Krivaje. Na nepravilnosti su ukazivali sami uposlenici poslovnice Krivaje u SAD-u; Grube procjene govore da je u prvim poratnim godinama, lažnim fakturama iz Krivajinih poslovnica u inostranstvu uzrokovao manjak od oko 10 miliona američkih dolara. Zatim, uslijedila je prodaja imovine u vlasništvu Krivaje. Tako se npr. drastičan primjer nepromišljene prodaje odnosi na prodaju zemljišta u Herceg Novom na samoj obali mora površine od 47 hiljada metara kvadratnih. Iako je Krivajina komisija procijenila da zemljište vrijedi 1,5 milion eura, određena je početna cijena od pola miliona. Zemljište koje je tada bilo u državnom vlasništvu, prodato je privatnom licu koje je bilo blisko bh. vlastima, za cijenu od pola miliona, da bi nakon toga to isto zemljište bilo preprodato za

18 miliona eura. Nakon što je prodata imovina firme, uslijedila je i prodaja samog državnog preduzeća od strane federalne vlade privatnim licima gdje je udio privatnog vlasništva dogovoren na 70 posto, u odnosu na državno vlasništvo od 30 posto. Vjerodostojnost ovih informacija sadržana je u dokumentarnom serijalu o raspadu industrije u Bosni i Hercegovini koji je 2016. godine emitovala Al Jazeera Balkans. Jusuf Čahtarević, bivši direktor Krivaje, govoreći o procesu privatizacije ovog preduzeća će navesti: „Glavni cilj je sve vrijeme bio, čini mi se, da se ona privatizira u nečiju korist - ne u korist radnika.“¹¹ Govoreći o privatizaciji prof. Zgodić će za naše straživanje navesti sljedeće: „Privatizacija je gotovo dovršen proces, zasniva na nasilnoj i nezakonitom, prisvajanju društvenog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju u partijsku proizvodnju. Dogodila se privatizacija kao uništenje partijskog vlasništva i to je pod direktnim uplivima etnopartitokratije. Rezultat je takve privatizacije milenijska prevara i pljačka te destrukcija društvenog bogatstva koje je bilo oличeno velikim privrednim korporacijama poput brojnih naših svjetskih poznatih firmi i kompanija. Ostat će zagonetno zašto je etnopartitokratska vlast morala uništitи društveno vlasništvo i deindustrializirati zemlju da bi stvorila prostor za razmah novih, sitnih neobrazovnih i pohlepnih kapitalista.“ (Zgodić, 2022: Prilog 1) Kada je u pitanju *prestrukturiranje* ono se odnosi na „... napuštanje postojeće poslovne, naročito proizvodne strukture, kako sa stanovišta razvojne politike nacionalne privrede, tako i sa stanovišta preduzeća (prestrukturiranje preduzeća uz vlasničko obuhvata još upravljačko, proizvodno i tehnološko prestrukturiranje, a provodi se u kontekstu tržišne valorizacije funkcioniranja preduzeća). Prema sadržaju paketa tranzicije (p)restrukturiranje insistira na promjeni privredne sektorske strukture i određivanju novih nosilaca privrednog razvoja, pod čim se podrazumijeva otklon od industrijske politike i forsiranje privatnih malih i srednjih preduzeća - SME kao nosilaca privrednog razvoja, pri čemu je izraz malih i srednjih preduzeća - SME kao nosilaca privrednog razvoja, pri čemu je izraz 'preuzetničko strukturiranje' isključivo rezervisano za prestrukturiranje pomoću ulaska SME.“ (Repak, Kurtović, Hodžić i Čolaković, 2017: 175) Paket ekonomskih reformi, međutim, dodatno je onemogućio priliku ekonomске samoodrživosti Bosne i Hercegovine, bez čega se dovodi u pitanje i sama održivost Bosne i Hercegovine te njen razvoj tržišne privrede i ekonomske sloboda. Kao što smo to vidjeli na primjeru Krivaje, uništenje preduzeća odvijalo se uz unaprijed definisane mjere neoliberalnih politika i asistenciju vlade. Na zloupotrebe samog procesa privatizacije ukazuje i prof. Živković: „Slijedeća iteracija je podrazumijevala asistenciju vlade, bilo kroz pokriće gubitaka, bilo kroz tzv. spajanje radnog

---

¹¹ Izvor: <https://balkans.aljazeera.net/videos/2019/3/31/raspad-industrije-u-bih-krivaja>, pristup: 15.04.2022. god.

staža, čime je problem jedne kompanije postao problem cjelokupnog mirovinskog sustava, bilo na neki drugi ad hoc način. S druge strane dio kompanija privatiziran je putem upisa certifikata pri čemu su benefite izvukli ili insideri u tim kompanijama ili osobe bliske tadašnjim političkim donositeljima odluka. Nakon privatizacije postupak izvlačenja imovine ostao je isti neovisno o načinu na koji je privatizacija provedena. Izdavanje certifikata, bez regulatornog i tržišnog okvira, bez ikakve tradicije u smislu vlasništva nad takvim oblikom imovine rezultirao je na jedini mogući način potpunom uličnom devalvacijom njihove vrijednosti. Vrijedi istaknuti kako su dva moguća pristupa inauguracije tržišne ekonomije, putem šok terapije, na brzinu i sveobuhvatno, ili gradualan, dakle postupan uz primjerene socijalne programe zbrinjavanja i uvođenje tržišnih uzusa ponašanja. I jedan i drugi su diljem svijeta polučili uspjehe, primjer prvog je recimo Poljska ili baltičke zemlje, a primjer drugog Kina. BiH je ostala zaglavljena i suštinski nije provela niti jedan, niti drugi pristup do kraja. Rezultat koji danas imamo je kombinacija tzv. državnog kapitalizma u kojem je država personalizirana kroz donositelje odluka upravlja najznačajnijim resursima i crony kapitalizma u kojem oni bliski donositeljima odluka profitiraju bilo kroz dobivanje poslova, subvencija ili neki drugi preferirani status.“ (Živković, 2022: Prilog 2) Zapravo, proces privatizacije koji je sproveden u Bosni i Hercegovini doveo je do toga da se određen broj ljudi obogatio, dok je veliki broj stanovništva osiromašio te ostao bez mogućnosti zapošljavanja. Proces osiromašenja stanovništva uz rast cijena i visoke troškove života dovele su do veoma niskog standarda života u Bosni i Hercegovini. Iako je prvobitni cilj bio omogućiti vezu između demokratije, tržišta i privatnih vlasničkih prava na temeljima ekonomskih i političkih sloboda, situacija u Bosni i Hercegovini je daleko od toga. Ukoliko posmatramo postdejtonsku socio-ekonomsku sliku Bosne i Hercegovine, uvidjet ćemo da je karakterišu problemi strukturne prirode: „... alarmantnom nezaposlenošću, devastiranošću prirodnih resursa i nadasve teškom situacijom - siromaštvom, te potpunom ovisnošću od strane pomoći.“ (Hodžić, 2004: 139) Međutim, negativni pokazatelji tu se ne završavaju. Bosnu i Hercegovinu u postdejtonskom periodu karakteriše neodrživi razvoj, poremećena struktura investicija te nepovoljna razina strukture vanjskotrgovinske razmjene. S tim u vezi prof. Hodžić će navesti: „Bosna i Hercegovina ostvaruje tek 80% prosjeka GDP p.c regiona, a još snažnije zaostajanje izraženo je u odnosu na evropske zapadne zemlje. BiH još ne ostvaruje ni jednu desetinu njihovog prosječnog GDP p.c. Ali to još nije sve: stopa rasta GDP p.c. u posljednje tri godine više nego je prepolovljena. Svega zaposlenih 15% stanovništva i stopa nezaposlenosti od cca 40%, donosi tek nešto preko 1.200 USD GDP p.c, što u siromaštvo (kao stanje u kome prihodi domaćinstva nisu u stanju pokriti nivo potrošačke korpe smješta cca. 60% stanovništva.“

(Hodžić, 2004: 139) Na ovako loše ekonomске trendove u Bosni i Hercegovini, protagonisti neoliberalizma smatraju da je izlaz u malim i srednjim preduzećima. Međutim, Hodžić smatra da se „... predstave o SME kao spasonosnom rješenju za nezaposlenost i razvoj moraju uzeti sa rezervom. SME mogu biti značajan, ali ne i odlučujući faktor za nezaposlenost u slabim državama kakva je Bosna i Hercegovina, koje nisu u stanju kreirati svoju industrijsku politiku.“ (Hodžić, 2004: 140) Stoga, možemo uočiti da su teze o SME kao generatoru ekonomskog rasta stvorile nerealna očekivanja da će mali poduzetnici biti uspješni u suzbijanju postojeće nezaposlenosti nastalih raspadom većih državnih privrednih sistema. Pokazatelji lošeg standarda života, loša socio-ekonomска situacija, ali i politička situacija u Bosni i Hercegovini, sa sobom nosi i niz drugih problema koji ostavljaju dogoročne negativne posljedice. U ovom dijelu istaknut ćemo negativne demografske trendove i migracijske promjene koje su ponajviše odraz trenutnog stanje u državi. Naime, posljednjih godina u Bosni i Hercegovini se bilježi veliki broj iseljavanja: Prema podacima izvještaja Migracijskog profila Bosne i Hercegovine za 2019. godinu koji predstavlja rezultat potrebe za uspostavljanjem mehanizma za prikupljanje statističkih podataka o migracijama u Bosni i Hercegovini čak 62,3% stanovništva koji su porijeklom iz Bosne i Hercegovine, živi van svoje domovine. Najčešći razlozi odlaska su socio-ekonomске prirode te tako najčešće migriraju mlade i srednjovječne osobe koje nastoje ostvariti bolje zaposlenje ili uopšteno bolju sigurnost i životni standard. Poređenja radi, po pitanju emigracija Bosna i Hercegovina je vodeća zemlja u regiji, uslijed čega bilježi stopu migracija od 44,5%, čime je ispred Albanije (43,6%), Hrvatske (20,9%) i Srbije (18%). Zatim, navodi se da je Bosnu i Hercegovinu od 2013. do 2019. godine napustilo čak 530.000 stanovnika. Od toga, najveći broj osoba koji odlazi iz države su oni koji su radno sposobni ili mlade osobe koji se rijetko odluče na to da se nakon nekog vremena vrati u Bosnu i Hercegovinu.¹² Posljedice implementacije politike strukturalnog prilagođavanja u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini u kontekstu negativnih socio-ekonomskih trendova, moguće je posmatrati i sa aspekta razvoja stanovništva Bosne i Hercegovine. Iako mjere politika strukturalnog prilagođavanja ne uključuju aspekte demografskih promjena direktno, negativni socio-ekonomski pokazatelji koji su posljedica implementacije politike strukturalnog prilagođavanja u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini, čine da mladi ljudi odlaze iz zemlje. To se može promatrati kao indirektna posljedica implementacije politike strukturalnog prilagođavanja u Bosni i Hercegovini, što predstavlja samo dodatni argument i za preispitivanje djelotvornosti „neoliberalnih reformi“ koje se

---

¹² Prema: <https://dijaspora.mhrr.gov.ba/wp-content/uploads/2020/07/Migracijski-profil-Bosne-i-hercegovine-za-2019.-godinu.pdf>, datum pristupa: 15.04.2022.god.

primjenjuju, ali i crveni alarm koji je odavno upaljen, ali ga nadležne institucije vješto ignoriraju i zanemaruju. Društveno - ekonomске posljedice implementiranja politike strukturalnih reformi u Bosni i Hercegovini, ukazuju na to da je neophodno da Bosna i Hercegovina počne ozbiljno razmatrati alternativna rješenja. Potrebe građana trebale bi biti prioritet prilikom kreiranja tih novih mjera politika, dok bi država i njeni legitimni predstavnici trebali da budu glavni prilikom kreiranja tih politika. Uloga država nije da bude niti nijemi posmatrač, niti mehanizam ili produžena ruka politike svjetskog tržišta gdje samo pojedinci bliski neoliberalnim ali i vladajućim državnim režimima profitiraju, dok građani ostaju nezaštićeni, izigrani, prepušteni sami sebi, primorani da svoje „bolje sutra“ traže van svoje domovine, ali u uređenijim sistemima.

5. 2. Političke konsekvene implementacije „strukturalnih reformi“

Primjena politika strukturalnog prilagođavanja u Bosni i Hercegovini nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, pokrenule su različite, ne samo društveno-ekonomске, nego i političke promjene. Polazeći od toga da je „... svaka nova klasa koja stupa na mjesto klase koja je prije nje vladala prinuđena da, radi ostvarenja svog cilja, svoj interes prikazuje kao zajednički interes svih članova društva, tj. idejno izraženo, da svojim mislima dâ oblik opštosti, što ih prikazuje kao jedine razumne, opštevažeće“ (Marx i Engels, 1974: 44), protagonisti neoliberalizma svoje mjere politika predočit će kao jedine moguće i racionalne. I kako će to navesti Piketty, iako društvena istraživanja jesu i uvijek će biti nedorečena i nesavršena, „... strpljivo utvrdjivanje činjenica i zakonitosti, nepristrasna analiza sposobna da iznese spoznaje o ekonomskim, socijalnim i političkim mehanizmima mogu dovesti do bolje informisane političke rasprave i usmjeriti je na prava pitanja.“ (Piketty, 2015: 9) Rezimirajući

segmente društvenih promjena kojima svjedočimo, Cooper će navesti: „Mi više ne živimo u svijetu isključivo nacionalnih interesa. U oblikovanju politike ljudska prava i humanitarni problemi neizbjegno imaju svoje mjesto. Novi svjestki poredak možda neće postati stvarnost, ali i sama težnja k tome je važna, posebice, za one koji žive u novom europskom poretku. Želja da se zaštite pojedinci, a ne samo riješe problemi sigurnosti država, dio je postmodernog etosa. U svijetu u kojem propadaju mnoge države to je vrlo velik domet za humanitarnu intervenciju. Operacije na tim područjima na pola su puta između kalkulacije interesa koja vam govori da se ne date uvući i moralnog osjećaja javnosti da se 'nešto mora učiniti'.“ (Cooper, 2009: 92-93) Prof. Hodžić će navesti kako historijski primjeri prelaska iz kumanizma u kapitalizam, ukazuju na podsticaj nacionalističkih ideologija, „... pogotovo onda kada se u uslovima nacionalne ili regionalne homogenizacije kapitala uvećava prostor za širenje nacionalističkih ideja i militarističke politike.“ (Hodžić, 2004: 141) Primjer Bosne i Hercegovine upravo to i potvrđuje. Nacionalno pitanje je, s pravom primjećuje Ivan Cifrić, „... jedno od zajedničkih obilježja društava (država) tranzicije u kojima je nacionalno potiskivano ili je izazivalo disidentstvo.“ (Cifrić, 1996: 141) Ono što uočava Cifrić dalje jeste da bez oživljavanja nacionalne ideje ne bi bilo ni svijesti o nacionalnom identitetu, a bez njega bi se teško stvorio i antikomunistički blok: „Drugim riječima, nacionalni identitet je bio odlučujući mobilizacijski čimbenik, a osobito u etabliranju i legitimiranju novog političkog poretku nakon sistemskih promjena. Nacija i antikomunizam zamijenili su prijašnje klasno jedinstvo.“ (Cifrić, 1996: 142) U tranzicijskim zemljama to „nacionalno oblikovanje“, kako ga naziva Kukić, manifestiralo se različito – „... u dijelu zemalja je omogućilo promjene mirnim putem, u drugim je proizvelo nacionalne konflikte pa, i kao u slučaju SFRJ-a, ratove.“ (Kukić, 2021: 101) Nakon ratnih razaranja i zvaničnog nestanka SFR Jugoslavije, uslijedila je obnova razorene države uz ubrzano sprovođenje politika strukturalnog prilagođavanja. Jedna od posebnih mjera politika strukturalnog prilagođavanja koju ćemo razmatrati u ovom dijelu istraživanja odnosi se na reforme koje vode ka deregulaciji države. Iako je država i dalje glavni akter u međunarodnim odnosima, neoliberalni globalizam donio je brojne promjene koje se odnose na redukciju države, tačnije na minimaliziranju njene uloge. Dakle, nakon procesa nacionalizacije, uslijedilo je reduciranje države i kreiranje prema mjerama neoliberalizma. Minimaliziranje uloge države moguće je promatrati iz dva aspekta; jedna se odnosi na rast privatne sfere uopšte, dok se od države traži da se ne uključuje u ekonomski procese, dok se drugi odnosi na socijalni aspekt. Određujući minimalnu državu kao takvu Ankica Čakardić će navesti: „Ne samo da ona ne aktivira svoje mehanizme kada je posrijedi zaštita socijalnih prava, već - posve suprotno - sudjeluje u ukidanju nekonkurentnog

socijalnog sektora ili ga komodificira u korist tržišne politike.” (Čakardić, 2012: 132) Neoliberalizam tako vidi državu kao oslonac i podršku pri sprovođenju politika strukturalnog prilagođavanja. Međutim, deregulacija za posljedicu ima da državu dovodi do forme slabe države, zbog svojih tradicionalnih ekonomskih nadležnosti koje su reducirane, ali i zbog svoje regulativne moći. Promatrujući Bosnu i Hercegovonu, vidjet ćemo da ona, suprotno jakim državama, spada u kategoriju slabih država. Fukujama će navesti da se suština države ogleda u sposobnosti „... da zaštititi svoju teritoriju, građane, politički poredak od raznih spoljašnjih prijetlji, ali i da uspostavi unutrašnji red. Ona mora učiniti da se građani povinuju njenim zakonima i pravilima ponašanja.“ (Fukujama, 2007: 16) Karakteristike slabe države ogledaju se u slaboj kontroli nad unutrašnjim centrima moći, to su države opterećene korupcijom, obimnom briokratijom koja je politički profilisana, društvo koje je podijeljeno (neovisno da li na osnovu etničkog, religioznog, kulturnog ili nekog drugog principa) i najznačajnija karakteristika odnosi se na institucije koje nemaju kapaciteta da iznesu promjene. Sve ove karakteristike možemo uočiti na primjeru Bosne i Hercegovine. Politika strukturalnog prilagođavanja dovela je do toga da Bosna i Hercegovina i dalje nije uspjela da dosegne nivo razvijenosti i političke stabilnosti. Suprotno tome, Bosnu i Hercegovinu odlikuje sve ono što Fukujama određuje kao slabu državu: „Nemogućnost samostalnog kreiranja odluka, politika i njihovog izvršavanja, nepovjerenje građana u institucije, visok stepen korupcije i nezaposlenosti, siromaštvo. Slabe države predstavljaju kako međunarodni, tako i problem za vlastite građane.“ (Fukujama, 2007: 106) Zatim, efikasno djelovanje od strane političkih elita, izraženo je samo u slučaju interesa vlasti, ali ne i u slučaju interesa građana. Bosna i Hercegovina predstavlja državu koja uz to nema dovoljan stepen autonomije i samostalnosti prilikom donošenja odluka, dok je politički sistem ili državni aparat djelimično nefunkcionalan. Upravljanje resursima ili prihodima nerijetko se odvija na koruptivan način, što omogućava odabranom i malom broju ljudi da kontroliše administraciju i resurse, čime se uvećava dobit ljudi koji su na vlasti ili su u uskom krugu vladajućeg režima, čineći na taj način štetu građanima. Kao i većina država sa prostora bivše Jugoslavije, Bosna i Hercegovina je, kako će to uočiti Teokarević „... poslijе kontroverznih privatizacija i velikog uticaja nelegalno obogaćenih pojedinaca postale 'zarobljene' od strane privatnih interesa.“ (Teokarević, 2010: 11) U postdejtonskom periodu Bosnu i Hercegovinu karakteriše hibridni režim. Stiv Levitski (Steve Levitsky) i Lukan Vej (Lucan Way) ovaj režim su okarakterizirali kao kompetativni autoritarizam čija se glavna odrednica odnosi na formalno postojanje demokratije i demokratskih institucija dok nerijetko dolazi do zloupotrebe vlasti. S tim u vezi Levitski i Vej će navesti: „Demokratske institucije se pragmatsko-politički posmatraju kao sredstvo za

dobijenje i vršenje političkog autoriteta. Oni koji su na vlasti veoma često i u tolikoj mjeri krše formalna pravila da režim ne ispunjava ni uobičajni minimum standarda za demokratiju.“ (Levitsky, Way, 2002: 52) Shodno tome, Stojiljković će navesti da postkonfliktna društva uslijed neadekvatno sprovedenih reformi dovodi i do stvaranja tzv. „defektne demokratije“: „Defektne ili polukonsolidovane demokratije su zapravo nestabilne i političkim krizama sklone demokratije koje oblikuje: 1) partokratija; 2) slabe strukture (parlamentarne) reprezentacije; 3) nepotpuna decentralizacija vlasti; 4) ograničeni, od stranih izvora zavisni potencijali civilnog društva; 5) uticaj „moćnika“ - posebnih ekonomskih i političkih interesnih grupa na medije; 6) spori, nekonsistentni i na pritiske neotporni sudski procesi i 7) slabi kapaciteti za suzbijanje raširene korupcije (Merkel, 2011).“ (Stojiljković, 2013: 143) No, ono što je potrebno dodatno istaći je i pojava korpucije i kriminala u eri neoliberalne globalizacije, što dodatno otežava situaciji slabim državama i institucijama kao što je slučaj sa Bosnom i Hercegovinom. Naime, kako to uočava Stojiljković: „Pod uticajem sveopšte transnacionalizacije kriminalci su se povezeali u mrežu koja nadilazi državne granice. Kriminalci vješto manipulišu pravnim procedurama, finansijskim sistemom i široko raspostranjenom korupcijom vladinih službenika, bankara, birokata, policije i tako utiču na politiku i ekonomiju mogih država. S obzirom da u ovoj fazi globalizacije kapital lako prelazi granice država, 'kruži u potrazi za najpovoljnijim uslovima' i 'često prepoznaje slabost države, korupciju kao komparativnu prednost' (Nakarada, 2007: 72-75).“ (Stojiljković, 2013: 144) Dakle, neoliberalizmu koji predstavlja dominantan politički koncept 21. stoljeća, zamjera se što ugrožava demokratska načela, prouzrokuje brojne nejednakosti te državu dovodi do proturječne i nestabilne forme. Neoliberalizam je detronizirao otvoreno načelo jednakosti i minimizirao značaj socijalne redistribucije. Beck će navesti da je globalizam reducirao novu kompleksnost globalizacije na ekonomskoj razini, dimenziji koja je zamišljena linearno - stalnog širenja ovisnosti o svjetskom tržištu. (Beck, 1998) To možemo promatrati i na način da ekonomija u okvirima neoliberalizma nastoji preuzeti prevlast nad politikom, dok će prof. Zgodić navesti da: „Savremenim svijetom vlada trostruki pakt: to je pakt između kapitala, vojske ili vojnog kompleksa i politokratije. U tom savezu dominiraju kapital i njegove simbiotičke veze sa militokratskim centrima moći, a politika se u tom paktu pojavljuje kao sljedbenik artikulator i egzekutor njihovih interesa. Dominira u svakom slučaju vojno - industrijski kompleks nad građanskim društvima i politikama koje oblikuju i vode civilne vlade. Ne treba, prema tome, zanemariti, što se inače često dešava, u teorijama kapitalizma i politike relevantnu ulogu vojno - militokratskih struktura moći.“ (Zgodić, 2022: Prilog1) Transnacionalizacija svjetske privrede dovele je do toga da su sve zemlje morale da prihvate

osnovne i temeljne odrednice socio-ekonomiske i političke preobrazbe prema potrebama globalnog kapitala i u skladu s neoliberalnim načelima. Međutim, kao što smo to i ranije naveli, u Bosni i Hercegovini ne postoji neoliberalizam u svom čistom ideoškom smislu. Prof. Zgodić će s tim u vezi navesti: „Postsocijalističku Bosnu i Hercegovinu karakterizira tzv. divlji kapitalizam ili predatorski kapitalizam prvo bitne akumulacije kapitala: On počiva na mješavini recidiva socijalističke ekonomije, etnokraske kleptokratije, anarhiji i spontalitetima koji proizilaze iz mediokritetskog karaktera upravljača političkim procesima i slično. Može se reći da u našim okolnostima neoliberalizam ostaje još uvjek nedostižni ideal, a da su na djelu hibridne tvorevine u sferi ekonomske proizvodnje i upravljanja onim što se naziva redimentima države i njenih institucija.“ (Zgodić, 2022: Prilog1) Jedna ovakva postavljena teza ukazuje na političku nestabilnost koju primjena politika strukturalnog prilagođavanja u svojim sferama samo produbljuje. Time je sam razvoj države Bosne i Hercegovine u svim njenim segmentima izrazito delikatan i gotovo nerješiv, naročito ako se uzme u obzir donošenje odluka na etnonacionalnom principu. Mi smo već ranije u svojim izlaganjima objasnili kompleksnost političkog sistema u Bosni i Hercegovini i to putem ograničenog djelovanja regulatora političkog procesa. Ono što smo ustanovili jeste da ograničene mogućnosti djelovanja regulatora političkog procesa u Bosni i Hercegovini, kako institucija tako i političkih aktera, uz neoliberalnu politiku strukturalnog prilagođavanja, dovodi do toga da državu Bosnu i Hercegovinu karakterizira nefunkcionalno djelovanje. Osim toga, država gubi dio svoje suverenosti što se posebno uočava prilikom donošenja odluka. S tim u vezi, Kukić će navesti: „U sferi politike, opet, globalizacija se manifestira u formi planetarnog širenja ljudskih prava i demokracije. No, tu sferu istodobno karektiriziraju i sve naglašeniji simptomi 'autoritarne transnacionalne države' koja - a zahvaljujući osvajanju G-8, IMF-a, WB-a, drugih nadnacionalnih institucija - globalnoj eliti moći omogućuje pretvaranje faktičkog 'suverena' iznad koga nema nikave demokratske kontrole. U takvom ambijentu, opet, države se pretvaraju u najobičnije transmisije nadnacionalnih institucija, a na sceni sve to prati i promocija filozofije 'kraja' nacionalne države i njezina suvereniteta za račun globalne državnosti i globalnog monopola sile, p ai vojnog intervencionizma kao njezina izraza.“ (Kukić, 2021: 244-245) Načelo pravednosti poretka i demokratske države ogleda se u suverenosti koja podrazumijeva nekontrolsanu unutrašnju vlast: „U novije se vrijeme, stoga, suverenost ponajprije vezuje uz ideju da su države autonomne i neovisne jedna o drugoj. U okviru vlastitih granica, pripadnici političke zajednice mogu slobodno odabратi svoj oblik vlasti (Sullivan, 2001.: 77). Neophodna konsekvenca u tom kontekstu suverenosti odnosi se na načelo nemiješanja i to tako što jedna država nema pravo miješanja u unutrašnje poslove

druge. Međutim, stvarnost je drugačija, suverenost države nije tako neupitna, što uočavamo i na primjeru Bosne i Hercegovine. Na brojnim primjerima imperativne politike nametanja, dolazi do detroniziranja demokratskog procesa kao legitimacijskog temelja političkog odlučivanja. Kompleksne globalne okolnosti, kao i unutrašnje političko uređenje, čini da država Bosna i Hercegovina prestaje biti temeljni faktor međunarodnog vladavinskog sistema i jamac obavezujućih politika strukturalnog prilagođavanja, bez obzira na negativne posljedice. Promatrajući aspekt uticaja nedržavnih aktera u Bosni i Hercegovini, možemo navesti da nikada ranije nisu imali veće značenje, uticaj i moć nego što to imaju danas, što je i jedna od glavnih odredbi neoliberalizma. I što je još značajnije napomenuti jeste da se nacionalna država sve više poima kao „nostalgična fikcija“. (Ohmae, 2000). U svom tekstu „Suverenost nacionalne države u eri globalizacije: teorijsko razmatranje“, autor Abolande Adenij, posebno razmatra pitanje državne političke moći, da li je ona oslabljena i to u kontekstu da nacionalna država više nije glavni akter niti u međunarodnom sistemu, niti u upravljanju domaćim potrebama. Ono što uočava Adenij, a što je zasigurno primjenjivo i kada je Bosna i Hercegovina u pitanju je sljedeće: „Kako priznaje i sama Svjetska banka, 'vlade sve više nastoje unaprijediti međunarodnu kompetitivnost svojih privreda, a ne štititi ih zaštitnim zidovima' (World Development Report, 1995: 1). Posljedica je toga da se vlade kreću u smjeru davanja sve većih ovlasti privatnim inicijativama i prepuštanja stanovitog političkog područja moćnim korporacijama. Brze su promjene u informacijskoj tehnologiji imale velik uticaj na autonomiju, sposobnost i područje djelovanja koji su dostupni nacionalnim državama. Boutros Ghali, bivši glavni tajnik UN-a, jednom je primijetio da je ‘vrijeme apsolutne i isključive suverenosti prošlo’, te da države moraju ‘naći ravnotežu između potreba dobrog unutrašnjeg upravljanja i zahtjeva međusobno sve ovisnijega svijeta’ (Kaplan, 1994: 44).“ (Adenij, 2004: 134) Politika strukturalnog prilagođavanja na temeljima neoliberalnog globalizma dovela je do toga da su političke institucije u Bosni i Hercegovini ovisne o djelovanju nedržavnih aktera. To se ponajprije ogleda u nametanju političkih i ekonomskih odluka koje donose druge institucije i ljudi nad kojima sama država nema nikakvog nadzora. Suprotno tome, organizacijsko pravo nacionalne države je da upravlja svojim unutarnjim političkim i ekonomskim poslovima. Međutim, „... u tipičnoj nacionalnoj državi, koji god bio bio njezin oblik vlasti i koja je god politička ideologija oblikovala, neumoljivo rastu zahtjevi za građanski minimum, za potporu posebnih interesa, te za subvencioniranje i zaštitu onih koji zaostaju. Brzina propadanja nacionalne države varira u različitim okolnostima, pod različitim režimima i u različitim razdobljima. Taj tempo katkad usporavaju dobre politike. Loše politike neminovno ubrzavaju taj tempo. No nijedna politika ne može zaustaviti ukupni proces. Kako

kaže Ohmae: Nacionalne su države politički organizmi i u njihovu se ekonomskom krvotoku vremenom neminovno razvija kolesterol, stvrđuju arterije, te opada vitalnost organizma.” (Adeniji, 2004: 137) Posljednice implementacije politike strukturalnog prilagođavanja u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini ogleda se u nastojanju vanjskih političkih aktera da promijene unutrašnje institucije. Nedržavni akteri ili organizacije pojatile su se kao skupine za pritisak koje imaju uticaj na donošenje unutardržavnih odluka, uslijed čega dolazi do ugrožavanja integriteta države i pitanja suverenosti. Međutim, to je za protagonistе neoliberalizma razumljivo i poželjno jer, kako će to prof. Zgodić navesti „... neoliberalizam kao ideologija savremenog kapitalizma i savremene države u evroatlantskom svijetu stoje u podvostručenom odnosu: To je odnos ambivalencije koja se često pojavljuje u obliku protivriječnosti i antagonizama. Neoliberalizam, s jedne strane, državu gleda s prezirom, pogotovo onda kada država nastupa kao asistentska, regulatorna i intervencionistička država. Gleda tako na državu, u toliko što u njoj vidi prijetnju ozbiljenju njegovih vodećih načela kao što su: apsolutno slobodno tržište, panprivatizacija svega postojećeg i deregulacija ekonomskih djelatnosti i društvenom životu uopšte. No, budući da neoliberalistički kapitalizam ciklično zapada u teška stanja krize i dekadencije, onda se on u takvim okolnostima snishodnivo obraća državi i zahtjeva njenu intervencionističku moć, kako bi anulirala izvorišta njegove krize i omogućila revitalizaciju neoliberalističke ekonomije. U toj kontradikciji prebiva savremena vladavina kapitalizmom svijetom. Ona, ambivalencija, svakako urušava demokratske potencije države, utoliko što njene kapacitete bezobzirno određuje interesima kapitala i očuvanja njegovog neoliberalističkog načina funkcioniranja.“ (Zgodić, 2022: Prolog 1) Osim toga, neoliberalizam i tržišni fundamentalizam koji je uz to i neizostavan fenomen socijalne atomizacije, kako će to prof. Fejzić navesti, javlja se kao „... posljedica ekonomске zavisnosti ili oskudice, zbog čega su građani nerijetko skloniji prihvatanju svjetonazora radikalnih ideologija - poput rasizma, vjerskog fundamentalizma, nacifašizma ili militantnog nacionalizma - čije ideje obično nastroje implementirati kao atomizirani, asocijalni i alienirani pojedinci - putem političkog nasilja ili, pak uz upotrebu terorističkih metoda.“ (Fejzić, 2018: 13) Cooper će tako ukazati da dekonstrukcija države na kojoj insistira neoliberalozam, može dovesti do dekonstrukcije društva. Naročita bojazan je u tome da uslijed neoliberalnog globalizma, insistiranje na neumjerenoj raspršenosti moći, te nedostatka jasne linije ili pravca odgovornosti i središnjeg centra moći, niko i neće biti odgovoran za sve negativne posljedice neoliberalizma. Planetarna logika neoliberalne kapitalističke logike koji kaže „profit je sve, sve ostalo je ništa“, u konačnici se ne susteže ni od ratova, genocida, maosovnih ubistava, progona, materijalnih razaranja itd., ako će to u

konačnici rezultirati profitom ili primjenom politika za koje protagonisti neoliberalizma smatraju da su jedine ispravne. Međutim, alternativa uvijek postoji i to treba naglasiti. Zapravo, kako će Kukić navesti, „... opredjeljenje za jaču ulogu države, koje je suprotnost neoliberalnom konceptu tržišnoga fundamentalizma, ne znači i negaciju kapitalizma. Dapače, i Stiglitz ostaje u okvirima njegovih domaćaja. Ambicija mu je, kako i sam priznaje, uspostavljanje novog društvenog ugovora, nove ravnoteže između tržišta i civilnog društva, između ekonomije, kapitalizma i demokratije, stanja koje on označava terminom progresivni kapitalizam, a kojim se kapitalizam spašava sam od sebe. (Stiglitz, 2019)“ (Kukić, 2021: 223) Zapravo, prof. Zgodić će u intervjuu za naše istraživanje navesti da, napomenut ćemo to još jednom „...postsocijalističku Bosnu i Hercegovinu karakterizira tzv. divlji kapitalizam ili predatorski kapitalizam prvobitne akumulacije kapitala: On počiva na mješavini recidiva socijalističke ekonomije, etnokraske kleptokratije, anarhiji i spontalitetima koji proizilaze iz mediokritetskog karaktera upravljača političkim procesima i slično.“ (Zgodić, 2022: Prilog 1) I iako se na neki način čini da se procesi strukturalnog prilagođavanja odvijaju daleko i bez posljedica, Kukić uočava kako se neoliberalna politika u posljednjih pola stoljeća lomi upravo na zemljama „postkomunističkog“ svijeta: „Tu tezu, uostalom, potkrepljuju i procesi u zemljama bivše 'socijalističke' zajednice, privatizacija po uzusima centara svjetske kapitalističke moći - IMF-a i WB-a posebice.“ (Kukić, 2021: 19) Fejzić će navesti da je „... neoliberalna globalizacija izvršila veliki uticaj na sistem upravljanja državom, ekonomije nacionalnih država, sferu rada i kvalitet građanske egzistencije.“ (Fejzić, 2017: 9) Stoga, primjenu politike strukturalnog prilagođavanja u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini potrebno je promatrati kao paket ekonomskih i političkih reformi, nametnute od strane međunarodnih političkih aktera ili finansijskih institucija poput Svjetske banke i MMF-a. Na temeljima neoliberalne strategije, neoklasične ekonomske misli i Washingtonskog konsenzusa, međunarodne transnacionalne organizacije, ukidale su dosadašnje politike zemalja i nametali svoje mjere, što je za sobom donijelo niz posljedica. S tim u vezi Thomas Piketty u svome značajnom djelu „Kapital“, na koje se referiramo prilikom našeg istraživanja, navodi slijedeće: „Nametenje neoliberalnih mjera i politika u mnogim zemljama uspostavljeno je kroz državne udare, ratove i slom dotadašnjeg tržišta što je impliciralo stanje šoka. Cjelokupan splet događaja iniciran neoliberalnom primjenom doveo je do imovinske nejednakosti u cijelom svijetu, koja danas predstavlja veliki izazov. Prevelika raspodjela dohotka i koncentracija bogatstva dovela je do negativnih ekonomskih i socijalnih posljedica u kojima kapitalizam ne može da funkcioniše.“ (Pikkety, 2014). U ovom dijelu važno je napomenuti, iz Kukićeve analize, da su se sve zemlje bivše 'socijalističke zajednice' - i one koje su nastale

raspadom SSSR-a, Čehoslovačke i SFRJ, među kojima spada i Bosna i Hercegovina, odlučile na društvenu tranziciju koja iz planske ulazi u tržišnu tranziciju. Potom, iz jednopartijskog sistema u višestраначki sisitem političke demokratije. Zatim, kao što smo to mogli uočiti i u prethodnom poglavlju, Bosna i Hercegovina je u procesu tranzicije platila visoku i ekonomsku i socijalnu cijenu. Stiglitz će u svome djelu „Globalizacija i njene protivrječnosti“, navesti kako u 21. stoljeću preovladavaju komercijalni i finansijski interesi i stavovi unutar međunarodnih ekonomskih institucija: „Jedno posebno viđenje uloge države i tržišta je preovladalo - gledište koje nije svuda prihvaćeno čak ni u razvijenim zemljama, ali je i nametano zamljema u razvoju i ekonomijama u tranziciji. Pitanje je zašto je došlo do toga? A odgovor nije teško naći: kada se u MMF-u donosi odluke, za stolom sjede ministri finansija i guverneri centralnih banaka, u STO sjede ministri trgovine. Čak i kada se oni založe kako bi podržali politike koje zastupaju njihove šire nacionalne interese (ili, povremeno, kada se više založe pa zagovaraju politike koje su u još širem globalnom interesu), oni na svijet gledaju iz određenih, neizbjegivo uskogrudnih perspektiva.“ (Stiglitz, 2018: 370-371) S druge strane, politički akteri reforme koje im serviraju međunarodni politički akteri, uglavnom usvajaju bez adekvatne analize ili vođeni ličnim interesom i željom za profitom. Umjesto građanskog interesa, preovladavaju partikularni interesi političkih elita gdje jedinu korist imaju oni koji su u bliskoj vezi sa vladajućim političkim elitama. Posljedice implementacije politike strukturalnog prilagođavanja u postdejtonkoj Bosni i Hercegovini dovela je do korumpirane vlasti, pada zaposlenosti, proizvodnje, nejednakosti, potrošnje te uopšteno pada standarda življenja. Međutim, alternativa postoji i ona se zasigurno skriva u mogućim inoviranjima neoliberalnog koncepta politike i ekonomije. Nova paradigma trebala bi više da bude zastnovana na principu društvene jednakosti. Iako smo ustanovili da u Bosni i Hercegovini neoliberalizam nije sproveden u svom čistom i dovršenom obliku, ključno je da politolozi analiziraju posljedice sprovođenja politike strukturalnog prilagođavanja radi budućih koraka. Neoliberalne reforme u Bosni i Hercegovini dovele su do toga da, i tako opterećen državni aparat Bosne i Hercegovine, biva još opterećeniji i u konačnici disfunkcionalan. Zadaća politologa je da na vrijeme identificiraju slabosti funkcioniranja političkog sistema. Praksa nam ukazuje na to da neoliberalna globalizacija i reforme koje zagovaraju protagonisti neoliberalizma, ne idu u prilog slabim državama kao što je slučaj sa Bosnom i Hercegovinom - ne doprinose političkoj stabilnosti, niti dovode do odgovornog djelovanja političkih aktera. Neosporno je da se mora pronaći novi model koji će biti adekvatna alternativa neoliberalnim reformama i u političkoj sferi.

6. Demokratski kapaciteti politike strukturalnog prilagođavanja

U otvorenom i globaliziranom svijetu, danas više nego ikada, ostvarivost pune transparentnosti, autonomije i jednakosti, što predstavlja osnovne odlike demokratskog društva, nikad nije bilo teže sprovodivo. Demokratski način upravljanja podrazumijeva da donošenje odluka proizlazi iz volje naroda. Scholte u svojim izlaganjima o demokratiji navodi nekoliko demokratskih načela i to: „Prvo, javnost donosi demokratske odluke kolektivno, zajedno, kao grupa. Drugo, svi pojedinci kvalifikovani za učestvovanje u demokratskom upravljanju većine rade tako na jednakoj osnovi, sa ekvivalentnim mogućnostima učešća. Treće, ljudi se angažuju u demokratskim aktivnostima kao autonomni sudionici: oni nisu prinuđeni da učestvuju u odlučivanju ili da zauzimaju određene položaje. Četvrto, demokratije se sprovodi na otvoren i transparentan način, gdje svako ko je uključen može da vidi koje se odluke donose i na koji način. Peto, demokratija znači odgovornost, kao i prvo: ona kombinuje mogućnosti i obaveze, slobode i odgovornosti. Sve u svemu, dakle, demokratija preovlađuje kada sudionici javnosti određuju - kolektivno, ravnopravno, slobodno, otvoreno i odgovorno - politike koje oblikuju njihovu zajedničku sudbinu.“ (Scholte, 2009: 348) Međutim, poseban izazov savremenom društvu predstavlja upravo sprovođenje navedenih demokratskih načela, jer je neoliberalna globalizacija proizvela promjene u načinu upravljanja. Prakse na koje nailazimo prilikom implementacije politike

strukturalnog prilagođavanja nisu suštinski demokratske. Politika strukturalnog prilagođavanja direktno je zaslužna za to što su tradicionalni odnosi u politici redefinirani i to tako što je model upravljanja kojim je država raspolažala minimiziran i marginaliziran: „Država više nije apsolutni gospodar javnih poslova. Ona sve više odlučuje u kooperaciji s drugim subjektima policentričnog upravljanja, a sve manje samostalno, o javnim politikama i državnim poslovima. Takvu državu moguće je označiti kao kooperativnu državu zato što nije u stanju da autonomno upravlja svojim poslovima.“ (Fejzić, 2016: 26, 27) Osim toga, uvidjet ćemo kako protagonisti neoliberalizma, prvenstveno mislimo na međunarodne finansijske organizacije i korporacije nametanjem odluka obesmišljavaju demos i demokratske institucije. Paradoks je u tome da upravo pod parolom „demokratija“ provodi antidemokratska imperijalna politika od strane neoliberala: „Neoliberalna racionalnost nije uzrokovala već je facilitirala dekonstrukciju domokratije.“ (Brown, 2012: 59) Istina je u tome da su neoliberali nepovjerljivi prema demokratiji, jer se upravljanje prema zakonu većine i volje naroda ujedno i prijetnja. Zbog toga će Harvey uočiti kako neoliberali teže upravljanju uz pomoć eksperata i elita te da pribjegavaju demokratskom parlamentarnom odlučivanju. (Harvey, 2012) Ono što se nerijetko zanemaruje od strane neoliberalnih protagonista je činjenica da dugotrajno prakticiranje neoliberalizma, nametanje odluka i reformskih politika, istovremeno producira i političku nestabilnost, socijalnu napetost i ekonomsko nezadovoljstvo u demokratskim režimima vlasti. Međutim, dodatno otežava to da protagonisti neoliberalizma nisu zabrinuti posljedicama koje rastuća moć međunarodnih finansijskih organizacija ili transnacionalnih korporacija ima po demokratiju. Naprotiv, proces implementacije politike strukturalnog prilagođavanja državama se nameće - kategorički - odozgo prema dole, nedemokratskim putem i to direktno od strane nedržavnih, transnacionalnih političkih aktera. Međutim, znamo da suštinska demokratija svoju moć, opstanak i legitimitet pronalazi upravo u suprotnoj relaciji - odozdo prema gore. I iako demokratija zasigurno predstavlja najprikladniji oblik vladavine, uočavamo serviranje posve nedemokratskih i protivustavnih praksi političkog odlučivanja, ali i pojavu korporacijskog imperijalizma kao protivnika i neprijatelja demokratije.

6.1. Nedemokratske i protivustavne prakse odlučivanja

Neoliberalna globalizacija ubrzano je napredovala čime je uslijedila implementacija politike strukturalnog prilagođavanja, što nije doprinijelo razvoju demokratije i vladavini prava. Naprotiv, neoliberalizam onemogućava tradicionalnu liberalnu demokratiju, dok nedemokratske i protivustavne prakse odlučivanja, koje smo mogli uočiti i na primjeru Bosne i Hercegovine, ukazuju na brojne demokratske deficite. Političke odluke koje se nameću državama, donose se bez prethodne konsultacije sa legitimnim izabranim predstavnicima vlasti, dok su glavni donosioci odluka nedržavni i nepolitički akteri. U prvom redu to su moćne finansijske međunarodne institucije, velike komercijalne banke i multinacionalne korporacije kao što su Svjetska banka, MMF i WTO koje, iako nemaju demokratski legitimitet i ne prolaze izbornu proceduru, itekako utiču na političku i ekonomsku strukturu država. S druge strane, ove institucije, obzirom da ne podliježu izornoj demokratskoj proceduri, nisu direktno odgovorni prema javnosti za svoje postupke zbog čega su u suprotnosti sa idejom općeg dobra. Niti jedna globalna upravna agencija nema demokratsku, predstavničku zakonodavnu službu, dok neoliberalizam koji ove organizacije slijede u praksi, kako će to navesti Hickel „...potkopava demokratiju, političke slobode i suverenitet jedne države.“ (Hickel, 2016) Ove organizacije u prvom redu ponašaju se prema formi tipičnog političkog i ekonomskog diktata, kako bi zauzvrat sprovodili politike koje su im od interesa. Zanimljivo je da su recimo MMF

i Svjetska banka prvo bitno poslovale u skladu sa kejnzijskim postulatima¹³, što se vremenom promijenilo i svoje ciljeve su uskladile prema zahtjevima neoliberalne doktrine. Na pitanje kada su MMF i Svjetska banka postali centri za propagiranje i nametanje reformskih programa za države te kako je izmišljeno strukturalno prilagođavanje, Harvey objašnjava: „Do prvog velikog testa ovakvog ponašanja došlo je između 1982. i 1984. godine, sa Volkerovim šokom koji je povukao Meksiko u nemogućnost izmirenja dospjelih obaveza. Reganova administracija, koja je ozbiljno razmišljala da povuče svoju podršku MMF-u u prvoj godini službovanja, našla je način kako da ujedini ovlaštenja američkog Ministarstva finansija i MMF-a kako bi savladala teškoću, odlažući dug, ali je to učinila u zamjenu za neoliberalne reforme. Ovaj tretman je postao uobičajna praksa poslije 1982. godine, perioda koji je Stiglitz označio 'čistkom' od svih kejsnijanskih uticaja, koju je proveo MMF. Otada su MMF i Svjetska banka postali centri za propagiranje i jačanje 'fundamentalizma slobodnog tržišta' i neoliberalnog pravovjerja. U zamjenu za reprogramiranje dugova, od zaduženih zemalja je zahtjevano da implementiraju institucionalne reforme, kao što su smanjenje troškova na ime socijalne pomoći, fleksibilniji zakoni tržišta radne snage i privatizacija. Tako je izmišljeno 'strukturalno prilagođavanje'.“ (Harvey, 2012: 47) Meksiko je bila jedna od prvih država koja je trebala da postane dio neoliberalnog aparata, kada su uočene neliberalne, nedemokratske i protivustavne prakse odlučivanja. Protagonisti neoliberalizma primoravali su zajmoprimece da preuzmu troškove otplate duga i implementiraju institucionalne reforme. Prema istom principu, primjena reformskih politika odvijala se kasnije i u brojnim drugim državama. Stiglitz uočava kako međunarodne institucije - MMF, Svjetska banka i Svjetska trgovinska organizacija, osim toga što nailaze na neravnotežu i preferencije razvijenih industrijskih zemalja u odnosu na slabije razvijene države, još uvijek nisu uspjeli izgraditi demokratske političke institucije: „Na međunarodnoj razini nismo uspjeli razviti demokratske političke institucije koje su potrebne želimo li postići da globalizacija djeluje - osigurati da moć svjetskog tržišnog gospodarstva dovodi do poboljšanja života većine ljudi u svijetu, a ne samo najbogatijih u najbogatijim zemljama. Zbog pomanjkanja demokratičnosti u načinu na koji se upravlja globalizacijom, njezini ekscesi nisu ublaženi; štoviše, kako smo istaknuli,

---

¹³ Svjetska banka i MMF prvo bitno su imale misiju da onemogućavaju ekonomski šokove: „Svjetska banka trebala je dugoročno investirati u razvoj kojim je države izvlačila iz siromaštva, dok je MMF trebao djelovati kao neka vrsta globalnog branika promicanjem ekonomskih programa koji su ublažavali tržišne špekulacije i nestabilnosti. Kada bi izgledalo da neka država upada u krizu, MMF bi uskakao stabilizirajućim subvencijama i zajmovima i tako sprječavao i sam nastanak krize.“ (Klein, 2008: 163, 164) Međutim, kako će to navesti Fejzić: „Poslovna politika navedenih institucija je u potpunosti redefinirana, tj. usklađena je s interesima krupnog korporacijskog kapitala - čime je stekla obilježja tržišnog fundamentalizma - što je nanijelo i produciralo ogromnu štetu državama koje su učlanjene u te organizacije.“ (Fejzić, 2016: 102)

globalizacija katkada ograničava sposobnost nacionalnih demokratija da ublaže tržišno gospodarstvo.“ (Stiglitz, 2009: 298) Nacionalne vlade danas imaju veoma ograničene sposobnosti da upravljaju sopstvenim ekonomijama, ali i politikom. Fejzić će uočiti izraženu nesposobnost nacionalnih vlada da se suprotstave restrukturiranju inspirisano idejom slobodnog tržišta. Shodno tome, niti jedna nacionalna privreda više nije autarhična, jer su „... sve one u određenoj mjeri integrirane u globalnu ekonomiju.“ (Fejzić, 2016: 26) Suprotno demokratskim principima i normama, politika strukturalnog prilagođavanja koja se nameće državama nerijetko imaju i obilježja autoritarne politike. I MMF i Svjetska banka i WTO se nerijetko služe ucjenama kako bi sprovele određene ciljeve te kako bi politika strukturalnog prilagođavanja bila sprovedena. Svjetska banka je recimo da bi otplatile svoj dug, prezaduženim zemljama nudila sredstva, a te iste države su za uzvrat morale da usvoje reformske politke. Problem je što je u tom „... procesu većini ljudi smanjila plaće, reducirala socijalne usluge i te zemlje učinila manje demokratskima.“ (Burnett, Games, 2006: 211) Na djelu je ekomska politika koja se sprovodi sa distance i mimo demokratskih procedura, dok istovremeno, kako će to Fejzić navesti „... reducira ekonomski suvernitet prezaduženih država, odnosno minimizira suverenost i ekonomsku autonomiju država koje se suočavaju sa recesijom. S obzirom da prezadužene zemlje obično nemaju alternativno rješenje za saniranje finansijskih nedostataka u budžetima - zbog čega se ponašaju u skladu sa šmitovskom logikom *ili-ili* kako bi eliminirale probleme u ekonomiji, pod prinudom ulaze u nepovoljne kreditne aranžmane s vašingtonskim institucijama koje im serviraju mesijansku politiku strukturalnog prilagođavanja. No, nakon što ova kolonijalistička politika bude sprovedena u djelo tek onda dolazi do izražaja njen destruktivni karakter, odnosno tada postaju vidljive negativne promjene u sferi društva, države i ekonomije.“ (Fejzić, 2016: 103) U tom kontekstu, nakon što prihvate sporazume s MMF-om ili Svjetskom bankom, države nerijetko prodaju državnu imovinu ili telekomunikacijske, vodoopskrbne ili elektroenergetske sisteme, što direktno slabi ekonomiju država. S druge strane, ekomska i finansijska moć preliva se u rezervoar moćnih međunarodnih finansijskih organizacija. Stiglitz navodi kako države koje su nestabilne, u ekomske aranžmane ulaze iz prijeke potrebe i očaja i to sa finansijskim institucijam koje nemaju demokratski legitimitet. Kao što smo to mogli uočiti i na primjeru Bosne i Hercegovine, finansijski planovi i aranžmani kreiraju se uglavnom u tajnosti i bez mogućnosti za raspravu: „Preciznije rečeno zbog nedostatka transparentnosti u radu, licemjernosti u finansijskoj politici i naglaska na konspirativnosti u svakodnevnom poslovanju, recimo, Svjetska banka i MMF pretvaraju se u nepoželjne ekomske partnere u globalnoj politici i ekonomiji.“ (Fejzić, 2016: 104, 105) Govoreći o najmoćnijim međunarodnim institucijama,

WTO je reducirala nadležnosti političke vlasti u savremenim državama te u isto vrijeme osnažila moć kompanija. To znači da je ova organizacija ograničila mogućnost da države zaštite svoju ekonomiju. S druge strane, otvorila je vrata korporacijama i osnažila njihov uticaj. Iako se suočava sa nedostatkom demokratskog legitimite, WTO i dalje ima snažnu moć i brojne mogućnosti da reducira nacionalna ili državna zakonodavstva: „Na sjednicama iza zatvorenih vrata bezimeni trgovinski birorati iz 146 zemalja multinacionalnih korporacija, zapravo, govore nam kako u našim demokratskim izabranim zakonodavnim tijelima možemo usvajati zakone o zaštiti radništva ili okoliša.“ (Goodman, Goodman, 2006: 348) Onog trenutka kada parlamenti nacija ili legitimni predstavnici vlasti nemaju moć nad svojim političkim odlukama pokazatelj je nedemokratskih i protivustavnih praksi odlučivanja. Međutim, za neoliberalizam i protagoniste neoliberalizma smanjena autonomija odlučivanja i nemoć djelovanja državnih demokratskih institucija kao što su vlade i parlamenti je poželjno. Neoliberali žele vidjeti smanjenu ulogu države: „U interpretaciji francuskog sociologa Pjera Burdijea neoliberalizam jeste program uništenja onih kolektivnih struktura koje mogu zaustaviti logiku slobodnog tržišta, a to znači da neoliberali žele minimalnu državu.“ (Zgodić, 2015: 54) Osim toga, nedostatak demokratskog legitimite za međunarodne finansijske organizacije, ne predstavlja prepreku za fundamentalističko djelovanje, ignor nacionalnih vlada te protivustavne i nedemokratske prakse odlučivanja. Smanjenje uloge države i deregulacija državnih institucija te oduzimanje ili rezanje državnih djelatnosti nisu doprinijele oporavku slabih država ili država u razvoju. Naprotiv, suočeni smo da nedemokratskim i protivustavnim praksama odlučivanja, neoliberalni protagonisti i dalje nastoje smanjiti nadležnosti države, što sa sobom nosi brojne posljedice i u socio-ekonomskom aspektu. U određenim zemljama, kao što će to Fukuyama navesti, nepostojanje institucionalne strukture dovelo je do toga da su se primjene neoliberalnih reformi „... našle u mnogo goroj situaciji negoli bi bile da se u nju nisu upustile. Problem je bio u tome da temeljni koncept nije vodio računa o različitim dimenzijama državnosti i nije razumijevao način na koji su one povezane s ekonomskim razvojem.“ (Fukuyama, 2005: 18) Kao primjer navest ćemo da „... u sferi zaštite radničkih prava, reguliranja penzionog i zdravstvenog sistema, odnosno uvođenje, kako ga Gill (1998: 97 prema Lošonc 2007: 105) naziva, discipliniranog neoliberalizma na kojem je harmonizirana EU, a koji ulazak države u socijalnu sferu prepusta njezinoj diskrecionoj politici, doveo je postsocijalističke države u nezavidnu poziciju jer zbog ekonomske nemoći nisu imale prostora da interveniraju u tim sferama, već su te vrste javnih politika percipirale kao troškove.“ (Fejzić, Sadiković, Turčalo, 2017: 73) Kukoč će se kritički osvrnuti na reformske politike neoliberalizma te navesti da se neoliberalna idejna podloga s

punim pravom „... okriviljuje za sve zlo koje globalizacija sa sobom nosi: slabiju socijalnu i zdravstvenu sigurnost, gubitak radnih mjesto, odnosno više rada uz nižu zaradu, ugroženost životnog okoliša, suvereniteta države i kulturnog identiteta nacije.“ (Kukoč, 2008: 42) Suprotno demokratskim načelima, neoliberali narod lišavaju stvarne moći, jer su protagonisti neoliberalizma skeptični prema istinskoj demokratiji. Harvey će navesti kako se „... upravljanje po zakonu većine tumači kao potencijalna prijetnja po prava pojedinca i ustavne slobode. Demokratija se shvata kao luksuz, jedino ostvariv u uslovima relativnog materijelnog bogatstva u sprezi sa snažnim prisustvom srednje klase, kojima bi se garantovala politička stabilnost. Otuda neoliberali teže da favorizuju upravljanje preko eksperata i elita. Postoji snažna sklonost za upravljanjem po izvršnim nalozima i pravosudnoj odluci, a ne putem demokratskog parlamentarnog odlučivanja. Neoliberali su skoni da izoluju ključne institucije, kao što je centralna banka, od demokratskih pritisaka.“ (Harvey, 2012: 92) Negativne posljedice djelovanja demokratski nelegitimiranih transnacionalnih aktera te nedemokratsko i protivustavno donošenje odluka, naveli smo da je posebno moguće uočiti kod zemalja u razvoju ili slabih država, kao što je slučaj sa Bosnom i Hercegovinom. Posebno putem novih ograničenja koja im se nameću iz vana, ograničava se sposobnost djelovanja postojećih demokratskih institucija. U tom kontekstu Stiglitz navodi negativne strane zahtjeva koji se od strane protagonista neoliberalizma nameću kao pomoć: „Uslovljavanje potkopava domaće političke institucije. Birači vide kako im se vlada povija pred strancima ili popušta međunarodnim institucijama za koje vjeruju da njima upravljaju Sjedinjene Države. Potkopava se demokratija; biračko se tijelo osjeća izdanim.“ (Stiglitz, 2009: 34) *O tome da rastućoj transplanetarnoj povezanosti ponajviše nedostaje demokratske legitimnosti* govori i Scholte: „Vlast je legitimna kada ljudi nad kojima se vrši vlast prihvataju da vladaoci imaju pravo da je sprovode. Legitimitet može da ima i druge izvore osim demokratije, kao što su harizmatsko liderstvo, tehničko znanje i moralna pravda. Međutim, kada je riječ o upravljanju savremenom globalizacijom, propusti u demokratskoj legitimnosti su toliko veliki da ih ne mogu nadoknaditi nikakva harizma, efikasnost, a ni moralnost. Kao rezultat, regulacija globalnih odnosa do danas je počivala više na prinudi nego na demokratskoj saglasnosti. Veliki dio ove prisile bio je represivan i sproveden uz narušavanje ljudskih prava, uskraćivanje resursa (pomoći, pozajmice itd.) i vojne intervencije. Druge prisile imale su mekše i blaže oblike, kao što je potplaćivanje ljudi da se odreknu svojih demokratskih prava.“ (Scholte, 2009: 379) Najkraća formulacija neoliberalne doktrine odnosi se na to da se čovjekova dobrobit najbolje može urediti ukoliko se dopusti sloboda preduzetništva, jačanje privatne svojine, slobodne trgovine i tržišta, te dok se uloga države ili državne intervencije

drže na minimalnom nivou. Neoliberalizam uz primjenu politike strukturalnog prilagođavanja nastoji sve ljudske akcije podvesti pod domen tržišta. Protagonisti neoliberalizma nisu prihvatili „... ideale ljudskog dostojanstva i slobode pojedincu kao osnovne i centralne civilizacijske vrijednosti, a da se ne zapitamo kojim pojedincima je to zagarantovano i može li važiti za sve građane u uslovima rastuće nejednakosti, sa izrazitom premoći privatnih vlasnika - budući da je centralna poenta neoliberalizma pravo na privatno poduzetništvo i privatno-sopstvenističku slobodu.“ (Harvey, 2012: 21) Joseph E. Stiglitz navodi da neoliberalizam podriva demokratiju već 40 godina i da nije puka slučajnost što je u posljednje vrijeme došlo do nepovjerenja u neoliberalne ideje. Smanjena autonomija odlučivanja, na koju Stiglitz također ukazuje, problematična je i zbog toga što utiče i na pojavu svijesti o nemoći djelovanja demokratskih institucija kao što su vlade, parlamenti, političke stranke i sl.. Nedemokratske i protivustavne prakse odlučivanja možemo promatrati i na način da, kako to uočava Ravlić: „Predstavnička demokratija postaje sve više predstavnička, a sve manje demokratija, jer gubi svoj temelj - kontrolu nad vlastitim poslovima, a politička elita se pretvara u oligarhiju koja vlada nad onima koji bi je trebali birati i kontrolisati. Moć prelazi na globalne institucije i organizacije, te na glavne aktere u regionalnim poltičkim zajedinicama, a oni nisu podvrgnuti demokratskoj kontroli.“ (Ravlić, 2013: 353) Tako npr. predstavnici kapitala imaju privilegiran status i prilikom donošenja odluka u evropskim institucijama. Njihovi interesi su adekvatno prezentirani zbog čega se promoviranje profitorskih i komercijalnih interesa može razumjeti i kao usurpcija demokratske volje naroda. Zbog toga, upozorava Fejzić, „...treba biti oprezan i skeptičan prema demokratskom kapacitetu savremenih modela upravljanja državom, bolje rečeno, onih što počivaju na kooperativnom političkom odlučivanju - čiji su akteri izabrani predstavnici naroda te, uz to, institucije političkog i nepolitičkog karaktera koje nemaju legitimitet naroda za politički aktivitet.“ (Fejzić, 2016: 18) Osim toga, temeljno načelo demokratije - jedna osoba, jedan glas – predstavlja sve snažniju prijetnju i položaj vlasničkih klasa, zbog čega moderni kapitalisti nerijetko odgovaraju na ovu prijetnju, na način da sredstvima osiguravaju izravan pristup izabranim predstavnicima. I kako će to navesti Artur MacEwan su svom tekstu „Neoliberalizam i demokratija: Moć tržišta protiv demokratske moći“, „... bogatstvo je osnova s koje se utječe na ideologiju, putem medija, škola i drugih mjesta... to je dominacija tržišta naspram društva - carstvo kojim vlada jedan dolar, jedan glas - to najučinkovitije sredstvo koje ograničava demokratiju i podupire nastavak kapitalističke vlasti.“ (MacEwan, 2005: 171) Zatim, nedemokratske i protivustavne prakse odlučivanja prati i neznanje ili neinformiranost građana te propusti u radu institucija. S tim u vezi Scholte navodi: „Učinak demokratije zavisi

od obrazovanosti/obaviještenosti građana. Javnost koja nije svjesna situacije i zato nepokrenuta, ne može sebi priuštiti značajnije samoodređenje. Da bi bili demokratski kompetentni, ljudi moraju imati pristup relevantnim činjenicama i odgovarajuće razumijevanje pitanja, pojmove, načela, procedura i dokaza u rukama. Javno učestvovanje i javna kontrola upravljanja su nedjelotvorni ako su građani neuki. Nažalost, široko raspostranjeno javno neznanje danas preovlađuje i o globalnosti i o njenom upravljanju.“ (Scholte, 2009: 353-354) Pored problematiziranja formalnog obrazovanja, mass medija i civilnog društva, kao nedostatak demokratije navodi transparentnost agencija za upravljanje, što smo posebno naveli u ranijim izlaganjima i na primjeru Bosne i Hercegovine. Ovdje ćemo to još jednom pocrtati s aspekta nedemokratskih i protivustavnih praksi odlučivanja. Name, Scholte navodi da su se „... u posljednjih nekoliko godina dogodila znatna poboljšanja u otvorenosti i providnosti mnogih upravnih agencija koje se bave globalnim pitanjima, dok mnogi od ovih procesa upravljanja, sa stanovišta javnosti, ostaju nepoznati. Upravnici/guverneri imaju demokratsku obavezu da one kojima upravljaju obavještavaju o dvojem upravljanju. Građani treba da sa lakoćom otkrivaju koje su i kakve, političke odluke poduzete, u koje vrijeme, gdje, čijom zaslugom, s kojim opcijama, na kojim osnovama, s kakvim očekivanim rezultatima i sa kojim potpornim sredstvima. Slično, u demokratiji građani treba da imaju otvoren pristup zvaničnim informacijama koje se odnose na implementaciju politika i njihove rezultate.“ (Scholte, 2009: 358-359) Iako su elementi povjerljivosti informacija u određenim okolnostima opravdani, to se prvenstveno odnosi na specifične informacije koje se tiču operativnih planova ili strategija. Tajnost u demokratiji izuzetak, a nikako ne pravilo. Demokratija nalaže pristup informacijama i analitičkim sredstvima radi djelotvornog i političkog angažovanja. Nedemokratske i protivustavne prakse odlučivanja, a što u velikoj mjeri olakšava i sama neoliberalna globalizacija, ogledaju se u neznanju građana - kako u samom procesu donšenja odluka, tako i u samom sadržaju.

Prema tome, možemo ustanoviti da, iako još uvijek primarni akteri u međunarodnim odnosima, one trpe i gubitke u demokratskoj suverenosti, funkcijama i vlasti. Međunarodne institucije sada polažu pravo na to da prosuđuju, ograničavaju te sprovode protivustavne i nedemokratske političke odluke unutar samih država. U knjizi „Demokratija i dužnosti“, profesor Zgodić će podsjetiti na dio deklaracije Generalne skupštine Ujedinjenih nacija koji govori o „... nedopustivosti miješanja u unutrašnje poslove država i o zaštiti njihove nezavisnosti i suverniteta (1965).“ (Zgodić, 2021: 235) Referirajući se na beogradskog profesora Borisa Krivokapića, Zgodić će navesti kako niti jedna država nema pravo da „... neposredno ili posredno interveniše iz bilo kog razloga u unutrašnje ili spoljne poslove ma

koje druge države.“ (Boris Krivokapić, cit. prema: Zgodić, 2021: 235) Shodno tome, čak i međunarodnim javnim pravom zabranjeni su svi oblici miješanja, intervencija¹⁴ ili pokušaja „... ugrožavanja ličnosti države ili njenih političkih, ekonomskih i kulturnih osnova.“ (Boris Krivokapić, cit. prema: Zgodić, 2021: 235) Međutim, činjenica da su politika i ekonomija koegzistirale u različitim sferama, što se negativno odražava na demokratske kapacitete država, Fejzić će uočiti da: „Predstavnici, akteri i posjednici ekonomske i političke moći - u doba neoliberalne globalizacije - su kooperanti, odnosno sarađuju u donošenju političkih odluka zbog čega je, u pravilu, sporan demokratski karakter takvih odluka. Ipak, politička moć predstavlja sadržajniji oblik - u odnosu na ekonomsku moć - jer, u osnovi, uključuje državnu moć i mogućnost aktivnog participiranja u političkom procesu.“ (Fejzić, 2016: 22) U epohi neoliberalnog policentrizma, savremena demokratska vladavina je izgubila svoju autonomiju koja počiva na volji naroda. Postala je produžena ruka međunarodnih finansijskih organizacija pri implementaciji politike strukturalnog prilagođavanja, ali i korporacijskog imperijalizma. S tim u vezi uloga demokratske vladavine je reducirana i minimizirana, čime joj je smanjena i politička moć, što se posebno može posebno uočiti na primjerima donošenja odluka. Kako će to Fejzić uočiti, suština se ogleda u sljedećem: „Moderni demokratski režimi vlasti nisu utemeljeni isključivo na volji naroda – kao istinska i autentična demokratska vlast – već na kooperativnom sintetičkom sporazumu korporacijske i narodne vladavine. Zbog toga je demokratski kapacitet savremenih demokratija reduciran, sporan i upitan.“ (Fejzić, 2016: 66) Ukoliko znamo da, „...neoliberalizam ne koncipira ni samo tržište niti racionalno ekonomsko djelovanje kao prirodno. Oboje su konstrukti - organizirani kroz zakon i političke institucije te ovisi o političkim intervencijama i upravljanju. (Brown, 2012: 56) Onda je jasno da neliberalizmu ili protagonistima neoliberalizma izostanak demosa ili nedemokratske i protivustavne prakse odlučivanja, neće biti prepreka da bi ostvarili svoj cilj. Vanjski pritisak, koji je dolazi od strane međunarodnih organizacija poput MMF-a i Svjetske banke, potpomognute vladom SAD-a, iskoristile su svoju finansijsku snagu da vode nacionalne vlade prema ekonomskoj organizaciji kojom dominira tržište. Pod ovim okolnostima, ekonomski programi nametnuti su nedemokratskim putem, pod pritiskom, vođeni uglavnom od

¹⁴ Referirajući se na Krivokapića, Zgodić navodi da se intervencija definira kao „... svako miješanje sa strane u poslove neke države, odn. međunarodne organizacije. Pod određenim uslovima, neki vidovi takvog miješanja smatraju se dozvoljenima (pružaje dobrih usluga, posredovanje i sl.).“ (Boris Krivokapić, cit. prema: Zgodić, 2021: 235) U užem kontekstu, intervencija se odnosi na „...nedozvoljeno (nasilno i samozvano) miješanje jedne ili više država u poslove druge (drugih) država radi promjene ili održanja postojećeg stanja. Može se sastojati u miješanju u odnose između drugih država ili u miješanju u unutrašnje stvari druge države... može biti individualna ili kolektivna; prema načinu ostvarivanja, neposredna, direktna (npr. ograničeni napad oružanih snaga jedne države na teritoriju druge) ili posredna, indirektna (npr. finansiranje pobunjenika, podstrekivanje građanskog rata u drugoj državi i dr.) a prema sredstvima kojima se ostvaruje oružana, finansijska, privredna itd..“ (Boris Krivokapić, cit. prema: Zgodić, 2021: 235)

međunarodnih agencija za zajmove. Neoliberalizam uz nametanje odluka, svojih mjera politika ili implementaciju politike strukturalnog prilagođavanja obezličava demokratiju. Jedna od najpogubnijih posljedica primjene neoliberalne politike strukturalnog prilagođavanja ili vladavine neoliberalizma odnosi se na to da je u posljednjoj četvrtini stoljeća demokratija diskreditovana. I dok je Milton Fridman govorio da će postojanjem slobodnog privatnog tržišta građani biti zaštićeni od države te da svaka intervencija vlade ugrožava slobodu i ekonomski prosperitet, dogodilo se suprotno. Neoliberali nasilno nameću odluke, na djelu je sistem koji podupire nedemokratske i protivustavne prakse odlučivanja. Savremeno društvo nalazi se pred velikim društveno-političkim i socio-ekonomskim izazovima. Neminovno je da će se promjene u doglednoj budućnosti desiti, kao što je i neoliberalni kapitalizam postao nesnošljiv. U tom kontekstu Stiglitz smatra kako je „ponovno rađanje historije“ jedini put da se krene naprijed. Nevažno da li će se se taj novi put kojim je potrebno da krenemo nazivati marksizam, socijalizam, kejnjzianizam i sl. - najizazovniji i najznačajniji zadatak savremenog društva bit će neoliberalne protagoniste pozvati na odgovornost i uspostaviti sistem koji će istinski težiti temeljnim demokratskim načelima.

6.2. Korporacijski imperijalizam kao protivnik demokratije

Koncepcije upravljanja državom u savremenoj politici, u odnosu prema tradicionalnim odnosima moći, izmijenjeni su, reducirani i uz to prilagođeni interesima neoliberalne ekonomije. Međunarodne finansijske institucije i multinacionalne korporacije kao glavni protagonisti neoliberalne politike, uspjeli su da kreiraju skup tzv. političkih reformi kojim je reducirana i minimizirana uloga države, ali i degradiran demokratski režim vlasti. Korporacijski imperijalizam koji ćemo promatrati kao različite oblike učešća ili participacije velikih kompanija u procesu upravljanja državom, zasigurno ima svoje zasluge u tome i označavamo ga kao neprijatelja demokratije u prvom redu. Fejzić će navesti da „... u neoliberalnoj političkoj epohi međunarodne organizacije, međunarodne finansijske institucije i multinacionalne korporacije imaju mogućnost da diskriminiraju i izopćavaju države i nacije tako što, na primjer, ne žele investirati u državama koje još uvijek nisu akceptirale neoliberalnu dogmatiku. Tako je recimo MMF stvorio sistem kontrole u kojem se norme dobrog upravljanja gospodarstvom primjenjuju na nacionalnoj i komunalnoj razini. Neoliberalni režim predviđa globalno obavezne odluke protiv otpora pojedinih država. Ekonomski i politička dimenzija globalizacije usko su povezane zato što model neoliberalne države preferira državu natjecanja, tj. tržišnu državu u kojoj politika slijedi logiku kapitala.“ (Fejzić, 2016: 30) Dakle, kao što smo to i ranije isticali, transnacionalne finansijske organizacije, zajedno sa multinacionalnim kompanijama i svemoćnim korporacijama, predstavljaju najodanije protagoniste i(li) zagovornike neoliberalizma. Ujedno ove organizacije predstavljaju glavne aktere pri sprovođenju i davanju inputa prilikom reformskih procesa date države. To su organizacije koje svojim djelovanjem, do kosti ogole, kažimo to tako, intencije i suštinu politike neoliberalizma. Kukić će navesti da je „neoliberalizam samo vrh ledenog brijege koji definitivno razgoliće suštinu kapitalizma kao društvenog sistema.“ (Kukić, 2021: 87) Kako bi još preciznije ilustrirao, Kukić će se pozvati na slikovit opis

Subcomandante Marcosa koji je na Interkontinentalnom susretu za humanost i protiv neoliberalizma u Chiapasu 1996. godine, naveo kako se neoliberalizam odnosi na „... pokušaj 'pretvaranja svijeta u veliku trgovinu gdje se mogu kupiti Indijanci, žene, gdje se mogu kupiti djeca, emigranti, radnici, pa i cijela zemlja kao što je Mexico.' (Martinez i Garcia, 1997) Marcos je, zapravo, samo na drugačiji način, izrekao ono do čega je i stotinjak i više godina prije njega u svojim analizama kapitalizma vrlo nedvojbeno došao Karl Marx. A suština Marxovih teorijskih sudova se, kako je i dosad isticano, može svesti na tezu da kapitalizam ima organski nagon za stalnom ekspanzijom - i da, onog časa kada ona bude dovedena do krajnjih granica, započinje i proces njegova definitivnog i nezaustavljivog propadanja.“ (Kukić, 2021: 87) Neoliberalna fundamentalistička politika, na čijim temeljima se zasniva korporacijski imperijalizam, instalira se i uvodi u demokratske režime autoritarnim metodama. Na djelu je korporacijski imperijalizam kao neprijatelj demokratije. Neoliberali su uz pomoć politike strukturalnog prilagođavanja uspjeli da uspostave demokratska ograničenja, videći svoju produženu ruku upravo i u liku korporacija. U tome im je zasigurno olakšala i neoliberalna globalizacija koja „... omogućava politika omogućava akterima koji nemaju demokratski legitimitet da participiraju u procesu donošenja političkih odluka. Uz to, savrmena demokratija dovedena je u opasnost i zbog toga što je ekomska globalizacija progresivnija, dinamičnija i efikasnija od političke globalizacije. Drugim riječima, ekomska dimenzija globalizacije dominira i zasjenila je njenu političku dimenziju.“ (Fejzić, 2016: 52) Oslanjujući se na nedemokratske institucije, kao što su korporacije, a kako bi iste mogle donositi ključne odluke, Harvey će uočiti kako se „... stvara paradoks koji se ogleda u intenzivnim državnim intervencijama i upravljanju od strane elita i 'eksperata' u svijetu u kojem država ne bi trebalo da bude intervencionistička.“ (Harvey, 2012: 95) U razvijenim kapitalističkim državama, prihvatanje i popularizacija korporativizma, kako će to Heywood navesti, odvija se šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog vijeka, što je izazvalo zabrinutost određenih interesnih grupa. Pojašnjavajući probleme korporativizma Heywood će istaći sljedeće: „Prvo, korporativizam je značajno smanjio broj i raznolikost grupa koje su imale pristup vlasti. On neminovno daje prednost ekonomskim, odnosno funkcionalnim grupama, zato što dovodi do tripartitnosti koja povezuje vladu sa poslodavcima i organizovanim radnicima. Međutim, ona može da zanemari promotivne ili grupe potrošača, a institucionalizovan pristup vjerovatno ograničava na takozvana reprezentativna udruženja koja nastupaju u ime velikog broja organizacija.“ (Heywood, 2004: 515) Korporativizam interesne grupe prikazuje „... kao hijerarhijski organizovane asocijacije, kojima dominiraju vođe koje nisu neposredno odgovorne članovima. Ponekad se čak tvrdi da je cijena koju lideri

grupa plaćaju za privilegovan pristup vlasti spremnost da se obezbijedi poslušnost njihovih članova. Konačno, korporativizam se dovodi u vezu s problemom 'preopterećenosti' vlade, prema kojem su vlasti osvojile grupe koje je konsultovala, te nije u stanju da se odupre njihovim zahtjevima.“ (Heywood, 2004: 516) Važno je u ovom dijelu pocrtati razliku između neoliberalnog ili korporacijskog korporativizma od recimo klasičnog i liberalnog korporativizma, zbog njihovog poimanja u odnosu prema državnoj intervenciji: „Tako, uzmimo, klasični i liberalni korporativizam apologiraju državni intervencionizam, dok, recimo, korporacijski korporativizam otvoreno i beskompromisno preferira politiku državne deregulacije.“ (Fejzić, 2015: 19) Govoreći o najnovijoj verziji korporativizma, Fejzić će navesti da je riječ o doktrini koja preferira partnerski pakt kapitala čiji su glavni akteri međunarodne finansijske organizacije, multinacionalne korporacije, ali i države čija je uloga nephodna radi definiranja javnih politika i upravljanja državom. S tim u vezi, Fejzić će precizirati: „Bolje rečeno, savremena korporativistička doktrina omogućila je ekonomskim akterima i državnim vlastima da - bez participacije sindikata čije je sudjelovanje demonizirano i nepoželjno - partnerski upravljaju demokratskim režimima vlasti. Ovaj oblik korporativizma pripada dogmatski i idejno neoliberalnom ili korporacijskom korporativizmu - s kojim je, u osnovi, urušen humanistički smisao korporativističkog svjetonazora.“ (Fejzić, 2015: 17) Također, Fejzić ističe i to da korporacijski korporativizam „... preferira i odobrava participaciju gigantskih korporacija u upravljačkom procesu i donošenju političkih odluka.¹⁵“ (Fejzić, 2015: 19) Korporacijski korporativizam preferira i insistira na tome da vlasnici kapitala zajedno s vladom učestvuju u donošenju odluka od javnog interesa, tačnije u političkim procesima ili upravljanju državom. Uz to, ne smijemo zanemariti „... nagon grabežljivaca u mentalnom sklopu korporacije.“ (Burnett, Games, 2006: 138) Korporacije su opsjednute profitom, izostaje im briga za društvo, sklone su kršenju zakona, koristoljubljive su i lišene moralnih pitanja. Bakan će ih čak u svojim interpretacijama nazvati „psihopatskim stvorenjima“ koja nisu u stanju prepoznati moralne vrijednosti koje bi ih spriječile da ne nanose drugima štetu: „U njezinu pravnom ustrojstvu ništa je ne ograničava u težnji za ostvarenjem svojih sebičnih ciljeva, i ona je prisiljena nanositi štetu ako je dobit koju time postiže veća od troškova.“ (Bakan, 2006: 81) Jasno nam je da korporacijski korporativizam predstavlja prijetljiv za demokratiju, dok se suštinsko pitanje odnosi se na to da korporativizam ugrožava proces izborne ili parlamentarne demokratije. Politika, umjesto da se propituje u klupama predstavničkih skupština, ostvaruje se na osnovu skrivenih pregovora koji se odvijaju

¹⁵ Međutim, važno je napomenuti da su „... načela korporacijskog korporativizma etabrirana, recimo, i u režimima liberalnih demokratija, ali, uz to, i u režimima koji nisu u potpunosti utemeljeni na demokratskim osnovama.“ (Fejzić, 2015: 19)

između predstavnika moćnih korporacija ili ekonomskih interesa i vladinih zvaničnika. Interesne ekonomске grupe kao što su korporacije na taj način imaju političku moć, ali ne i odgovornost prema narodu ili javnosti, što je bez sumnje u suprotnosti sa demokratskim načelima. Osnovni principi kapitalistickog sistema nerijetko se ogledaju u surovim konkurenčijama i nadmetanjem između interesa individua - svemoćnih korporacija i naroda. Dakle, u doba globalizacije i neoliberalizma, proces donošenja odluka, pored političkih aktera, ostvaruju i brojni nepolitički akteri, što znači da je proces političkog odlučivanja poprimio multietapni karakter. Određene odluke koje se donose, a tiču se date države, nerijetko nisu ishod isključivo organa te države, nego samo odlučivanje istovremeno dolazi posredstvom i uticajem drugih centara moći. Država više nema ulogu suverenog aktera u donošenju odluka i kreiranju politika te će Beck navesti: „S jedne strane društvo država u kojemu su pravila diplomacije i nacionalne moći i dalje ključne varijable; i svijet transnacionalne subpolitike, u kojoj se kreću tako različiti akteri kao multinacionalni koncerni, Greenpeace, Amnesty International, ali i Svjetska banka, NATO, Evropska unija, itd..“ (Beck, 2003: 86) Korporacije, zapravo, nemaju izbora i da bi stekle svoj uticaj i zaštitile svoje interese, one zloupotrebljavaju demokratiju: „Dužnost direktora korporacije nije da zaštititi demokratiju nego iskoristiti njene nepoznanice i izbjegavati prepreke koje demokratija postavlja.“ (Bakan, 2006: 130) Zgodić će navesti kako istovremeno nailazimo na paradoks: „Mada su joj zapadnjačke liberalne demokratije potrebne kao okoliš i atmosfera, kao tlo i okvir, kao kisik i humus, korporokratija, ipak, neumitno, to je jedan zagonetni paradoks, ugrožava i - do kraja je formalizirajući i tehnilizirajući - degradira upravo tu i takvu demokratiju.“ (Zgodić, 2009: 247) Iako korporacije nemaju demokratski legitimitet da reduciraju ili organičavaju neovisnost države ili njen ekonomski suverinitet, one se direktno i(li) indirektno upliću u ekonomski i političke poslove države. S druge strane, građani nemaju pristup moćnim korporacijama, niti znaju kako one funkcioniraju. Fejzić će navesti kako slabije razvijene zemlje „... proživljavaju neslobodnu i podređenu socijalnu egzistenciju zbog ekonomsko-korporacijske kolonizacije koju su im smišljeno nametnuli predstavnici korporacijskog kapitala i međunarodne finansijske institucije. Drugim riječima, nakon što nerazvijene i slabije države prihvate politiku strukturalnog prilagođavanja koju im obavezno serviraju međunarodne finansijske organizacije - uz aklamacijsko odobravanje velikih korporacija - obično postaju dezorjentirani i bezperspektivni ekonomski znanstvenici sa okrunjenim ekonomskim suverinitetom.“ (Fejzić, 2016: 101) I iako niti jedno društvo nije do sada bilo zasnovano na isključivo korporativističkim osnovama, politički koncept talijanskog političkog sistema, pod vlašću Benita Mussolinija sličan je toj paradigm. (Fejzić, 2015) Osim

toga što se savremeni korporativizam pojavljuje u ulozi medijatora države i društva, posve nedemokratskim metodama i suprotno demokratskim načelima, akteri savremenog korporacijskog imperijalizma pojavljuju se i u ulozi upravljanja državom. Prihvatanjem ideologije neoliberalizma i pod uticajem korporacija država se istovremeno povlači i iz javne sfere. Međutim, Zgodić upozorava da „... ako se, sa recepcijom ideologije neoliberalizma država povlači iz javne sfere, ne povlači se s tom recepcijom i iz privatne sfere kapitala: naprotiv, ona je voljom i interesima korporokratije involvirana u tu sferu pa otuda spoznajno tačno figurira uvid: 'Konkurenca i rivalstvo ne pojavljuju se toliko između države i korporacije koliko između korporacije koje se optimaju za uticaj države na državu i za njene subvencije. Ne samo što su država i korporacije postale partneri; u ovom procesu svaka strana je počela da oponaša funkcije koje istorijski pripadaju onoj drugoj'. (Volin, ibid: 741, 742)“ (Zgodić, 2009: 248) Brojne su opasnosti koje proizilaze iz preuzimanja javne sfere od strane korporacija - dolazi do „... dekadencije izvornih ingerencija, kompetencija i svrha same demokratske države.“ (Zgodić, 2009: 248) To znači da se pod izgovorom reformskih politika funkcije države daju u koncesiju privatnicima, uslijed čega država gubi svoju suverenost i ulogu u poslovima koje je prvo bitno radila i čije je nadležnosti imala. Vremenom državne institucije bivaju obesmišljene jer gube i znanje i kompetencije koje su neophodne za funkcionisanje određenih djelatnosti. Crouch će s tim u vezi navesti da vlada postaje određena „... vrsta institucionalnog idiota, jer njezine poteze proizašle iz loše informiranosti unaprijed umunjaju lukavi akteri koji djeluju na tržištu.“ (Crouch, 2007: 51) Korporacije imaju ignorantski odnos naspram javnog dobra i deformišu i obesmišljavaju temeljne prepostavke demokratije. Beck će kao primjer navesti da korporacije uništavaju dosadašnje prakse u poreskom svijetu u kojem su demokratski principi, socijalna pravda, javno dobro, oduvijek imali svoje materijalne temlje. Na devastacije demokratije od strane korpocijskog imperijalizma, upozorava Beck: „Poduzeća su otkrila kamen bogatstva. Nova čarobna formula formula glasi: kapitalizam bez rada plus kapitalizam bez poreza.“ (Beck, 2003: 15) Uticaj korporacijske vladavine posebno je moguće uočiti u zemljama koje se nalaze u fazi demokratske tranzicije. Obzirom na veliku zavisnost tranzicijskih demokratija od strane međunarodnih finansijskih institucija - jer njihovom podrškom nastoje stabilizirati svoje političke i ekonomski sisteme, javljaju se i multinacionalne korporacije koje u svemu tome vidje svoju šansu. Prilika za multinacionalne korporacije najbolje se ogleda u procesu privatizacije državne imovine ili koncesionog eksplotiranja prirodnih resursa. Fejzić upozorava da su iskustva tranzicijskih demokratija, među kojima je i Bosna i Hercegovina, uglavnom negativna, dok kao razlog navodi da „... finansijski aranžmani koje potpisuju s

njima, ustvari, ne donose planirane rezultate, već na duge staze destabiliziraju njihov politički i ekonomski sistem. Radikalne reforme koje moraju provesti tranzicijske države, kako bi liberalizirale odnose u državi, društvu i ekonomiji, nerijetko izazivaju nekontrolirane socijalne nemire koji obično nastaju kao rezultat progresivnih mjera štednje i reducirane javne potrošnje - na što državne vlade tranzicijskih demokratija često pristaju pod prisilom i diktatom međunarodnih finansijskih organizacija, a kako bi osigurale neophodna finansijska sredstva.“ (Fejzić, 2015: 23) Također, mjerama politika na kojima one insitiraju oslabljena je moć sindikata i radničkih organizacija, što znači da je njihova stvarna moć do kraja reducirana i minimizirana. Zapravo, navest će Fejzić: „Sistem političkog upravljanja u ovim režimima vlasti zasnovan je na pravilima neoliberalnog, odnosno korporacijskog korporativizma - u kojem u netransparentnoj partnerskoj saradnji akteri kapitala i državne vlade reguliraju politički proces, a da pritom nerijetko uopće ne uključuju radničke organizacije u upravljanje.“ (Fejzić, 2015: 23) Multinacionalne korporacije idu do toga da su u stanju kolonizirati „... druge zemlje i zauzeti stalno tržište dionicama služeći se okrutnošću koja je bila uobičajena u staro doba izgradnje carstva. Oni su u stanju djelovati u svim područjima trgovine i nadzirati sve razine distribucije, od jeftine manufakture u zemljama u razvoju, koja je nalik robovlasničkom sustavu, do tržišta Zapada, koja pokreće potrošački mentalitet. Te su korporacije često veće od zemalja koje izrabljuju.“ (Burnett, Games, 2006: 242). Prema tome, korporacijski imperijalizam kao način korporativističkog odlučivanja najzastupljeniji je u demokratskim režimima vlasti gdje se sistem vlasti odnosi na partnerskom odnosu između čelnika krupnog kapitala i državne vlasti.¹⁶ Korporacijski imperijalizam pretenduje da unaprijedi politike koje za cilj imaju stvaranje sporazuma između države i aktera kapitala u samom procesu upravljanja državom. To vodi ka usurpaciji sfere državne vlasti od strane aktera kapitala: „Preciznije rečeno, sugerira se i dopušta da predstavnici kapitala i državna vlast u netransparentnoj kooperaciji reguliraju politički proces, predlažu i donose zakone te, uz to, provode usvojene politike, iako, ustvari, akteri kapitala nemaju demokratski legitimitet za

---

¹⁶ Kao primjer navest ćemo da, skriveni iza društvene tranzicije ili reformi koje su uslijedile u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini, odvijale su se nedemokratske prakse prilikom donošenja odluka, ali i masovne pljačke društvenih dobara. Nerijetko glavnu ulogu u nedemokratskim praksama odlučivanja imale su i korporacije - u doslihu sa državnim vlastima. Nedemokratske prakse odlučivanja imaju svoje dalekosežne posljedice, te će tako Sarajlić uočiti kako je politička elita u Bosni i Hercegovini, sprovodeći mjere politika strukturalnog prilagođavanja, „... iskoristila postojeću kontrolu nad javnim dobrima kao naslijeđe samoupravnog vlasničkog obrasca za snažnije pozicioniranje u tranzicijskom procesu privatizacije, u kojem su nastajuća ekomska i postojeća politička elita združene u jedinstvenu socijalnu grupaciju sa široko uspostavljenim polugama opće društvene moći. To objašnjavaju i bliske veze koje u današnjoj Bosni i Hercegovini postoje između ključnih političkih figura i ekomske elite olicene u novim veleposjednicima, privrednicima, direktorima i članovima upravnih odbora dominantnih kompanija, kao i nerijetko preklapanje ovih dviju sfera u specifičnim centrima moći, poput političkih partija, nevladinih organizacija, medija i drugih manje-više neformalnih društvenih grupa.“ (Sarajlić, 2009: 43)

takve političke prakse. Reprezentanti kapitala ne posjeduju demokratski legitimitet za kreiranje javnih politika zato što, recimo, ne podliježu izbornoj proceduri od naroda, ne odgovaraju javnosti za svoje postupke i ne doprinose protekciji općeg dobra.“ (Fejzić, 2015: 20) Bliske veze između ključnih političkih figura i ekonomski elite očitene u novim vlasnicima, privrednicima, direktorima, koje se, kako smo to naveli, nerijetko preklapaju sa specifičnim centrima moći poput političkih stranaka, medija, nevladinih organizacija i sl., ukazuju i na odsustvo jednakosti - također, jednu od temeljnih prepostavki demokratije. Paradoksalne političke prakse koje ćemo jasno označiti kao negativne odnose se na to da „... tranzicijske vlade - pod pritiskom međunarodnih finansijskih institucija - iz pregovora oko karaktera javnih politika isključe zvanične socijalne i ekonomski partnerne, pri čemu otvoreno demoniziraju i marginaliziraju njihovu reprezentativnost i relevantnost, što, u osnovi, korespondira s grubom usurpacijom esencijalnih demokratskih vrijednosti.“ (Fejzić, 2015: 23) U tom kontekstu možemo učiti da se tranzicijske zemlje nastoje - prisilno, služeći se ucjenama neoliberalizirati, dok za posljedicu imamo radikalne ekonomski i političke reforme, koje ne samo da nisu demokratske, nego i sa sobom donose niz negativnih trendova koji utiču na svakodnevni kvalitet života građana i pomanjkanje demokratičnosti društva. U suštini, demokratija počiva na tome da svaki građanin ima jednako pravo glasa, bez obzira na bogatstvo koje posjeduje. Prema demokratskim načelima, to znači i da svaki građanin ima pravo glasa o tome kako će se svemoćne korporacije ponašati i koju ulogu bi moglo zauzeti kada donose odluke u ime građana. Međutim, praksa je nešto drugačija, gdje vidimo da moćne ekonomski organizacije, mimo demokratskih normi i protokolarnih dužnosti nastoje uzeti prevlasti nad politikom, sammim tim i prava građana. Premještanje regulacije korporacija s države na tržiste, kako će to upozoriti Bakan, „...postaju imune na sudjelovanje građana u političkom procesu, a kontrola je prepustena instituciji u kojoj jedan dolar - ne jedna osoba ima jedan glas.“ (Bakan, 2006: 184) Pod presijom korporacija, uz kooperaciju državnih vlasti i angažiranih lobista, svjedočimo, kako će to Zgodić navesti „dekadenciji zakonodavnog uma“, dok su negativne posljedice nesagledive: „Uz destrukciju zakonodavne vlasti, razaraju se izvorne svrhe i izvršne vlasti. Jer, politička vladavina korporativne plutokratije ozbiljuje se i tako što ona i ovdje koristi tajno i vlada tajnom: u gustim mrežama sprega između kapitala i vlasti kroz tajnovite aranžmane korporokratska moć uspijeva da svijet podzakonskih akata i operativnih odluka - a i jedno i drugo je, inače, u ingerencijama izvršne vlasti - preusmjeri na mlin vlastitih interesa. U neformalnim, odnosno, konspirativnim sferama osobnih prijateljstava, u tajnim djelatnostima hladnokrvne razmjene usluga i profitabilne trgovine interesima - susreću se i u sferi egzekutivne vlasti korporokratija, politokratija, birokratija i

kriptokratija.“ (Zgodić, 2009: 251) Korporacijski imperijalizam u direktnoj je suprotnosti sa demokratskim načelima i dio je neoliberalnih težnji. Predstavnici kapitala nemaju nikakvu demokratsku legitimnost da bi učestvovali u donošenju političkih odluka, ali oni svoju moć crpe iz svog kapitala¹⁷, uz pomoć kojeg vrše ucjene demokratsih predstavnika vlasti. U tom kontekstu navest ćeemo da su se određene kompanije ili moćne korporacije našle u ulozi finansijera političkih kampanja, pa sve češće svjedočimo kako su određene političke stranke pod istragom zbog izvora prihoda. No, kako i sam đavo uvijek dođe po svoje, tako je isto i sa moćnim korporacijama. Obično se to ogleda u tome da, kako bi izvršile svoje profiterske ciljeve, nastoje imati produženu ruku i vršiti pritisak na državnu vlast kako bi donosila zakone i regulaciju sistema prema svojim mjerama. Koliko je korporacijski imperijalizam istrajan u svojim namjerama te koliko su multinacionalne korporacije opasne, govori i to da državna vlast u manje razvijenim zemljama koja ne pristaje na saradnju, suočava se sa rizikom da bude svrgнутa ili detronizirana.¹⁸ (Fejzić, 2016) U konačnici, uz saglasnost državne vlade usvajaju se političke odluke od koje krajnju korist imaju prvenstveno vlasnici kapitala. Demokratski kapacitet savremene države je reducirani i minimiziran, dok multinacionalne korporacije predstavljaju ključne aktere u sferi neoliberalne globalizacije. S tim u vezi Fejzić će navesti kako „... one mogu imati značajnu i podsticajnu ulogu u investicijskoj politici i privrednom razvoju, ali zato u sferi upravljanja državom i politici općenito permanentno usurpiraju i minimiziraju volju naroda i državne vlasti, odnosno ne ponašaju se u skladu sa zahtjevima demokratije. (Fejzić, 2015: 21) Rezimirajući uticaj i rastuću moć korporacijskog imperijalizma, Zgodić će navesti da se podrivaju i okrnjuju demokratske procedure i tradicionalne državne institucije: „Izvršna i zakonodavna vlast više je fasada tajnih moći, a sve manje ono što joj izvorno pripada: ozbiljenje volje naroda i opštег dobra zajednice. Na djelu je demokratija na prodaju (Plast, 2003: 91) odnosno, rasprodaja demokratije na tržištu roba - a prije svega novca, političkih odluka i zakona kao robe - što ih mogu proizvesti i u

¹⁷ Tako su recimo određene kompanije „... bogatije od većine zemalja u svijetu u razvoju. Godine 2004. prihodi američke automobilske kompanije General Motors iznosili su 191,4 milijarde dolara više nego BDP više od 148 zemalja svijeta. Te korporacije nisu samo bogate nego su i politički moćne.“ (Stiglitz, 2009: 207)

¹⁸ Fejzić će navesti da: „Zbog neposlušnosti i protivljenja korporacijskim interesima već su svrgnute brojne vlade u zemljama u razvoju, a proces detronizacije legalne vlasti često prati parada vojnog nasilja, neredi i iznuđena inauguracija nove nedemokratske vlasti. Neoliberalna vladavina koja a priori prihvataju - pod uticajem evroatlantskih neoliberalnih vlada i velikih kompanija - nasilno uspostavljeni marionetski režimi u postkolonijalnim državama, u pravilu, ne donosi njihovim građanima obećanu demokratiju, slobodu i prosperitet nego autoritarnu vlast, strahovladu i siromaštvo. U zemljama koje su politički nestabilne i čije su ekonomije siromašne, ustvari, transnacionalne korporacije agresivno forsiraju i preporučuju recepciju neoliberalizma u ekonomiji i politici što je kompatibilno s njihovim patološko-profitterskim ciljevima. Takve države se najčešće pretvaraju u depersonalizirane pokusne kuniće predstavnika korporacijskog biznisa. (Fejzić, 2016: 112)

kupoprodajni promet pustiti politokratija, partitokratija, statokratija i korporokratija.“ (Zgodić, 2009: 252) Svojim stalnim rastom i povećanjem uticaja korporacije do srži nagrizaju demokratiju i negativno utiču na autonomiju državne vlasti. To uočava i Goodman, koji će navesti sljedeće: „Došlo je do promicanja suverniteta sa države na korporacije čime se ugrožavaju same osnove demokratije: one se ponašaju kao novi, od naroda neizabrani, partner vlade. A u tom partnerstvu, uz stalno slabljenje demokratije, superiorno se uzdiže moć korporacija. No, s tim procesima nestaje poštovanje demokratske javnosti: ni vlada ni korporacije ne obraćaju pažnju na njena mišljenja.“ (Goodman, 2006: 287) Ukoliko se to nastavi, postoji mogućnost da će neoliberalna politika u potpunosti neutralizirati demokratiju - u svom istinskom obliku i značenju. Logičan slijed pitanja bi stoga bio - da li je demokratija uopće moguća u vremenu neoliberalne globalizacije i korporacijskog imperijalizma? Jedno je sigurno - svjedočimo promjenama i usklađivanju sistema koje vode ka deficitu demokratije. Na djelu su suprateritorijalne organizacije koje nametanjem svojih politika funkcije države, njene institucije stavlja u drugi plan, zbog čega država gubi dio svoje demokratske suverenosti. To se najbolje uočava u praksama donošenja odluka, koje su sve samo ne demokratske. Promatraljući implementaciju politike strukturalnog prilagođavanja na primjeru Bosne i Hercegovine, vidimo da su se kapitalisti gotovo svih zemalja ujedinili kako bi sproveli politike koje idu isključivo njima u korist. S druge strane oni idu na štetu države, tako što slabe njenu moć, ugnjetavaju i obesmišljavaju njen demos, radnička prava i sve one koji su u suprotnosti sa njihovim ciljevima - trgovinom i profitom. Kako vidimo da neoliberalni politički koncept u cijelosti odgovara interesu velikih korporacija, onda je jasno zašto su upravo multinacionalne korporacije najgalsnije u sprovedbi neoliberalnih politika. Međutim, treba imati u vidu - javnost nije nikada bila bez mogućnosti za otpor i bez mogućnosti da pronađe alternativna rješenja koja će zadovoljiti i jednu i drugu stranu. Alternativa politici korporacijskog imperijalizma svakako bi trebalo tražiti u poštivanju demokratije i uzdizanju, a nikako ne ugnjetavanju demokratskih vrijednosti.

Zaključna razmatranja

Implementacija neoliberalne politike strukturalnog prilagođavanja u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini doprinijela je detroniziranju demokratskog procesa kao legitimacijskog temelja političkog odlučivanja. Na taj način država Bosna i Hercegovina gubio dio svoje političke i ekonomske suverenosti, što ima negativne političke i društveno-ekonomske implikacije. Svoju najveću moć neoliberalizam crpi iz primjene politike strukturalnog prilagođavanja i to tako što ultimativno teži liberalizaciji tržišta tj. slobodnoj trgovini, deregulaciji i privatizaciji, dok se uloga države nastoji minimizirati - u očima neoliberalnih protagonisti država je samo sredstvo za ostvarivanje neoliberalnih težnji. Ekonomija nastoji preuzeti prevlast nad politikom, dok se uz pomoć „neoliberalnih reformi“ uspješno realizuje projekat dekonstrukciju države - što ima krajnje destruktivne posljedice. Bosna i Hercegovina nakon globalnog preokreta iz socijalizma u kapitalizam, ratnih razaranja devedesetih te potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, još uvijek se nalazi u fazi adaptacije. To znači da proces prihvatanja neoliberalnog kapitalizma putem primjene politike strukturalnog prilagođavanja, prevashodno u cilju integracije u EU, još uvijek traje. U praksi to znači sprovedbu privatizacije, deregulaciju ekonomske i političke aktivnosti, liberalizaciju međunarodnih ekonomske tokova te smanjivanje državnih funkcija u gotovo svim oblastima, posebno u ekonomiji. Prilagodbu sistema Bosna i Hercegovina vrši na osnovu strategija međunarodnih finansijskih institucija poput MMF-a, Svetske banke i dr. Međutim, činjenica je da se Bosna i Hercegovina trenutno suočava sa velikim izazovima koji samu perspektivu države čine neizvjesnom. Tome su u velikoj mjeri doprinijeli neoliberalni protagonisti u liku moćnih transnacionalnih finansijskih organizacija kao što su MMF, Svjetska banka i Svjetska trgovinska organizacija. Analizom dokumenata „Mehanizama koordinacije procesa Europskih integracija u Bosni i Hercegovini“ (dокумент koji je na prijedlog Direkcije za europske integracije Bosne i Hercegovine, Vijeće ministara Bosne i Hercegovine usvojilo 26. januara 2016. godine), „Reformske agende za Bosnu i Hercegovinu za period od 2015. do 2018. godine“ čiji je predlagač Europska unija, dok je ista usvojena od strane Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, vlada entiteta i Vlade Brčko Distrikta, „Pisma namjere“ koje je od strane bh. institucija upućeno MMF-u te niza drugih značajnih dokumenata - ukazali smo na nedemokratske i protivustavne prakse odlučivanja. Analizom navedenih dokumenata uvidjeli smo da implementacija politike strukturalnog prilagođavanja nastaje isključivo kao rezultat

vanjske intervencije u Bosni i Hercegovini i to na način ucjene i prijetnje oduzimanja kreditnih aranžmana te stalnim nadziranjem sprovođenja politike strukturalnog prilagođavanja. Osim toga, karakterizira ih netransparentno donošenje odluka, što znači da se strateški važni dokumenti za državu Bosnu i Hercegovinu uglavnom donose „iza zatvorenih vrata“, uz intervenciju moćnih finansijskih transnacionalnih organizacija. Iako članstvo Bosne i Hercegovine u EU predstavlja prepostavku za očuvanje teritorijalnog integriteta, stvaranje prepostavki za ekonomski i socijalni razvoj u zajednici evropskih država te političku stabilnosti države, neophodno je vršiti analizu svih transformacijskih procesa - što nije slučaj sa Bosnom i Hercegovinom. Za poslejdicu imamo da su neoliberalne reforme doprinijele tome da u Bosni i Hercegovini ne egzistira kapitalizam, nego, kako će to profesor Zgodić u intervjuu za naše sitraživanje kazati, „divlji kapitalizam ili predatorski kapitalizam prvobitne akumulacije kapitala“ (Zgodić, 2022: Prilog 1). Politika strukturalnog prilagođavanja pored nedemokratskih i protivustavnih praksi političkog odlučivanja, doprinijela je razvoju etnokratske kleptokratije, nakaradno sprovedene privatizacije gdje je država ostala bez imovine, rednici bez posla, a korsit su imali pojedinci bliski režimima vlasti. Dakle, umjesto liberalizacije bh. tržita, dominacije privatne svojine, veće zaposlenosti, privlačenja stranih investicija te smanjenja zaduženosti države, uslijedio je niz ekonomskih i privrednih promašaja, neuspješne privatizacije, vidno nesnalaženje od strane bh. političkih elita, pojava korupcije, neadekvatna deregulacija državnih institucija, oduzimanje suvereniteta ekonomiji Bosne i Hercegovine, naročito u domenu monetarne i finansijske politike itd.. Neoliberalne reforme u Bosni i Hercegovini ostavile su mogućnost za brojne zloupotrebe, kako od strane od strane domaćih političkih aktera, tako i od strane transnacionalnih političkih elita - protagonista neoliberalnog koncepta. Državne i entitetske vlade su zarad sporazuma o finansiranju sa MMF-om, Svjetskom bankom ili Svjetskom trgovinskom organizacijom, prihvatile neokolonijalistički obrazac politike. Pored krajnje nedemokratskog karaktera primjene politike strukturalnog prilagođavanja, ove mjere politika ne dolaze iz stvarne potrebe za reformama, nego su te politike nametnute od strane vanjskih faktora - neoliberalnih protagonisti. Ono što dodatno otežava je izuzetna složenost društveno-političkog uređenja države Bosne i Hercegovine i nestabilan sistem upravljanja. To se ogleda u veoma ograničenim mogućnostima regulatora političkog procesa u Bosni i Hercegovini, kako s aspekta kapaciteta i sposobnosti političkih institucija, tako i s aspekta spremnosti političkih aktera za saradnju. Zbog toga Bosnu i Hercegovinu nephodno je promatrati s aspekta buđanja svijesti i pozivanja na odgovornost - kako unutrašnjeg, tako i vanjskog faktora. Unutrašnjeg, prvenstveno zbog nepostizanja temeljnog konsenzusa o funkcionalnoj i demokratskoj državi,

a vanjskog zbog svoje imperativne i diktatorske politike. Međunardne finansijske organizacije, zajedno sa korporacijama, nametanjem svojih odluka obesmišljavaju demos i demokratske institucije, što smo uočili i na primjeru Bosne i Hercegovine. Pod krinkom demokratije odvija se nedemokratska imperijalna politika od strane neoliberalnih protagonisti, što ostavlja destruktivne i pogubne političke i društveno-ekonomski posljedice. Neoliberalna globalizacija koja svoje politike nameće odozgo prema dole, na putu je da u potpunosti neutralizira demokratiju. Najvažniji zadatak bit će, kako se to navodi u alterglobalističkim stajalištima, ponovo otkriti demokratske sposobnosti naroda, što će voditi ka većoj jednakosti, socijalnoj pravdi i poštivanju suvereniteta demokratske pravne države.

Prilozi

Kako bismo izvršili provjeru postavljenih hipoteza, pored metoda istraživanja koje se odnose na analizu sadržaja, historijsku metodu istraživanja, deskriptivnu metodu, metodu klasifikacije, statističku metodu, metodu kompilacije i komparativnu metodu, u cilju testiranja hipotetičkog okvira istraživanja provedena su i dva intervjua sa stručnim licima. Sadržaj ili dobivene odgovore koristili smo u određenim poglavljima i zaključnim razmatranjima. Intervjui su urađeni sa stručnim osobama, koji su s različitog aspekta, političkog i ekonomskog, govorili o samoj temi i onome što je hipoteza, ali i sam cilj magistarskog rada. Prvi intervju koji se odnosi na ispitavanje političkog aspekta uradili smo sa prof. dr. Esadom Zgodićem. Riječ je o profesoru koji je svoju mirovinu dočekao kao redovni profesor na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Predavao je predmete: Historija socijalne i političke misli u Bosni i Hercegovini, Savremene teorije vlasti, Opštu politologiju, ali je bio zadužen i za predmet Retorika, angažirao se na realizaciji predmeta Demokratija i ljudska prava kao i na programu rada postdiplomskih studija i na više fakulteta. Objavio je brojne knjige, kao i tekstove, naučno-istraživačke radove koji su objavljeni u stučnim časopisima. Drugi intervju koji se odnosi na ekonomski aspekti ispitivanja hipoteza, uradili smo sa prof.dr. Matejom Živkovićem. Riječ je o uglednom profesoru koji je dugogodišnji predavač na više fakulteta u Bosni i Hercegovini, među kojima je i Sarajevo School Science and Technology (SSST), ujedno je vrsni ekonomski stručnjak i državni službenik - član Komisije za vrijednosne papire Vlade Federacije Bosne i Hercegovine. Autor je brojnih knjiga i stručnih radova iz ekonomskog stresa.

Prilog 1: Intervju - prof.dr. Esad Zgodić

1. Prihvatanje neoliberalizma kao dominantnog političkog koncepta današnjice dovelo je do restrukturiranja tradicionalnih odnosa moći u politici i društvu općenito, zbog čega je neoliberalizam danas nerijetko predmet rasprava u intelektualnim krugovima. Da li po Vašem mišljenju neoliberalizam ugrožava demokratska načela države?

Prof. dr. Esad Zgodić: „Teorijski gledajući neoliberalizam kao ideologija savremenog kapitalizma i savremene države u evroatlantskom svijetu stoje u podvostručenom odnosu: To je odnos ambivalencije koja se često pojavljuje u obliku protivriječnosti i antagonizama.

Neoliberalizam, s jedne strane, državu gleda s prezirom, pogotovo onda kada država nastupa kao asistentska, regulatorna i intervencionistička država. Gleda tako na državu, u toliko što u njoj vidi prijetnju ozbiljenju njegovih vodećih načela kao što su: absolutno slobodno tržište, panprivatizacija svega postojećeg i deregulacija ekonomskih djelatnosti i društvenom životu uopšte. No, budući da neoliberalistički kapitalizam ciklično zapada u teška stanja krize i dekadencije, onda se on u takvim okolnostima snishodnivo obraća državi i zahtjeva njenu intervencionističku moć, kako bi anulirala izvorišta njegove krize i omogućila revitalizaciju neoliberalističke ekonomije. U toj kontradikciji prebiva savremena vladavina kapitalizmom svijetom. Ona, ambivalencija, svakako urušava demokratske potencije države, utoliko što njene kapacitete bezobzirno određuje interesima kapitala i očuvanja njegovog neoliberalističkog načina funkcioniranja.“

2. Smatrate li da ekonomija u okvirima neoliberalizma nastoji preuzeti prevlast nad politikom? Molim Vas da nam se osvrnete na to - kakve posljedice ostavlja činjenica da neoliberalizam državu vidi islučivo u službi ekonomije, svjetskog slobodnog tržišta i profita?

Prof. dr. Esad Zgodić: „Savremenim svijetom vlada trostruki pakt: to je pakt između kapitala, vojske ili vojnog kompleksa i politokratije. U tom savezu dominiraju kapital i njegove simboličke veze sa militokratskim centrima moći, a politika se u tom paktu pojavljuje kao sljedbenik artikulator i egzekutor njihovih interesa. Dominira u svakom slučaju vojno - industrijski kompleks nad građanskim društvima i politikama koje oblikuju i vode civilne vlade. Ne treba, prema tome, zanemariti, što se inače često dešava, u teorijama kapitalizma i politike relevantnu ulogu vojno - militokratskih struktura moći.“

3. Da li i na koji način neoliberalna politika strukturalnog prilagođavanja utiče na unutrašnje političko uređenje države Bosne i Hercegovine?

Prof. dr. Esad Zgodić: „U Bosni i Hercegovini ništa ne postoji u svom čistom i dovršenom obliku: Tako ne figuriraju u našoj državi, ni u svojoj čistoj formi, ni ideologija, ni politika neoliberalizma. To nije ni moguće, budući da postsocijalističku Bosnu i Hercegovinu karakterizira tzv. divlji kapitalizam ili predatorski kapitalizam prvobitne akumulacije kapitala: On počiva na mješavini recidiva socijalističke ekonomije, etnokraske kleptokratije, anarchiji i spontalitetima koji proizilaze iz mediokritetskog karaktera upravljača političkim procesima i slično. Može se reći da u našim okolnostima neoliberalizam ostaje još uvijek nedostizni ideal,

a da su na djelu hibridne tvorevine u sferi ekonomske proizvodnje i upravljanja onim što se naziva redimentima države i njenih institucija.“

4. Molim Vas da se osvrnete na proces provođenja privatizacije u Bosnu i Hercegovinu - kakve posljedice imamo?

Prof. dr. Esad Zgodić: „Privatizacija je gotovo dovršen proces, zasniva na nasilnoj i nezakonitom, prisvajanju društvenog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju u partijsku proizvodnju. Dogodila se privatizacija kao uništenje partijskog vlasništva i to je pod direktnim uplivima etnopartitokratije. Rezultat je takve privatizacije milenijska prevara i pljačka te destrukcija društvenog bogatstva koje je bilo oличено velikim privrednim korporacijama poput brojnih naših svjetskih poznatih firmi i kompanija. Ostat će zagonetno zašto je etnopartitokratska vlast morala uništitи društveno vlasništvo i deindustrializirati zemlju da bi stvorila prostor za razmah novih, sitnih neobrazovnih i pohlepnih kapitalista.“

5. Koja bi po Vašem mišljenju bila alternativa neoliberalnoj politici strukturalnog prilagođavanja, prvenstveno se bazirajući na Bosnu i Hercegovinu?

Prof. dr. Esad Zgodić: „Opšta nesređenost u oblicima vlasništva, hibridnost u upravljanju ekonomskim procesima, dominaciju etnokratske pohlepe i slično moguće je prevladati samo novim, jasnim i razgovijetnim konceptom ekonomskih odnosa i političkih procesa koji će sa njima biti u korespondenciji. A ono što je najvažnije jeste rehabilitacija stvarne socijalne države kako bi se, koliko-toliko, ublažile posljedice bijede, nesreće, siromaštva i poniženja kao produkata predatorskog pseudokapitalizma. Nije, dakle, riječ o traganju za alternativama neoliberalizma u našoj državi, budući da on u svom čistom obliku i ne postoji, nego u potrazi za uspostavljanjem društvenih odnosa prema unosima koje nalažu univerzalna etika i politika jednakosti, socijalne pravde i osiguranja ljudskog dostojanstva i to za sve ljude, a ne za ove ili one socijalne grupe, društvene stratume, nepotističke grupacije ili mediokritetske posrednike moći. Takve vrijednosti ne mogu donijeti ni sadašnji pseudoliberalni kapitalizam, ni etnokolektivističke politike koje vladaju našom zemljom decenijama. U svakom slučaju, alternativu postojećeg stanja vidim u sveopštoj modernizaciji svih odnosa - i u sferi ekonomije i u sferi politike i u sferi sveukupne javnosti.“

Prilog 2: Intervju - prof. dr. Matej Živković

1. Da li po Vašem mišljenju Bosna i Hercegovina ovisi o volji transnacionalnih kreditora kao što su Svjetska banka i MMF - možete li nam reći u kojoj mjeri je Bosna i Hercegovina država ovisna o kreditiranju i kako se to odražava na ekonomsku stabilnost države?

Prof. dr. Matej Živković: „Bosna i Hercegovina je u velikoj mjeri ovisna o međunarodnom kreditiranju, makar moderna ekomska praksa ukazuje na to da niti jedna ili rijetko koja država svijeta ima dovoljnu razinu samoodrživosti promatranu kroz uravnoteženi proračun. Naime, većina država svijeta projicira proračun uzimajući u obzir kreditiranje putem međunarodnih kreditnih tržišta a cijena tog kreditiranja u velikoj mjeri ovosi kreditnonom rejtingu. Ovaj se pak definira kroz dinamiku i kvalitetu provedenih i namjeravanih strukturalnih reformi. Bosna i Hercegovina ima stanoviti kreditni rejting kod nekih agencija, ali koji služi isključivo za domaću upotrebu, obzirom da se država ne pojavljuje na međunarodnim finansijskim tržištima kao tražitelj sredstava niti bi se kao takva mogla legitimirati. S druge strane izostanak međunarodne finansijske pozicije na tržištima kapitala uzrok je što je država sve rjeđe destinacija za inozemne izravne investicije. Iz navedenih razloga BiH se jedino može osloniti na MMF odnosno druge multilateralne kreditore koji ne funkcioniraju na tržišnim načelima, nego više kao zadnje utočište za one kojima nitko drugi neće ponuditi novce. Bez ovih sredstava BiH bi na svim razinama bila u značajnim fiskalnim problemima, obzirom da vlastitim prikupljenim sredstvima ne može servisirati svoje potrebe, dok kreditnog potencijala za međunarodna tržišta kapitala kako je već rečeno nema. U najkraćem bez međunarodne ekomske pomoći BiH nije održiva ekomska cjelina.“

2. Relevantna istraživanja nam govore da je Bosna i Hercegovina, uz Albaniju, najsiromašnija država u Evropi. Možete li nam reći koji je po Vašem mišljenju razlog ovako loših pokazatelja? Da li se to može „pripisati“ nepromišljenim mjerama politika koje proizilaze iz politika strukturalnog prilagođavanja?

Prof. dr. Matej Živković: „Dva su razloga zašto je BiH na začelju Europe, kada je u pitanju siromaštvo njenog stanovništva. Prvi je relativno niska stopa ekonomskog rasta, u komparaciji s nama usporedivim ekonomijama. Nakon poslijeratnog zamaha, kako statističkog zbog devastirane ekomske infrastrukture, odnosno tzv. baznog učinka kada su bilježene relativno

dobre stope rasta, ali koje niti tada nisu jamčile mogućnost brze konvergencije s usporedivim gospodarstvima, BiH je osobito nakon svjetske ekonomске krize zapala u niz ekonomskih, ali i političkih problema zbog kojih je pad investicija kontinuiran, negativna vanjskotrgovinska bilanca, odnosno manjak tekućeg računa u bilanci plaćanja kompenzira se doznakama iseljenika i kreditima MMF-a, te sve država više zaostaje kako za susjedima tako i za ostatkom Europe. Ovakva ekonomска i općedruštvena depresija dovodi do značajne negativne demografske dividende, obilježene visokim migracijskim kretanjima mladog najprodutivnijeg dijela stanovništva. Drugi razlog siromaštva leži u činjenici kako i ono malo rasta što je ostvareno nije relativno ravnomjerno distribuirano nego je de facto oteto od strane elita. Stoga je imovinski jaz između onih koji imaju i onih koji nemaju sve veća i prijeti mogućom socijalnom ugrozom. Uostalom, većina stanovništva od imovine ima samo nekretnine koje su uglavnom stečene u prethodnoj državi i u postupku male privatizacije su suštinski darovane nositeljima stanarskog prava. Stope ekonomskog rasta moguće je ostvariti ili većim brojem stanovnika, što je primjerice slučaj u Kini ili u zadnje vrijeme u Indiji, ili s druge strane visokom produtivnošću koju je moguće realizirati značajnim tehničko-trehnološkim dostignućima, što je razlog ekonomskog rasta zemalja na zapadu. BiH gubi ovo prvo, a tehnička napredsnost nam nikad i nije bila zaštitni znak.“

3. Molim Vas da nam navedete primjere „nepromišljene privatizacije“ u Bosni i Hercegovini i obrazložite društveno - ekonomске implikacije?

Prof. dr. Matej Živković: „Cjelokupan proces privatizacije proveden je potpuno pogrešno. Naime, u postupku prodaje firmi inzistiralo se na tzv. zadržavanju radnika od strane kupaca iako je i laicima bilo jasno kako su većina kompanija u bivšem sustavu bile kadrovski prekapacitirane i kao takve troškovno neodržive. Na taj način se pokušalo transformirati vlasništvo, ali uz zadržavanje socijalne sigurnosti za uposlene. Obzirom da se troškovi nisu mogli rezati kroz otpuštanje, te na taj način ostvariti efikasnost i održivost akviziranih firmi, novim vlasnicima je ostalo isključivo skidanje imovine 'stripping assets', kako bi vratili uloženo i to u situacijama u kojima je to ulaganje doista i bilo stvarno a ne putem tzv certifikata. Nakon skidanja onoga što vrijedi, a to su najčešće od imovine bile nekretnine firme bi bile jednostavno prepustene samima sebi, odnosno propasti. Slijedeća iteracija je podrazumijevala asistenciju vlade, bilo kroz pokriće gubitaka, bilo kroz tzv. spajanje radnog staža, čime je problem jedne kompanije postao problem cjelokupnog mirovinskog sustava, bilo na neki drugi ad hoc način. S druge strane dio kompanija privatiziran je putem upisa certifikata pri čemu su benefite izvukli ili insideri u tim kompanijama ili osobe bliske

tadašnjim političkim donositeljima odluka. Nakon privatizacije postupak izvlačenja imovine ostao je isti neovisno o načinu na koji je privatizacija provedena. Izdavanje certifikata, bez regulatornog i tržišnog okvira, bez ikakve tradicije u smislu vlasništva nad takvim oblikom imovine rezultirao je na jedini mogući način potpunom uličnom devalvacijom njihove vrijednosti. Vrijedi istaknuti kako su dva moguća pristupa inauguracije tržišne ekonomije, putem šok terapije, na brzinu i sveobuhvatno, ili gradualan, dakle postupan uz primjerene socijalne programe zbrinjavanja i uvođenje tržišnih uzusa ponašanja. I jedan i drugi su diljem svjeće polučili uspjehe, primjer prvog je recimo Poljska ili baltičke zemlje, a primjer drugog Kina. BiH je ostala zaglavljena i suštinski nije provela niti jedan niti drugi pristup do kraja. Rezultat koji danas imamo je kombinacija tzv državnog kapitalizma u kojem država personalizirana kroz donositelje odluka upravlja najznačajnijim resursima i crony kapitalizma u kojem oni bliski donositeljima odluka profitiraju bilo kroz dobivanje poslova, subvencija ili neki drugi preferirani status.“

4. Među najznačajnijim dokumentima koje obrađujemo u svrhu istraživanja su „Mehanizam koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini“, „Reformska agenda za Bosnu i Hercegovinu“ čiji je predlagač Evropska unija te Pisma namjere MMF-u. Molim Vas da nam obrazložite na koji način ova dva dokumenta tretiraju ekonomski aspekt u našoj državi?

Prof. dr. Matej Živković: „Ovi kao i brojni dokumenti za cilj imaju uspostavu održivog kako ekonomski tako i na svaki drugi način društva u BiH. Ekonomski aspekti odnose na strukturne reforme na tržištu rada na kojem imamo ogromni jaz u zaštićenosti radne pozicije onih koji su uposleni u tzv. javnom sektoru, dakle administraciji i javnim poduzećima, i svih ostalih, zatim reforme u fiskalnom sustavu u kojem će se trošiti onoliko koliko se zaradi i u kojem će vladati načelo tvrdog budžetskog ograničenja (hard budget constraint) koje zagovara potrošnju sukladno mogućnostima a ne uz neograničena zaduženja. Nadalje tržište rada ima ostvariti preduvjete i fleksibilnosti ali i socijalne sigurnosti jednom rječju fleksigurnosti (flexicurity). Javna poduzeća treba voditi na način da pružaju optimalne usluge uz minimalne troškove, a ne da budu hub za upošljavanje nekoć stranačkih a danas većinom rodbinsko-klijentskih kadrova. Svi ovi dokumenti, lijepo zamišljeni, koncipirani i smisленo napisani imaju za cilj BiH napraviti suvremenim društvom, ali se problemi javljaju kako kod njihovog usvajanja, tako i kod provedbe obveza preuzetih u spomenutim dokumentima. Razlog su najčešće duboko ukorijenjeni interesi sa značajnim utjecajem na donositelje odluka. Osobito je zanimljiv tzv. mehanizam koordinacije, njegovo usvajanje i koncept funkcioniranja; naime,

zamišljen je kao inkluzivni proces u kome će sve razine kojih se to tiče imati glas u europskim integracijama. Ipak, cjelokupni je proces doživljen s jedne strane kao prilika da se govoto svi procesi blokiraju i time društvo i država predstave nefunkcionalnim, a s druge strane kako bi se proveo koncept tiranije proste demografske većine.“

5. U okviru Reformske agende za BiH, pored ostalog, predviđa se deregulacija državnih vlasti koja se odnosi na javne poslove i usluge. Iz praktičnih primjera primjene strukturalnog prilagođavanja određenih zemalja, uvidjeli smo da, nakon što su određeni javni poslovi i usluge privatizirani, došlo je do negativnih trendova poput povećanja nezaposlenosti, ali i povećanja cijena određenih komunalnih usluga, dok je usluga ostala ista. Kakvo je Vaše mišljenje o deregulaciji državnih vlasti koja se odnosi na javne poslove i usluge i kakve bi to posljedice imalo s aspekta ekonomije Bosne i Hercegovine? Na koji način reforme koje se predlažu utiču na ekonomsku stabilnost države Bosne i Hercegovine?

Prof. dr. Matej Živković: „Kako bismo znali što i koliko regulirati moramo razumijevati osnovne termine prirodnog monopola i ekonomskog ciklusa. Naime, raison je da država pruža sve one usluge koje su u poziciji prirodnog monopola za koje konkurencija ne bi podigla niti kvalitetu niti bi snizila troškove, a što su ključni aspekti iz uklona potrošača. Takvi su svi oblici infrastrukture, poput željezničke mreže, vodovodnih i energetskih cijevi i sl. S druge strane provideri usluga koji bi plaćali za infrastruktru državi, a koji mogu pružiti višu kvalitetu ili nižu cijenu i više su nego dobrodošli. Toliko o liberalizaciji javnih usluga. Kada govorimo o regulaciji nužno je prepoznavati cikluse. Naime, u vrijeme kontrakcije kakvo na žalost živimo već dulje, potrebno je liberalizirati regulatorne mjere, kako bi se animirao što je veći broj aktera na tržištu, a u vrijeme ekspanzije potrebno je podizati regulatorne ljestve kako se ne bi dogodilo formiranje različitih oblika mjeđura čije pucanje izaziva krize i recesije. Ovaj pristup zove se kontracicličnim i za cilj ima umanjiti efekte ekonomskog ciklusa. U razvijenim sustavima dio ovih mjer je automatiziran i birokratiziran, pa sami regulatori donose mjeru kako bi moderirali ciklus, odnosno tzv fine tuning, čime bi se izbjegli, s jedne strane pregrijavanje ekonomije u vrijeme ekspanzije, a s druge strane preveliki gubici osobito finansijski i u radnim mjestima u vrijeme kontrakcije.“

6. Kako se politika strukturalnog prilagođavanja u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini zasnovana na principima Wahingtonskog konsenzusa odražava na makroekonomsku stabilnost i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine?

Prof. dr. Matej Živković: „BiH posjeduje makroekonomsku stabilnost ponajprije zahvaljujući vrlo rigorozno i rigidno uspostavljenom finansijskom sustavu u kojem su ponajprije banke, ali i osiguranja u rukama inozemnih vlasnika, i nepostojanju suvereniteta u području monetarne politike. I jedno i drugo je razumljivo obzirom da je prije dolaska stranaca u vlasništvo banaka finansijski sustav potpuno kolabirao i krahirao ponajprije zbog insiderskih interesa povezanih sa poslovanjem brojnih poslovnih klijenata. Stoga su nam kao ekonomskoj cjelini oduzeti suverenitet i u finansijskim institucijama i u monetarnoj politici. Onaj u finansijskim institucijama ogleda se u notornoj činjenici kako upravljači bankama u BiH imaju diskreciju do nekoliko milijuna KM plasmana, dok se depoziti mjere u milijardama, a sve ostale odluke o plasmanu idu na verifikaciju kod vlasnika u Italiju, Austriju itd.. S druge strane, sustav valutnog odbora potpuno nam je odrezao bilo kakvu mogućnost aktivne monetarne politke koja bi se vodila kriterijima zaposlenosti i inflacije kako je to kod drugih država. Iz ponajviše ovih razlog imamo makroekonosmku stabilnost ali uz visoku nezaposlenost, nisku produktivnost, male stope raste u usporedbi s onim što nam treba. Rječju stabilni smo i na respiratoru.“

7. Šta bi po Vašem bila mišljenju alternativa negativnim trendovima u Bosni i Hercegovini u ekonomskom aspektu i šta bi bio uslov za održivu ekonomsku stabilnost?

Prof. dr. Matej Živković: „Puno je stvari koje nam nedostaju kako bismo uspjeli. Naprsto smo u negativnoj spiralni kojoj se ne vidi dno. Prije svega nužna nam je mentalitetska promjena u smislu očekivanja kako će uvijek netko drugi učiniti nešto za mene, kako moja sudska nije moja nego odgovornost države, društva, stranke, lidera ili nekog trećeg. Dakle, bez te vrste mentalitetske primjene u kojoj će pojedinac i sam, i kao pripadnik zajednice preuzeti odgovornost nema svijetle perspektive. Iduća nužnost je koncept meritokracije i izvrsnosti u svemu što radimo, postavljanje mjerila, kako u gospodarstvu, obrazovanju, državi itd. koja će uspostaviti kriterije za pozitivnu kompetitivnost a što će za posljedicu imati pozitivne ishode i rast. Mentalitet u kojem antiheroji, postaju heroji svakodnevne, nikako ne može društvo odvesti u prosperitet. Na žalost narativi kojima svakodnevno svjedočimo nikako ne govore u prilog ovakovom raspletu. Naprotiv, imamo negativnu selekciju u kojoj sposobni ne mogu doći do izražaja, pa zbog naopako uspostavljenih pravila igre odlaze tražiti budućnost tamo gdje iako outsideri zbog postojanja jasnih pravila igre imaju bolje izglede na uspjeh. Na koncu BiH je zapela u tranzciji akceptirajući najgore elemente iz oba povjesno suprotstavljenih ekonomskih sustava. S jedne strane imamo elemente divljeg predatorskog kapitalizma s

njegovih početaka iz 19. stoljeća i vremena stvaranja tzv. pljačkaških barona u SAD, a s druge elemente kasnog propalog komunizma ili socijalizma, u kojem populus ne želi skrbiti za sebe nego to očekuje od države bez iti malo entuzijazma za osobnu izgradnju, produktivnost, napredovanje itd..“

Bibliografija

Knjige:

1. Arnautović, Suad 2009, *Političko predstavljanje i izborni sistemi u Bosni i Hercegovini u XX stoljeću*, Promocult Sarajevo, Sarajevo
2. Arnautović, Suad 2017, *Kontroverze o izborima i izbornom sistemu u Bosni i Hercegovini*, Promocult Sarajevo, Sarajevo
3. Beck, Ulrich 2001, *Rizično društvo, u susret novoj moderni*, Filip Višnjić, Beograd
4. Beck, Ulrich 2004, *Moć protiv moći u doba globalizacije: nova svjetskopolitička ekonomija*, Školska knjiga, Zagreb
5. Beck, Urlich 2001, *Pronalaženje političkoga: prilog teoriji refleksivne modernizacije*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb
6. Bennett, A. Leroy i Oliver, K. James 2003, *Međunarodne organizacije*, Politička kultura, Zagreb
7. Bieber, Florian 2008, *Bosna i Hercegovina poslije rata: Politički sistem u podijeljenom društvu*, Buybook, Sarajevo
8. Bobio, Norberto 1990, *Budućnost demokratije: odabrana pravila igre*, Filip Višnjić, Beograd
9. Booker, Christoper i North, Richard 2005, *Velika obmana, tajna povijesti Evropske unije*, Izvori, Zagreb
10. Cooper, Robert 2009, *Slom država*, Profil International, Zagreb
11. Ćurak, Nerzuk 2002, *Geopolitika kao sudbina; Slučaj Bosna: postmodernistički ogled o perifernoj zemlji*, Fakultet političkih nauka Univerzitata u Sarajevu, Sarajevo
12. Ćurak, Nerzuk 2006, *Obnova bosanskih utopija*, Synopsis, Sarajevo-Zagreb
13. Downs, Anthony 1957, *An Economic Theory of Democracy*, Harper&Row, New York
14. Fejzić, Elvis 2015, *Globalizacija i političko upravljanje, hrestomatija za internu upotrebu*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
15. Fejzić, Elvis 2016, *Transformacija upravljanja državom*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
16. Fejzić, Elvis 2017, *Političke ideologije: hrestomatija za internu upotrebu*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
17. Fukuyama, Francis 2004, *Izgradnja države, vlade i svjetski poredak u 21. stoljeću*, Izvori, Zagreb
18. Harvey, David 2012, *Kratka historija neoliberalizma*, Mediterran Publishing, Novi Sad

19. Haverić, Tarik 2006, *Ethnos i demokratija: slučaj Bosne i Hercegovine*, Rabic, Sarajevo
20. Heywood, Andrew 2004, *Politika*, Clio, Beograd
21. Heywood, Andrew 2005, *Političke ideologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
22. Held, David 1990, *Modeli demokracije*, Školska knjiga, Zagreb
23. Held, David i Višnjić, Filip 1997, *Demokratija i globalni poredak*, Beograd
24. Hibben, Mark 2016, *Poor States, Power and the Politics of IMF Reform: Drivers of Change in the Post-Washington Consensus*, The Palgrave Macmillan, London
25. Hodžić, Kadrija, Čolaković, Namik, Kurović, Halid i Repak, Semiha 2017, *Osnove ekonomiske nauke*, Univerzitet u Travniku, Kiseljak, Brčko
26. Ibrahimagić, Omer 1999, *Politički sistem Bosne i Hercegovine*, Magistrat, Sarajevo
27. Ibrahimagić, Omer 2012, *Bosanski identitet i suverenitet 1992-2011.*, Univerzitet u Sarajevu: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarosnog prava, Sarajevo
28. Ibrahimagić, Omer, Arnavutović, Suad i Seizović, Zarije 2010, *Politički sistem Bosne i Hercegovine IV*, Promocult, Sarajevo
29. Isensee, Josef 2004, *Država, ustav, demokratija*, Politička kultura, Zagreb
30. Kukić, Slavo 2021, *Sumrak kapitalizma*, KULT-B, Sarajevo
31. Klein, Naomi 2008, *Doktrina šoka, uspon kapitalizma katastrofe*, VBZ, Zagreb
32. Leskovac, Saša 2009, *Tranzicija i reforma javne uprave, politika reforme javne uprave u zemljama u tranziciji sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Fakultet političkih nauka Sarajevo, Sarajevo
33. Lijphart, Arend 1992, *Demokracija u pluralnim društvima*, Školska knjiga, Zagreb
34. Moschella, Manuela 2010, *Governing Risk: The IMF and Global Financial Crises*, Palgrave Macmillan, UK Hampshire
35. Nešković, Radomir 2013, *Nedovršena država - politički sistem Bosne i Hercegovine*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo
36. Pejanović, Mirko 2005, *Politički razvitak Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu*, TKD Šahinpašić, Sarajevo
37. Pejanović, Mirko 2010, *Ogledi o državnosti i političkom razvoju Bosne i Hercegovine*, TKD Šahinpašić, Sarajevo-Zagreb
38. Pejanović, Mirko 2015, *Država Bosna i Hercegovina i demokratija*, University Press, Sarajevo
39. Piketty, Thomas 2015, *Kapital u dvadeset prvom vijeku*, Buybook, Sarajevo

40. Piketty, Thomas 2021, Jedva čekam socijalizam, Akademika knjiga Novi Sad, Novi Sad
41. Podunavac, Milan 2010, Država i demokratija, JP Službeni glasnik, Beograd
42. Prélot, Marcel 2022, *Političke institucije, opća teorija političkih institucija*, Politička kultura, Zagreb
43. Prpić, Ivan 2004, *Globalizacija i demokratija*, Biblioteka Politička misao, Zagreb
44. Ravlić, Slaven 2003, *Savremene političke ideologije*, Politička kultura, Zagreb
45. Ravlić, Slaven 2013, *Svjetovi ideologije: Uvod u političke ideologije*, CID, Politička Kultura, Podgorica-Zagreb
46. Rousseau, Jean Jacques 1918, *Društveni ugovor ili načela društvenog ugovora*, Komisijalna naklada Hrvatskog štamparskog Zavoda d.d., Zagreb
47. Sadiković, Elmir 2019, *Subnacionalni konstitucionalizam i demokratija - Bosna i Hercegovina između liberalnog i etničkog nacionalizma*, Perfecta, Sarajevo
48. Scholte, Jan Aart 2009, *Globalizacija: kritički uvod*, CID, Podgorica
49. Sezović, Zarije 2014, *Paradigma Bosna: juče, danas, sutra*, Dobra knjiga, Sarajevo
50. Steger, Manfred B. and Roy Ravi K. 2010, *Neoliberalism - A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York
51. Stiglitz, Joseph E 2009, *Uspjeh globalizacije, novi koraci do pravednog svijeta*, Algoritam, Zagreb
52. Stiglitz, Joseph E 2018, *Globalizacija i njene protivrječnosti*, MIBA books, Beograd
53. Šarčević, Edin 2009, Dejtonski ustav: karakteristike i karakteristični problemi, Fondacija Konrad Adenauer, e.V. Predstavništvo u Bosni i Hercegovini, Sarajevo
54. Todaro, Michael P. i Smith Stephen C. 2009, *Ekonomski razvoj (deveto izdanje)*, Šahinpašić, Sarajevo
55. Vincent, Andrew 2009, *Teorije države*, Službeni glasnik, Beograd
56. Zgodić, Esad 2006, *Vladavina konsenzusom*, BZK Preporod, Sarajevo
57. Zgodić, Esad 2009, *Multiverzum vlasti, za novu kratologiju*, Fakultet političkih nauka Univerzitata u Sarajevu, Sarajevo
58. Zgodić, Esad 2015, *O državama (knjiga 1)*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
59. Zgodić, Esad 2015, *O državama (knjiga 2)*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo

60. Žiga, Jusuf, Turčilo, Lejla, Osmić, Amer, Bašić, Sanela, Džananović Miraščija, Nedžma, Kapidžić, Damir i Brkić Šmigoc, Jelena 2015, *Studija o mladima u Bosni i Hercegovini*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo

Članci i publikacije:

1. Abazović, Dino 2007, *O konsocijaciji (I) - konsocijacijom protiv konsocijalizma*, Puls demokratije, Sarajevo
2. Ademović, Nedim 2012, *Ustav Bosne i Hercegovine*, u Ademović, Nedim / Joseph, Marko i Marković, Goran, *Ustavno pravo Bosne i Hercegovine*, Fondacija Konorad Adenauer, Predstavništvo u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, str. 3-329
3. Adenij, Abolande 2004, *Suverenost nacionalne države u eri globalizacije: teorijsko razmatranje*, Politička misao Vol XLI br. 3, Zagreb, str. 132-142
4. Ajanović, Enver 2017, *Mehanizam koordinacije u upravnim institucijama Bosne i Hercegovine*, Pregled - časopis za društvena pitanja (God. LVIII, br.2), Sarajevo, str. 81-112
5. Arnautović, Suad 2021, *Geneza izbornih procesa u Bosni i Hercegovini od 1996. do 2018. godine i moguće promjene u Ustavu i Izbornom zakonu*, u Cvitković, Ivan, *Zbornik radova Reforma izbornog zakonodavstva Bosne i Hercegovine*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, str. 48-79
6. Ballestrem Carl 1998, *Narodni suverenitet u ustavnoj državi*, Politička misao Vol XXXV br. 3, Zagreb, str. 64-77
7. Begić, Zlatan 2021, *Izborni sistem Bosne i Hercegovine: aktuelno stanje i nužne reforme u kontekstu važećih ustavnih rješenja*, u Cvitković, Ivan, *Zbornik radova. Reorma izbornog zakonodavstva Bosne i Hercegovine*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, str. 80-111
8. Brown, Wendy 2014, Neoliberalizam i kraj liberalne demokratije, Slobodni filozofski, Zagreb
9. Buljubašić, Belma 2020, *Sindikalne organizacije u Bosni i Hercegovini: između radničke klase i političkih elita*, u *Socijalna demokratija u BiH – Historijski pregled i razmatranja za budućnost*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo, str. 40-74
10. Čolakhodžić, Merima 2017, *Proces evropskih integracija - Bosna i Hercegovina između institucionalne blokade i evropskog puta*, u *Društvena i tehnička istraživanja*, Visoka škola CEPS – Centar za poslovne studije, Kiseljak, str. 83-94

11. Ćosić, Idriz 2012, *Ekonomija tranzicijskih zemalja i putevi ekonomske reforme*, Defendologija, Vol. 15, No. 31, str. 63-76
12. Čurak, Nerzuk 2004, *Postdejtonska Distopija i Nova Bosanska Utopija*, u STATUS - Magazin za političku kulturu i društvena pitanja broj 5, Hercegtisak, Široki Brijeg, str. 52-58
13. DeMartin, George F. 2003, *Global Economy, Global Justice; Theoretical objections and policy alternatives to neoliberalism*, Routledge, London and New York
14. Demmers, Jolle, Fernández Jilberto Alex E. and Hogenboom Barbara 2004, *Good Governance in the Era of Global Neoliberalism, Conflict and depolitisation in Latin America, Eastern Europe, Asia and Africa*, New Fetter Lane, London
15. Fejzić, Elvis 2007, *O konsenzusu i refleksijama konsenzualne vladavine*, Pregled: časopis za društvena pitanja no. 1.2, Sarajevo, str. 357-366
16. Fejzić, Elvis 2008, *Prilog kritici neoliberalizma*, Godišnjak Fakulteta političkih nauka Sarajevo, Sarajevo, str. 664-672
17. Fejzić, Elvis 2015, *Savremeni korporativizam i političko upravljanje: neoliberalna politika na djelu*, Godišnjak BZK Preporod Vol XV (br.XV), Sarajevo, str. 15-25
18. Fejzić, Elvis 2017, *Ideološki radikalizam, politički autoritarizam i kolektivistička kultura u Bosni i Hercegovini*, Godišnjak BZK Preporod, Vol. XVII (br. XVII), str. 233-245
19. Fejzić, Elvis 2018, *Savremeno bosanskohercegovačko iskustvo politike: neokolonijalizam i fundamentalizam u politici*, Godišnjak BZK Preporod, Sarajevo, str. 331-347
20. Fejzić, Elvis 2021, *Izborni zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini: problemi, potrebe i mogućnosti*, u Cvirković, Ivan, *Reforma izbornog zakonodavstva Bosne i Hercegovine*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (Posebna izdanja ANUBiH), knj.198 Odjeljenje društvenih nauka; knj. 17, str. 121-135
21. Fočo, Salih 2004, *Akteri, sistem, promjene i zablude*, Status - Magazin za političku kulturu i društvena pitanja, No. 2, str. 82-88
22. Hasanović, Izudin 2014, *Bosna i Hercegovina između partokratije i demokratije*, u Čokić, Mirela i Alihodžić, Jasmina, *Javni i privatni aspekti nužnih reformi u BiH: Koliko daleko možemo ići?*, Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli i Centar za društvena istraživanja Internacionallnog Burč univerziteta, Tuzla, str. 131-147
23. Hodžić, Kadrija i Osmanbegović, Edin 2014, *Uvod u političku ekonomiju i korupciju u urušenim tranzicijskim društvima*, u Čokić, Mirela i Alihodžić, Jasmina, *Javni i privatni aspekti nužnih pravnih reformi u BiH: Koliko daleko možemo ići?*, Pravni fakultet

Univerziteta u Tuzli i Centar za društvena istraživanja Internacionalnog Burč univerziteta, Tuzla, str. 43-73

24. Hodžić, Kadrija i Hasanović, Izudin 2014, *Neriješena ustavna pitanja u svjetlu kontroverzi i neslaganju o državnom uređenju i fiskalnom sistemu Bosne i Hercegovine*, Društveni ogledi - Časopis za pravnu teoriju i praksu, Vol. 1, No. 1, str. 31-57
25. Kasapović, Mirjana 2006, *Bosna i Hercegovina: Deset godina nakon Dayton-a*, Status – Magazin za oplitičku kulturu i društvena pitanja, No. 9, str. 44-75
26. Kazazić, Vesna i Omerdić, Dženeta 2019, *Elementi demokratije u (post)dejtonskoj Bosni i Hercegovini*, DHS-Društvene i humanističke studije: časopis Filozofskog fakulteta u Tuzli, Vol. 8, No. 8, str. 311-328
27. Kukoč, Mislav 2008, *Liberalna demokratija versus neoliberalna globalizacija*, Ivo Pilar-Centar Split, Arhe V, 10, Split, str. 41-53
28. Lavić, Senadin 2019, *Bosanska nacija: Demokratska nacija-država versus država zatočena u etnopolitiku*, Pregled: časopis za društvena pitanja, Vol 60, No. 1. Str. 21-43
29. Ljubić, Tatjana i Marko, Davor 2009, *Izbori i izborni sistem*, u Gavrić, Saša, Banović, Damir i Krause, Christina, *Uvod u politički sistem Bosne i Hercegovine - izabrani aspekti*, Sarajevski otvoreni centar Fondacija Konrad Adenauer, Sarajevo, str. 315-336
30. Milić, Slobodan 2020, Demokratija, neoliberaloizam i alternativa, Ekonomski signali: poslovni magazin (vol.15, br. 1), Beograd, str. 79-90
31. Mladenović, Ivica 2014, *Karakter „strukturalnog prilagođavanja“ u jednoj nacionalnoj državi: slučaj Srbije*, Politička misao god. (vol. 51 br. 2), Zagreb, str. 135-158
32. Pepić, Andjela 2018, *Kriza neoliberalne financijalizacije na evropskoj poluperiferiji: Prekarnost tržišta rada u Bosni i Hercegovini*, Politeia Vol 8 No 15, Banja Luka, str. 121-132
33. Prpić, Ivan 1993, Država, U Matić, Milan, Enciklopedija političke kulture, IŠP Savremena administracija d.d. Izdavački centar, Beograd, str. 266-273.
34. Prohić, Ibrahim 2012, *Bosna i Hercegovina kao politički eksperiment in vivo*, Godišnjak Bošnjačke zajednice kulture Preporod, No. 1, str. 44-49.
35. Radica, Paško 2016, *Bosna i Hercegovina – nedovršena država, podijeljeno društvo i nemogućnost konstituiranja političke zajednice*, National security and the future 3(17), Zagreb, str. 7-30.
36. Saad-Filho, Alfredo and Johnston Deborah 2005, *Neoliberalism A Critical Reader*, Pluto Press, London
37. Sadiković, Elmir 2018, *Bosna i Hercegovina između etnonacionalnog ekskluzivizma i građanske demokratije*, Godišnjak BZK “Preporod”, Sarajevo, str. 146-162

38. Sadiković, Elmir 2021, *Demokratska tranzicija i izborni sistem u Bosni i Hercegovini: ideje za jačanje predstavničke funkcije Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine*, u Cvitković, Ivan, *Reforme izbornog zakonodavstva Bosne i Hercegovine*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, str. 239-258
39. Spahić, Ehlmana 2018, *Politička ekonomija Balkana: Izazovi i perspektive*, DHS-Društvene i humanističke studije: časopis Filozofskog fakulteta u Tuzli, str. 249-278
40. Stojiljković, Zoran 2013, *Politička korupcija i slaba država*, Filozofija i društvo XXIV, Beograd, str. 135-159
41. Šarčević, Edin 2009, *Dejtonski ustav: karakteristike i karakteristični problemi*, Fondacija Konrad Adenauer e.v., Sarajevo
42. Teokarević, Jovan 2009, *Demokratizacija postkomunističkih političkih sistema na Balkanu*, Podunavac M., *Država i demokratija*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd
43. The Structural Adjustment Participatory Review International Network (SAPRIN) 2004, *The Policy Roots of Economic Crisis, Poverty and Inequality*, Zed Books, London i New York
44. Vines, David and Gilbert Christopher L. 2004, *The IMF and its Critics: Reform of Global Financial Architecture*, Cambrige Universitiy Press, Cambrige, New York

Pravni/programski dokumenti i online izvori:

1. Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (1950, UN)
2. Migracijski profil Bosne i Hercegovine za 2016., Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine, Sektor za imigraciju; dostupno na: http://msb.gov.ba/PDF/MIGRACIJSKI_PROFIL_2016_2HRV.pdf, datum pristupa: 5.03.2022.
3. Migracijski profil Bosne i Hercegovine za 2018. Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine, Sektor za imigraciju, dostupno na: <https://dijaspora.mhrr.gov.ba/wp-content/uploads/2019/07/010720193.pdf>, datum pristupa: 5.03.2022.
4. Pismo namjere bh. institucija MMF-u, Sarajevo i Banja Luka (30. Juni 2016.)
5. Poslovnik o radu kolegija za europske integracije („Službeni glasnik BiH“, broj 72/16) donesen na sjednici održanoj 14. marta 2017. godine

6. Poslovnik o radu ministarskih konferencija u sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini (tekst koji je u skladu s procedurama odobren od strane Kolegija za europske integracije i kojega sačinjavaju pojedinačne ministarske konferencije, 2016. god.)
7. Reformska agenda za Bosnu i Hercegovinu (2015-2018, Vijeće ministara Bosne i Hercegovine)
8. Odluka o sistemu koordinacije procesa Evropskih integracija u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik BiH“, broj 72/16, 23. august 2016.)
9. Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini (1995.)
10. Upustvo o ministarskim konferencijama u sistemu koordinacije procesa europskih integracija u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik BiH“, broj 43/17)
11. Zapisnik sa 3. Sjednice Kolegija za evropske integracije (Sarajevo, 20. decembar 2017.)
12. Zapisnik sa 69. Sjednice Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, održane 23.8.2016.god.